

Р. 1. — БЪЛГАРСКА БИБЛИОТЕКА — БР. 1.

Д-ръ Л. Милетичъ

Miletich, Librarian

СТАРОТО БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ

въ

ЗЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Издава Българското Книжовно Дружество въ София

отъ фонда „Напредъкъ“

Ис. И. Стоилов .
София, 1927.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1902.

HB
3627
.M64

Заглавие
1-67
11172-291

Съдържание.

У в о д ъ .

Процентът на българския спрямо турския елементъ въ сѣверо-източна България споредъ първото прѣброяване отъ 1. януари 1881. г. — Кога и какъ се размножило турското население въ тая областъ. — Потурчването на Герлово (Горилово) и на селата по източна Стара планина. — Слаби останки отъ старото, „ерийско“ българско население по източна крайдунавска България. — Гагаузитъ; български гагаузи и сѣщински или приморски гагаузи. — Главнитъ бѣлзи, по които се разпознаватъ старитъ български жители „полянци“ отъ пришелцитъ планинци (балканджии) и тракийци. — Полянцитъ минаватъ и подъ името „хърци“. — Характерната носия на хърцитъ. — Сравнение съ носията на полянцитъ по западна крайдунавска България. — Стари прѣселенци отъ сѣвероизточна въ югоизточна България, наричани „загорци“. — Рупци и загорци по Бургаско, Айтоско и Карнобатско

Стр.

3—34

Балканджитъ (планинцитъ).

Еркечани и гуличани. — Ченгенци. — Риянци. — Котленци. — Бебровци (Бебровени). — Еленчани. — Дръновчани. — Тръвненци и габровци. — Троянци. — Тетевенци

35—55

Прѣселенцитъ отъ Тракия.

Димболци, Старозагорци, Одринци, Малкотърновчани, Кърклинсийци и пр.

56—58

Хърцитъ (полянцитъ).

Особности на носията

58—72

Прѣгледъ на старото българско население и на пришелцитѣ по околии.

(Споредъ административното раздѣленіе на Княжеството отъ 1693 г.)

	Стр.
Шуменска околия	73
Новопазарска околия	76
Провадийска и Новоселска околия	94
Прѣславска околия	111
Османпазарска и Ескиджумайска околии	117
Поповска околия	126
Разградска и Кеманларска околии	136
Варненско и Балчишко	146
Варненска околия	150
Балчишка околия	153
Силистренска, Куртбунарска, Аккадънларска и Тутраканска околии	158
Силистрѣнска околия	163
Куртбунарска околия	166
Аккадънларска околия	166
Тутраканска околия	167
Ромънска Добруджа	167
Югозападна Добруджа	172
Тулчанска и Бабадашка околии	173
Русенска околия	175
Бѣленска околия	179
Валбунарска околия	182
Горно-Орѣховска, Кесаревска, Търновска и Паскалевска околии	182
Свищовско и Никополско	185
Довчанско и Севлиевско	192

Приложение.

Народни лични имена отъ източна България	194
Показалецъ на споменатитѣ градове и села	205
Вещенъ показалецъ	219 - 224

Старото българско население въ сѣвероизточна България.

Въпрѣки постоянното изселване на турцитѣ изъ сѣвероизточна България и въпрѣки усилената българска колонизация въ сѣщитѣ области отъ послѣдната освободителна война насамъ, пакъ българскиятъ елементъ тукъ и сега още сравнително е твърдѣ слабъ. А какъвъ ще да е билъ тукъ процентътъ на българщината въ надвечерието на войната, можемъ приблизително да прѣсмѣтнемъ по резултатитѣ отъ първото редовно статистично прѣброяване населението въ Княжеството, което стана на 1881 година, когато турцитѣ вече бѣха поспрѣли да се изселватъ и когато новата българска колонизация въ тия области тѣй сѣщо бѣше вече въ по-голѣмата си частъ привършена. Отъ реченото първо прѣброяване се указа, че въ сѣвероизточната частъ на Княжеството, като се смѣта за западна граница рѣката Янтра включително и съ тогавашния Търновски окръгъ и Севлиевския, на 1. Януари 1881 година е имало 477,132 д. българи спроти 482,349 д. турци, а то ще рече, че процентътъ на турцитѣ е възлизалъ тукъ до 49·6% отъ цѣлото население, докато процентътъ на българитѣ е билъ за $\frac{2}{10}$ по-малкъ (49·4%). Наопаки тогава въ западната частъ на Княжеството е имало само 7·3% турци отъ цѣлото население. Ала ако оставимъ настрана Севлиевския и Тър-

новския окръгъ и ако съпоставимъ процентнитѣ числа и на двата народни елемента — турци и българи — както излизатъ по отдѣлни околии отъ окръжитѣ Русчукъ, Силистра, Варна, Шуменъ и Разградъ, виждаме не само, че турскиятъ елементъ съ малки изключения всъду е прѣобладавалъ, но че дори нѣкои околии сж били, речѣ, съвсѣмъ турски области, а именно околията Хасково (Силистр. окр.), гдѣто българското население е достигало само до 8·6%, Османъ-Пазаръ — 12·5%, Базауртъ — 14%, Кеманларъ — 17·9%, Балбунаръ — 17·8%, Шуменъ — 24·3% и пр. Най-голѣмиятъ процентъ достигало българското население въ околията Кесарево — 59·1%, сѣтнѣ въ Русчукъ — 59%. (вж. подробно у М. Сарафовъ, Народноститѣ въ источната частъ на Княжеството, печ. въ Спер. Сп. V кн., и Народноститѣ въ запад. ч. на Княж., печ. въ VIII. кн.). Отъ сжщитѣ резултати на статистиката се установи, че въ нѣкои отъ тия источни околии повече отъ половината отъ малочисленото българско население живѣе по градоветѣ, като напр. въ Шуменъ, Ески-Джумалъ и Османъ-Пазаръ, подобно на малочисленото турско население въ западна България, което тѣй сжщо се указва заседнало повече по градоветѣ.

Тѣзи резултати на статистиката доказаха надъ всѣко съмнѣние, че въ сѣвероизточна България се извършили прѣзь първитѣ вѣкове на турското иго много важни, недотамъ забѣлѣзани отъ историята етнографични сътресения, поради които старото българско население, което турцитѣ завариха въ тия области, толкова се е разрѣдило и отстѣпило мѣстото си на своитѣ завоеватели. Тоя фактъ толкова биеше на очи, че веднага още подъ прѣсното впечатление на добититѣ резултати отъ първото прѣброяване населението въ сѣвероизточна България проф. М. Дриновъ се опита въ статията „Исто-

рическо освѣтление върхъ статистиката на народноститѣ въ източната частъ на българското Княжество“ (вж. сПер. Спис. кн. VII—VIII) да го обясни чрѣзъ данни отъ политическото минало на тая областъ. Дриновъ си бѣ поставилъ задача да отговори на слѣднитѣ въпроси: „Кога, какъ и отъ що сж се размножили тука турцитѣ? Защо въ тия именно области они сж се развѣдили до толкова, когато по другитѣ части на Княжеството броятъ имъ е съвсѣмъ нищоженъ? Какво е станало съ българското население въ ония старобългарски области, които сега, токо речи, съвсѣмъ сж населени съ турци?“

За жалость Дриновъ не успѣ да довѣрши статията си, така че особено послѣдниятъ многоинтересенъ въпросъ, какво е станало съ старото българско население въ реченитѣ области, остана непълно освѣтленъ. Дриновъ посочи нѣкои исторични докази, съ които подкрѣпи мисълта си, че прѣзъ XV. вѣкъ българското население въ сѣвероизточна България още било значително многочисленно отъ турското. Така напр. между друго Дриновъ изтъкна като важенъ доказъ факта, какъ прѣзъ 1444 год. войската на маджарско-полския кралъ Владиславъ, не по-голѣма отъ 20 хиляди душъ, вървѣла на-къмъ Варна все прѣзъ най-гѣсто населенитѣ сега турски околии, безъ да е срещнала нѣйдѣ виденъ отпоръ отъ страна на гѣсто турско население и безъ да е забѣлѣжила такъво по пѣтя. За какъто врѣме, за единъ мѣсецъ, достигналъ Владиславъ отъ Никополю до Варна, като освоилъ не само тоя градъ, но и много други турски градове и крѣпости, между които и Шуменъ. Споредъ заключението на Дринова турското господаруване по онова врѣме, именно прѣзъ XV. в., въ крайдунавска България изобщо е приличало на една още не яко осигурена окупация. Ала колкото се отнася до слѣдния — XVI. вѣкъ, вече

не може да се каже същото, защото и отъ даннитѣ, които привежда Дриновъ, се вижда, че турскиятъ елементъ е билъ прѣзъ втората половина на XVI. в. разпространенъ по цѣла сѣвероизточна България, именно въ областитѣ ,Добруджа', ,Делиорманъ' и ,Горилово', за които по-подробни свѣдѣния по нашия въпросъ дава отъ онова врѣме дубровчанинътъ Павелъ Джорджичъ. Споредъ него тогава най-гѣсто е била населена съ християни областта ,Горилово', подъ която се разбира Тузлукътъ заедно съ сегашното крайще ,Герлово', между Османъ-Пазаръ и Върбица. Въ южнитѣ части на сѣвероизточна България, именно тия, що сж близу до сѣвернитѣ склонове на Стара Планина, още и прѣзъ XVI. в. се е държало доста плътнo и твърдѣ „войнствено“ българско население, между което турскиятъ елементъ тогава ще да е билъ количествено слабъ. Сѣверната граница на туй многочислено още старо-българско население, ако сждимъ по указанитѣ отъ Джорджича села, които посочва като чисто български, напр. Девна, Мънастиръ, Добрина, Кривна, Равна, Неново, Нѣвша (Gniauscia), Гулица (Guglie), Калугерица, Янково, Ново-село, Мостъ, Ченге (Cenga), Дивдѣдово (Divdeo), съвпада горѣ-долу съ сегашната сѣверна граница на запазенитѣ до днесъ стари български села въ сѣвероизточна България, именно приблизително съ долината, прѣзъ която е прокарана желѣзницата между Русе и Варна (вж. по-долу). Колкото се отнася до Делиорманъ и Добруджа, самъ Джорджичъ забѣлѣзва, че тѣ не били тѣй гѣсто населени както Горилово, нито че тукъ християнскиятъ елементъ прѣобладавалъ, освѣнъ въ градоветѣ Силистра, Червенъ (Cirvenigi), Разградъ, Шуменъ и Прѣславъ, за които казва, че били населени „повечето съ християни, нежели съ турци“ (сПсп. VII. 18). Много е вѣроятно, че и прѣди да се настанятъ турцитѣ въ Добруджа

и въ Делиорманъ не ще да е имало въ тия страни твърдѣ гъсто българско население, понеже тия мѣста сж били изложени прѣди турското завоевание на по-голѣми опустошения, отколкото по-защитенитѣ балкански и прибалкански области. За мѣстността между Варна и Дунава, именно за добруджанската степь единъ свидѣтель на Варненската битка, Андрей Паладио, изрично казва, че по рѣдката си населеностъ приличала на пустиня (*desertum*) (вж. С. Jireček, *Ethnographische Veränderungen in Bulgarien etc.* въ *Ungar. Revue* 1890, 173—192, българ. прѣводъ въ Мин. Сбор. V. 501; — Княжество България I. 57, бълг. прѣв.). Понеже се знае, че турцитѣ отнайнапрѣдъ въ по-голѣмо количество се настанили въ рѣдко населенитѣ открити равнини, какъто е била напр. горнята тракийска равнина (вж. ор. с.), не е чудно да прѣдположимъ, че именно веднага слѣдъ Варненската битка, която ще да е показала на Турция, каква опасностъ я чака въ бъдеще отъ едно подобно ненадѣйно нахлуване на християнска войска, да е била набързо усилена и завършена турската колонизация въ Делиормана и само отъ частъ въ „Горилово“¹⁾. Пълното потурчване на подирнята областъ се е извършило постепенно и главно прѣзъ XVII. в. По-напрѣдъ ще да сж били потурчени именно по-западнитѣ прибалкански мѣстности, тѣй наречениятъ Тузлукъ, и най-подирѣ, докъдъ половината на XVIII. в., селата въ „Герловското“ поле както и селата по източна Стара Планина и по долното течение на Камчията.

¹⁾ Въ отчета на Варненската гимназия за 1896 год. братя Шкорпилови изказаха едно твърдѣ смѣло по оригиналността си мнѣние, а именно че делиорманскитѣ турци може да сж прѣми потомци на доведенитѣ отъ Аспаруха прабългари, които може да сж спазили турския си езикъ до падането на България подъ турцитѣ.

Това свое мнѣние господа авторитѣ обѣщаха да подкрѣпятъ съ подробни данни, които се очакватъ съ голѣмо любопитство.

По главния въпросъ, какво е ставало съ старото българско население въ реченитѣ области, досега се изказаха само вѣроятни догадки. Нѣма съмнѣние, че първомъ трѣбва да допустнемъ, че една частъ отъ това население, което е било въ състояние да се опре на потурчването, ще да се е изселила въ съседнитѣ по-спокойни за българина области. Че множество отъ старото българско население въ Делиорманъ и „Горилово“ ще да е прѣминало въ Влашко, можемъ да приемемъ, понеже знаемъ отъ по-нови врѣмена за много случаи отъ масови забѣгвания въ тая намъ съседна страна. Ала нѣма съмнѣние, че е имало разселване и вътрѣ, въ сама България, особено на югъ, въ Стара Планина и прѣко нея въ южна България. И Иречекъ, като си задава въпроса: „къдѣ се е оттеглило българското население отъ Тузлука, Делиорманъ и пр.“, допуска, „че може да стои нарастването на българския елементъ на югъ отъ Балканската верига въ нѣкаква свръзка съ станалото му намаление на сѣверъ“ (ор. с., Сбор. V. 507, Княжество България, 59). Въ тракийската равнина се е живѣло въ послѣднитѣ три столѣтия по-спокойно отколкото въ крайдунавската областъ. Иречекъ чулъ въ с. Девня (Провад. окол.) прѣдание, което загатвало за нѣкакво врѣменно избѣгване на населението въ „долния вилаетъ“ при Ямболъ. По-долу ще посоча факти, които напълно доказватъ, че такава емиграция отъ сѣверъ на югъ наистина е станала. Колкото за самия Балканъ, Иречекъ мисли, че той е давалъ прибѣжище на мнозина, тъй като въ сръднитѣ вѣкове надали е билъ той така гъсто населенъ, както е сега. Това е приемливо по отношение и къмъ източния Балканъ, ала само за по-стари врѣмена, докогато не е била прокарана и тукъ турска колонизация, поради която една частъ отъ българското население и тукъ

се е потурчила, а друга навѣрно е забѣгнала на югъ прѣзъ Балкана. За потурчване българския елементъ по източния Балканъ и по долното течение на Камчията има и сега още, ако и доста смѣтни, прѣдания, които хронологически се свързватъ съ подобни прѣдания въ Герловската областъ. И Иречекъ, когато пътувалъ на 1884 год. прѣзъ Котленско, чулъ за такива прѣдания (вж. ор. с. МСб. V. 505, 507, Княж. Бѣлг. 59). Като пътувахъ прѣзъ 1897 и 1898 г. по диялектологични изслѣдвания по сѣвероизточна България, и менѣ на два пѣти се падна случай да минавамъ прѣзъ Герлово и прѣзъ нѣкои отъ прибалканскитѣ села по Камчията, та и азъ поразпитвахъ гдѣто можехъ, за да узная нѣщо повече върху миналото на турското население въ тия области. Герловскитѣ турци, които населяватъ около трийсетъ села въ Османпазарската околия, не се отличаватъ отъ тузлушкитѣ турци по нѣкой външенъ етнографиченъ бѣлѣгъ. И у герловчанитѣ, както изобщо у турцитѣ, по-старото минало никакъ не се помни, а изобщо и не обичатъ да имъ загатва човѣкъ за българско потекло и за потурчване. Затова и много мѣчно може да се издирва историята на герловчани на самото мѣсто, всрѣдъ турското население, особено пѣкъ отъ непознатъ човѣкъ, пѣтникъ. Затова можахъ само нѣкои малки данни да събера главно изъ областта на топографичната номенклатура, личнитѣ названия и езика на герловскитѣ турци, чрѣзъ които изобщо се потвърждаватъ досегашнитѣ извѣстия за сравнително късното потурчване на нѣкогашнитѣ български села по Герлово.

Пб-старата българска форма на областта „Герлово“, е гласѣла „Герѣлово“, а жителтъ на тая мѣстность се казвалъ „герѣлецъ“ (вж. у Иречека, Cesty 650). Потурчването тукъ ще да се е завършило, както се каза,

Речко!

около половината на по-миналия, именно XVIII. в., съ което се съгласяват и мѣстнитѣ прѣдания, които все сочатъ къмъ врѣмена „отъ прѣди 150 години“. Види се, че още прѣди тая дата потурчването на Тозлука, което може да е започнало къмъ края на XVI. вѣкъ, да е било напълно прокарано, та дошло редъ и на останалата източна частъ отъ старото „Горилово“, както я нарича Джорджичъ. Като се вземе прѣдъ видъ, че сега турцитѣ въ Герлово говорятъ чисто турско нарѣчие, каквото е и това въ Тузлука, и отъ друга страна, че потурчването сравнително не отколѣ е станало, трѣба да се прѣдположи, че сжщо такива анадолски турци, съ каквито е билъ заселенъ Тузлукътъ, ще да сж били настанени размѣсомъ съ българитѣ по герловскитѣ нѣкогашни български села, поради което българитѣ се принудили да говорятъ турски и частъ по-скоро да промѣнятъ и вѣрата си. Извѣстно е, че съвмѣстно съжителство на турци и християни, поради обичая на турскитѣ жени да се забулватъ прѣдъ мъжетѣ, е изобщо твърдѣ неприятно на турцитѣ, а въ онѣзи усилни врѣмена, особено тамъ, гдѣто турцитѣ сж били много, то се е завършвало обикновено или съ изселването на християнитѣ изъ смѣсенитѣ села, или съ потурчването имъ. Не е чудно, тогава да сж избѣгали много българи кое накъмъ източния Балканъ, кое накъмъ западъ. Споредъ едно прѣдание, отбѣлѣзано у Иречека (Ист. Болг. 589), повечето отъ днешнитѣ жители на селото Арбанаси при Търново били по потекло отъ Герлово. За прѣселенци отъ Герлово има прѣдания и по турскитѣ села по долня Камчия и въ самия източенъ Балканъ. Така напр. въ сегашното турско село Саръ-Куванлъкъ (Провад. околия), надъ Карнобатската планина въ Балкана, има прѣдание, че то е било българско и че се е потурчило прѣди „150 години“, когато дошли „турци отъ

Герлово.“ Споредъ свѣдѣния, които лично е събралъ г. Шкорпилъ въ това село, тамъ и сега още се виждали развалини отъ стара черква. Сжщо такова прѣдание има и въ съсѣдното, пакъ сега чисто турско село Бекчи. И въ близкитѣ села Айваджикъ и Лопушна турцитѣ знаятъ по прѣдание, че произхождатъ отъ Герлово. Това се сгажда и съ съобщеното у Иречека (Cesty 634.) за Лопушна, а именно, че тукъ носията у турекнитѣ приличала на женската носия по Софийско и че селянитѣ имали старъ ферманъ, който ги освобождавалъ отъ данъци, защото били, види се, въ старо врѣме задължени да пазятъ и поправятъ пѣтищата по Балкана. И за турското село ,Тушовица‘, западно отъ Ришския балкански проходъ, покрай което минахъ прѣди четири години, се помни споредъ мѣстното прѣдание, че било българско село и че се потурчило „прѣди 150 години.“ И сега още околното българско население го нарича съ старото му име ,Тошовецъ‘. Като вземемъ въ внимание отъ една страна, че и други многобройни турски села по източния Балканъ и по политѣ му дори до морето по потекло сж все нови — най-много отъ по-миналия вѣкъ, и отъ друга страна, че не малко отъ тѣхъ носятъ и български названия, като напр. реченото ,Тошовецъ‘ или селото Ганчево (Провад. околия), трѣба да допустнемъ за приемливо прѣдположението, че турската колонизация, съединена съ насилствено потурчване, като се започнала отъ края на XVI. в. въ Тузлука, нататѣкъ систематично е била прокарвана все понакъмъ изтокъ, та е засегнала слѣдъ Герловската равнина и прибалканскитѣ области, и то безъ съмнѣние съ цѣль да се осигурятъ балканскитѣ проходи накъмъ Черно Море. Забѣлжително е, че голѣмото герловско село Върбица можало всрѣдъ тая потурчена областъ да запази българската си физиономия

и до днесъ. Върбичани ми разказваха, че споредъ както се знаело у тѣхъ герловскитѣ турци по селата били „на сила“ потурчени българи, а пъкъ за себе си казваха, че сж спасили езика и вѣрата си заради закрилата на силнитѣ татарски султани, отъ които наистина дѣдитѣ имъ много страдали, но между които пъкъ нѣкои били и много добри хора. За характеристика ще спомена и едно друго прѣдание по сѣщия въпросъ, което чухъ въ Герловско и което върбичани считатъ обидно за себе си. Ужъ когато дошла заповѣдь да се турчатъ всички българи по Герловско, върбичани казали, че не сж българи, ами че сж цигани, та се отървали отъ потурчване. Въ сѣщностъ по голѣмото народно съзнание у върбичани и голѣмата търговия, която въртѣли съ жито, както и речената закрила отъ султанитѣ ще да сж ги избавили отъ злата участь на околнитѣ български селяни, у които всичко българско съвсѣмъ се е затрило, та сега и тѣ сж сѣщо такива фанатици турци, каквито сж и тузлушкитѣ. Собственитѣ имена у герловскитѣ турци сега сж турски, ала още до скоро се помнѣли български сѣмейни названия. Така напр. до неотколѣ живѣлъ въ село Търновца нѣкой си „Костоолу Асанъ ага“, а такива имена като Костоолу, Стояноолу по казването на по-стари герловски турци е имало по-прѣди доста много. Въ с. Ямла има сега единъ турски родъ по име „Мюскулманолларъ“. Самитѣ турци обяснявали и сега туй име, че означавало турско сѣмейство, дошло отъ Анадолъ, „а пъкъ ние — казвали — сме си отъ край врѣме отъ тукъ, отъ нашето село, само че сме приели правата вѣра.“ То показва, че дълго врѣме и слѣдъ потурчването се отличавали сѣщинскитѣ турци отъ потурченитѣ. Мѣстнитѣ топографски названия и сега още сж въ голѣма частъ български. Освѣнитъ името на селото Черковна, гдѣто и сега, както

ме увѣряваха въ близкото българско село Вардунъ (Османъ-Пазарска околия), се виждали развалини отъ стара черква, и името на селото Търновца (Търновецъ), заслужватъ внимание и слѣднитѣ названия, употребяни отъ самитѣ турци въ с. Черковна: „Зайчи-баиръ“, „Ливада-чаирла“, „Брудъ“ (бродъ) — мѣстность при с. Черковна до рѣката, „Папаз-ейдинде“ (Поповъ-долъ). Различни мѣста се наричатъ „селище“ и „градище“; една чешма въ гората се нарича „Каконунъ-чешмеси“ (Какината чешма). По-важни сж други български названия, които герловскитѣ турци употребятъ: напр. на кжса брадва, която сега българитѣ въ Вардунъ наричатъ, „крива брадва“, герловскитѣ турци казватъ „кривъца“. Докато сега вардунчани наричатъ заградкитѣ на колата, що се казватъ въ западна България „ритли“, съ турско име „ангъчъ“, напротивъ тѣхнитѣ съсъди — герловскитѣ турци ги казватъ „рикъли“ (турцитѣ казватъ ангъчъ само на сѣнени ритли). Турцитѣ въ селото Ямла казватъ и „процепъ“, съ която дума пакъ означаватъ една часть отъ колата, докато българитѣ си служатъ съ турско название „аръжъ“. На колата „колебарнитѣ“, и то основитѣ горѣ и долу, нѣкои стари герловчани турци наричатъ „сѣбици“, докато самитѣ българи въ Вардунъ сега ги казватъ по турски „канати“ (въ Новопазарско казватъ „сѣбици“ на ритлитѣ).

Докато потурчването въ източния балканъ е напрѣдвало чрѣзъ насилия и по извѣстенъ планъ, именно защото самиятъ турски елементъ по тия мѣста до тогава е билъ слабъ, въ туй врѣме въ равнината по Варненско, Провадийско, Новопазарско и нататъкъ по Дели-Орманъ до Дунава, гдѣто турцитѣ сж имали грамадно мнозинство, старото българско население, доколкото сж могли да уцѣлѣятъ отъ него съвсѣмъ незначителни останки, потиснато и

сплашено между свирѣпитѣ си господари, не е могло къмъ края на по-миналия вѣкъ, когато се почнаха руско-турскитѣ войни, да се бори за своето национално съществуване, та съ малки изключения то се е видѣло принудено да избира едно отъ двѣтѣ: или да се изсели татѣкъ прѣзъ Дунава въ Влашко и Русия, или да се потурчи. Ставало е и едното и другото, обаче, послѣдното не може да се слѣди днесъ точно, докато за изселенията, що сж започнали отъ тогава, има доста положителни данни. Изселването въ Влашко и Русия ще да е ставало незамѣтно и постепенно може би още отъ края на XVII. в., ала въ по-голѣмо количество то е почнало тъкмо прѣзъ половината на по-миналия вѣкъ. По официални данни е установено, че първото прѣселение отъ 620 български сѣмейства въ Херсонската губернія е станало на 1752—1754 год. (вж. А. Скальковскій, Болгарскія колоніи въ Бесарабіи и Новоросійскомъ краѣ, Одесса 1848). Подирѣ непрѣкъснато слѣдвали нови изселения до 1791. Между 1801 и 1812 станало най-голѣмото прѣселение, слѣдъ което то пакъ ослабнало, докато изново войната прѣзъ 1828 год. не става причина пакъ на грамадно изселване отъ сѣверна и южна България, което пакъ утихва постепенно до кримската война. Отъ прѣселенцитѣ прѣзъ 1828 год., както е извѣстно, голѣма часть наскоро се възвърна назадъ въ България, ала тия прѣселенци, повечето отъ Тракия, не всички се завърнаха пакъ въ своитѣ стари жилища, а най-вече заседнаха въ крайдунавска България. Сжщо тѣй голѣма часть отъ тия прѣселенци не можа и да отиде въ Русия, а остана по Добруджа и Силистренско. Главното изселение на старото българско население отъ сѣверо-източна България е ставало въ по-прѣдишнитѣ усилни и непоносими за българина врѣмена, именно прѣзъ по-миналия вѣкъ та до 1812 год. Поради това ние сега напразно ще

търсимъ въ най-източнитѣ области на Сѣверна България, а именно по Варненско, Балчишко, Добричко, Новопазарско и отъ частъ по Силистренско, да не говоримъ дори за Балбунарската и Аккадънларската околия, гдѣто българскитѣ елементи е съвсѣмъ новѣ, старо българско население. Нищожитѣ останки отъ това подирното въ Новопазарската и Силистренска околия, които ще изброимъ по-долу, само потвърждаватъ главния фактъ, че старото българско население тъкмо въ тоя най-плодороденъ край на сѣверна България е било унищожено и разгонено. Тепърва въ Провадийско и Шуменско и по на западъ, въ Разградско, намираме по-чести останки отъ „вехти българи“. Въ Провадийско виждаме отъ старитѣ български села запазени главно тия, що сж разположени по равното Провадийско плато, по „съртоветѣ“ (съртъ = турска дума, значи възвишеностъ, хълмъ), поради което и се наричатъ „Съртски села“ (турски сърт-кьойлеръ), докато по равнината долу отъ вехтото население има само малки останки, които едвамъ можахъ да издира.

Търсейки старо, „ерлийско“ население, човѣкъ се натъква на тѣй нареченитѣ гагаузи, които тѣй сжщо ^{Гагаузи} минаватъ за стари жители по тия области. Подъ „гагаузи“ народътъ разбира изобщо християни, чийто материнъ езикъ е турски. Ала при по-близко запознаване съ всички тия „гагаузи“ излиза на явѣ, че у народа се различаватъ два вида гагаузи — именно „гагаузи“, които се считатъ българи, съчувствуватъ на българитѣ, женятъ се за българки и изцѣло въ домашния си животъ, въ роднинскитѣ си отношения, въ пѣснитѣ и обичаитѣ си не се отличаватъ твърдѣ отъ българитѣ, и сжщински гагаузи, които сами се наричатъ съ това име, които винаги сж странѣли отъ българитѣ, които сж държали страната на гърцитѣ па и сега не се чувствуватъ българи; тѣзи сж

„хасълъ гагаузи“ или „приморски гагаузи“, както понѣждѣ ги наричатъ, за да ги различатъ отъ „българскитѣ гагаузи“. Тия подирнитѣ пѣятъ български пѣсни тѣй, че не можешъ ги отличи отъ българи, и главно за всичкитѣ си обичаи, които сж еднакви съ българскитѣ, иматъ и български обредни пѣсни. Тѣ казватъ леля, майка, кака, а тѣй сжщо и собствени тѣ имъ имена сж български. Такива гагаузи има напр. въ селото Войвода (тур. Войвода-кьой), въ Новопазарска околия, гдѣто сега сж останали само петъ-шестъ кѣщи, ала прѣди четиридесетина години тѣ били до два̀сетъ кѣщи, докато другитѣ били чистотурски. Най-стариятъ човѣкъ отъ българскитѣ гагаузи въ това село, дѣдо Калчо Тончоолу, 92-годишенъ, сега живѣе въ Нови-Пазаръ, гдѣто се срѣщнахъ съ него. Той за годинитѣ си е още доста бодъръ, разбира български, ала говори само турски. Той разказваше, че тѣмъ турцитѣ вземали хара чъ, че тѣ сами се считали и се наричали българи, и че не се казвали гагаузи; тѣ повечето слугували у турцитѣ; отъ родителитѣ си наслѣдили турскиятъ езикъ, като материнъ, ако и да се считали българи. Булки си вземали и отъ българскитѣ села, ала и тѣ скоро напускали своя езикъ, така напр. и жена му на дѣдо Калчо била българка отъ Шуменъ. Дѣдо Калчо помни, че въ близкото село Имрихоръ имало 4—5 кѣщи „ерлини българи“, които говорѣли сжщо тѣй само турски. Такива „гагаузи“, като дѣдо Тончоолу има и въ близкото с. Теке-Козлуджа, гдѣто сега сж останали само трима братя, а останалитѣ се прѣселили въ Новипазаръ. Сжщо такива имало 7—8 кѣщи и въ с. Кайкъ, но и тѣ сж минали въ Новипазаръ. Повече — до 40 сѣмейства такива гагаузи има въ близкия Кара-Агачъ („Хамбарлъ-Караа чъ“), между които е виденъ Славъ Чорбаджи. И тукъ тѣ се считатъ бъл-

гари и по прѣдание „ерли.“ И въ селата Караманлъ, както и въ Къзълджиларъ има още останки отъ български гагаузи; сега тукъ тѣ сж смѣсени съ българи прѣселенци отъ Тракия, дошли слѣдъ войната на 1828 г. Вѣрата си подържали въ турско врѣме съ мѣка — безъ попъ, безъ черква: нѣкой си Шишко Папазъ отъ Новипазаръ ги спохождалъ отъ врѣме на врѣме, колкото да опѣе умрѣло, и то не винаги о врѣме. Отъ българскитѣ гагаузи има отколѣпни прѣселенци въ ромън. Добруджа, именно въ с. Бейдаутъ (Бабадашка околия) и повече въ Бесарабия. Споредъ свѣдѣнията, които ми даде въ Силистра стариятъ български учитель г. Зимовъ, родомъ отъ Добруджа, бейдаутскитѣ „гагаузи“, се различавали ясно съ своитѣ български нрави, българскитѣ си роднински названия и българскитѣ си пѣсни отъ варненскитѣ гагаузи и се считали отъ българското население за потурчени българи. Тѣ и сега помнѣли роднинскитѣ си връзки съ „гагаузитѣ“, отъ споменатото по-горѣ село Караагачъ, отъ гдѣто често ги спохождали роднини. Въ Бейдаутъ българитѣ гагаузи били размѣсени съ стари българи, прѣселени отъ „съртскитѣ“ села въ Провадийско. Български гагаузи има още въ Кадѣ-къой (източно до Провадия) и Шадѣ-къой, а имало отъ тѣхъ по-прѣди нѣколко кѣщи и въ Тестеджи (Провадийска околия). Въ Султанларъ сега има двадесетина кѣщи български гагаузи. Тукъ едно врѣме по-старитѣ хора, както нпр. нѣкой си дѣдо Станю Байолу и дѣдо Герги Байолу („Байолларъ“), дѣдо Петъръ Василолу, дѣдо Коста, дѣдо Манолъ и др., сега вече измрѣли, по казването на стари хора, що ги помнятъ, говорѣли турски, но разбирали и български и се считали българи.

Въ Авренъ (Пров. ок.), гдѣто, както ще се каже по-долу, сега живѣятъ прѣселенци отъждѣ Айтоския балканъ, именно отъ селата Еркечъ и Гулица, стари хора ми

разказваха, че прѣди тѣ да дойдатъ въ Авренъ, сирѣчь прѣди 1828 година, тукъ имало стари, „ерлии“ българи, които говорѣли повече турски; тѣ се издигали отъ Авренъ, и мнозина отъ тѣхъ отишли въ Кайнарджа. Останали въ Авренъ само двѣ сѣмейства: дѣдо Съби и дѣдо Костадинъ; синъ му на подирния, дѣдо Роя, на 80 години, и сега е живъ. Въ с. Ботево (по-прѣди „Юшенли“), което пакъ слѣдъ 1828 год. е било заселено отъ тракийци, — отъ с. Копаранъ (Айтос. ок.), имало български гагаузи, които полека-лека изново изучили българския езикъ и се побългарили, така че сега нѣма вече разлика между тѣхъ и прѣселенитѣ копаранчани. Свещеникътъ въ с. Авренъ, Иванъ Мариновъ, родомъ отъ Малко Чамурли (Добрич. ок.), ми разказваше, че въ с. Ботево той погребалъ нѣкоя си баба Добра, която била отъ реченитѣ гагаузи; тя се считала българка, но само турски говорѣла и съжالياвала, че не можела да отговаря на български. Синоветѣ ѝ, Христо Черневъ и Калчо Черневъ, сж живи. Прѣди баба Добра умрѣлъ нѣкой дѣдо Димитъръ, който тѣй сжщо не успѣлъ до смъртъта си да научи добръ български. По всичко излиза, че и нѣкогашнитѣ гагаузи въ Ботево не ще да сж били отъ „приморскитѣ“, а отъ „българскитѣ“ гагаузи. Това се потвърдива и отъ обстоятелството, че такива е имало и по на сѣверъ въ Добричко. Именно въ с. Малко Чамурли, когато дошли сегашнитѣ жители, които се връщали отъ Русия слѣдъ 1828 година, заварили тукъ три „ерлийски“ къщи. Отъ тѣхъ помнятъ дѣдо Стамата и дѣдо Васила, които приказвали само турски. Дѣдо Стаматовата дъщеря, Тодора Стаматова, женена за Парушъ Костадиновъ, и днесъ е още жива и говори турски: „на български ѝ говорятъ, а тя турски отговаря“. Както се каза, българското население счита тия гагаузи за потурчени българи и ги отличава отъ крайморскитѣ гагаузи, що

живѣятъ въ Варна и по селата Кестричъ, Кара Хюсеинъ, Джевизли, Джеферли (Варненска окол.), Ала Клисѣ (сега Ботевско), Гявуръ Сукотчукъ (Балчишка окол.) и Каракуртъ (Добришко). Проф. Иречекъ счита еднитѣ и другитѣ отъ едно потекло и прѣдполага, че първитѣ, които живѣятъ по-навжтрѣ отъ морето, „въ сѣверната частъ на Провадийско“, сж вече силно „побългарени“. Наистина въ Шуменъ му било казано, че гагазитѣ въ с. Войвода-къой „не сж гагаузи“, ала Иречекъ това счита още за несигурно (вж. Cesty 607, Княж. Бълг. 166). Тѣкмо поради туй азъ самъ лично изпитвахъ тоя въпросъ и тѣкмо слѣдъ като се срещнахъ съ гагаузи именно отъ с. Войвода-къой, почнахъ да се съмнѣвамъ, че тѣ сж сѣщински „гагаузи“. За побългаряване се изисква плѣтно българско население, а именно таѣво население отъ по-старо врѣме не можахъ да издира въ областитѣ сѣверно отъ Провадийско, гдѣто тѣкмо сж прѣснати останкитѣ отъ тия „български гагаузи“. Именно отъ Провадийската долина, като вземемъ сегашната желѣзнопѣтна линия за граница, и то отъ Черно море до с. Имрихоръ та на сѣверъ все до Дунава, азъ не можахъ да намѣря ни едно мѣсто съ старо, мѣстно българско население. Малко изключение прави селото Енево до Новипазаръ, ала тука останали едва десетина ерлийски къщи, а пѣкъ въ Невша (Нягуша) българското ерлийско население тѣй сжщо е заселено повечето отъ отсрещнитѣ „Съртски“ села въ ново врѣме, както ще се каже по-долу. Въ Силистренско ще намѣримъ пакъ стари прѣселенци отъ Провадийскитѣ села, и едвамъ до самия Дунавъ се указватъ нищожни останки отъ стария български елементъ въ тая страна. Всичкото друго българско население въ посочения доста голѣмъ просторъ не е по-старо тука отъ 120-тина години, а произхожда главно отъ Балкана, Тракия и отъ повърнали се прѣселенци отъ

Влашко и Русия, пакъ по произходъ тракийци, балканджии и малка частъ отъ еждѣ Шуменско и Провадийско. Отъ друга страна многобройнитѣ турски мѣстни названия на селата не само въ сжщинския Делиорманъ, но тъкмо и въ въпроснитѣ области по Новопазарско и Провадийско не показватъ, да е било старото българско население тукъ силно прѣзъ по-миналия вѣкъ, така че „побългаряването“ на гагаузитѣ тукъ остана не дотамъ обяснимо. А че то не е станало въ ново врѣме, именно прѣзъ туй столѣтие, вижда се отъ думитѣ на такива старци като войвода-чанина дѣдо Димитъръ Тончоолу, който казва, че прѣди 80 години българскитѣ гагаузи били по-многобройни. Както и да се рѣши този въпросъ, фактъ е, че освѣнъ гагаузитѣ и гърцитѣ въ речената област останалото население не е староврѣмско.

Гърцитѣ по Варненско сж староврѣмски жители. Тѣ въ гр. Варна се изчисляватъ на 4670 души. Отъ селата чисто гръцки сж: Бѣла, Курукъой и Джевизли; освѣнъ това гърци има въ Тѣптъкъ ($\frac{3}{4}$ отъ населението сж гърци), въ Козлуджа (44 души), въ Кестричъ (53 души, останалитѣ жители сж гагаузи) и въ Еникъой (36 души). Само гърцитѣ въ Карахюсеинъ (половината гърци, половината гагаузи) сж прѣселени отъ Одринско прѣзъ 1829.

Забѣлѣжително е, че у делиорманскитѣ турци, споредъ г. К. Шкорпила, който е кръстосалъ на нѣколко пкти Делиормана и е ималъ случай и по-довѣрчиво да говори съ турското население, имало прѣдание, че тѣ сж стари жители, че не сж дошли отъ Мала Азия, каквито били споредъ тѣхъ турцитѣ въ Тузлука, но че отъ край врѣме прадѣдитѣ имъ се знаели за мѣстни жители. Въ това прѣдание тѣ дълбоко вѣрвали. Фактъ е, че делиорманскитѣ турци се отличаватъ по типа си и по нарѣчие отъ тузлушкитѣ. Тѣ минаватъ у българското население и подъ особено име

„гаджали“. Реченото прѣдание може да е слѣдствие на обстоятелството, че турското население въ Делиормана ще да е по-старо, отколкото другото въ Тузлука, Герлово и по Балкана, а може би сщцеврѣменно защото най-голѣма часть отъ старото българско население въ Делиормана ще да се е потурчила още прѣзъ XV и XVI в. Господинъ Шкорпилъ напротивъ, както се спомена, се догажда за съвсѣмъ друга причина на сщщото прѣдание.

И въ областта, що лежи южно отъ провадийската долина, по която минава желѣзницата, дори до Камчията отъ една страна и Провадийския балкански проходъ и морето отъ друга (освѣнъ гдѣто въ с. Гебедже (Бѣлево) и въ съсѣдното Дерекьой има малки останки отъ староевропейско българско население, сходно по носия и говоръ съ онова по провадийскитѣ Съртове) въ всички села намираме или турци или разни българи-прѣселенци, било отъ близкитѣ балкански села като Еркечъ и Гулица, било отъ други страни, както ще се укаже по-долу. Тепърва като вървимъ западно отъ Провадийския проходъ къмъ Прѣславъ, Шуменъ, Попово и Разградъ, намираме тукъ-тамъ стари български села, които повече зачестятъ кждѣ Търновско и Русчушко до Янтра. Сѣверно отъ Разградъ въ Кемениларско и Тутраканско старитѣ села сж съвсѣмъ малко, и главниятъ български елементъ и тукъ пакъ е прѣселнишки — най-вече балканджийски. Прѣзъ Янтра на западъ старото българско полско население тѣй сщщо не е многобройно, па изобщо тукъ страната е съвсѣмъ слабо населена, турскиятъ елементъ почти се губи, а прѣселенцитѣ сж, колкото ги има, съ малки изключения, все отъ Балкана. Послѣднитѣ отъ Ловченско и Севлиевско накъмъ Дунава така сж взели върхъ, че диритѣ на стария елементъ вече, както ще се укаже по-долу, сж много слаби.

Слѣдъ горѣизложеното ясно става, доколко би се излъгалъ човѣкъ по числеността на българското население въ сѣвероизточна България, каквато е показана и въ първото прѣброяване отъ 1881 година, ако би смѣталъ това население за старо въ тая областъ или съ други думи, ако не би се водила смѣтка за новия български елементъ, който не отъ давна тукъ е заселенъ. И наистина, ако слѣдъ първото прѣброяване възбуди учудване фактътъ, че процентътъ на българското население е спадналъ почти въ всичкитѣ сѣвероизточни окръжи до такива малки размѣри, колко би трѣбвало повече да се чудимъ прѣдъ факта, че и отъ това българско население по-голямата частъ не принадлежи на староврѣмскитѣ тукъ обитатели, а на ново, придошло население, слѣдъ като старото се е прѣмахнало, както се каза по-горѣ.

По-долу ще посоча поименно, въ кои села отъ сѣверо-източна България можахъ да установя старобългарско население, а при туй ще укажа отъ гдѣ и отъ кога произхожда по-новото българско население. Даннитѣ, които привождамъ по-долу, азъ съмъ ги събиралъ самичѣкъ на своитѣ пѣтувания по България. Разбира се, че тукъ-тамъ може да се укажатъ и грѣшки, което не ще бѣде чудно, ако се вземе въ внимание, че въ тая работа азъ не съмъ ималъ на рѣка никакви помагала отъ тоя родъ, но че е трѣбвало всичко самъ да градя отъ основа. Нашата статистика и сега не слѣди постояннитѣ прѣселения на българския елементъ, що иде отъ Турция въ напущанитѣ турски земи въ сѣвероизточна България, а колкото за прѣселенията, станали прѣзъ руската окупация и по-прѣди, въ турско врѣме, не ще и дума, че нищо до сега официално не е изслѣдвано и публикувано. Затова моитѣ данни не ще да сж и пълни, но при все туй, като за първъ пѣтъ, тѣ немалко освѣтляватъ отѣзмъ тая страна сегашния

сѣставъ на българското население въ сѣвероизточна България.

Тукъ трѣбва да обясня, какъ установавахъ, въ кои мѣста населението е старо, и въ кои ново. Прѣди всичко на туй спомага самата традиция у народа, която най-малко до два вѣка назадъ е още твърдѣ жива. Разбира се, че главно туй се отнася до селата. Селянитѣ, които отъ дѣди и прадѣди се знаятъ за мѣстни жители въ селото си (безъ огледъ, че това подирното често пѣти се е мѣстило на малки разстояния, или е било разтуряно, горѣло и сетнѣ пакъ се съвзимало), се наричатъ „стари“ или „вехти“ още и по турски „ерлии“, или „еранъовци“, и подъ това име минаватъ тѣ и у своитѣ съсѣди. Напротивъ „пришелцитѣ“ обикновено си знаятъ по прѣдание, че сж прѣселени отъ нѣкъдѣ, а въ много случаи помнятъ дори и мѣстото, отъ гдѣто сж дошли. Споредъ това тѣ се наричатъ ту „балканджии“, „балканци“ или „планинци“ още и „горненци“, ако сж заселени въ полето отъ „Балкана“ сир. отъ Стара Планина и сръдна Гора, ту пѣкъ се казватъ: „отвѣдешни“ или „отейовчани“, „отеюзлии“ (отъ турската дума отѣюз = оттатъшенъ) или „тракийци“, или пѣкъ „одринци“ (отъ Одринско) или „главанци“ (отъ селото Главанъ въ Каваклийско), или „ямболци“, „загорци“ и пр. — Ала народното прѣдание за постари врѣмена не е винаги сигурна посока, а често и лицето, отъ което човѣкъ черпи свѣдѣния, може да е злѣ упжтено или пѣкъ, отъ желание да угоди, безъ да знае сигурно, невѣрно казва. За това традицията счи-тахъ само като второстепененъ бѣлѣгъ за провѣрка на узнатото по другъ, по-сигуренъ способъ — именно по нарѣчието и по облѣклото, и то главно облѣклото на женитѣ. За подирното ще кажа, че то прѣдставя тъкмо въ сѣвероизточна България твърдѣ сигуренъ бѣлѣгъ, по

който може се позна, дали населението е мѣстно или прѣселено отъ нѣждѣ. Когато на 1897 год. първъ пътъ пътувахъ по Варненско и Провадийско, забѣлѣжихъ у женитѣ по селата главно два вида облѣкло: едни носѣха ,сукманъ', цѣла дрѣха отъ вълнено домашно сукно, а други пъкъ вмѣсто сукманъ двѣ прѣстилки, прѣпасани отъ прѣдъ и отъ задъ върху ризата. Като наблюдавахъ тия два типа носия, безъ огледъ къмъ малкитѣ промѣни въ тѣхния изгледъ (прѣстилките биватъ по-къси и по-дълги, повече или помалко набрани, биватъ черни, сини или пѣстри; сукманитѣ тѣй сжщо биватъ по-широки и по-тѣсни, черни и сини и пр.) и се вслушвахъ и въ говора на лицата, забѣлѣжихъ важенъ съвпадежъ: членната форма на м. р. ед. ч. у тия, що носѣха прѣстилки, наричани споредъ различната имъ форма и боя съ разни названия (вж. по-долу), по цѣла сѣвероизточна България окончава на -о, когато ударението пада на послѣдния слогъ, напр. градѡ, и на -у (или близу до у — между о и у), когато ударението не пада на края, напр. вѡлу, чилѣку, кѡню и пр. Напротивъ у всички други, у които не е приета речената женска носия, вмѣсто която се явява само една съшита дрѣха, именно тѣй наречениятъ сукманъ въ разни форми или пъкъ само фуста (отъ пояса на долу), се говори членна форма мжж. родъ единств. число съ окончание на -ѣт (съ ударение и безъ ударение на края) или пъкъ, въ по-рѣдки случаи, безъ -ѣт — само на -ѣ, напр. градѣт, вѡлѣт или градѣ(т) — вѡлѣ(т). Тия два етнографични бѣлѣга азъ провѣрявахъ винаги и съ помощта на мѣстната традиция у населението и винаги въ резултатъ се указваше, че реченитѣ два бѣлѣга се сходятъ. Излѣзе най-сетнѣ, че само старото население въ източна крайдунавска България говори членъ -ѡ(у) и че само женитѣ на това население носятъ вмѣсто сукманъ

двѣ прѣстилки (пещемаль, кърленка и пр.). Другото население произхожда или отъ Балкана (Стара планина) или отъ Тракия, а въ рѣдки случаи и откъдѣ западна България — сѣверна и южна. Балканджийското население тѣй сжщо се разпознава както помежду си така и отъ тракийското по отдѣлни части на облѣклото и по нарѣчието. Различаватъ се по нѣколко отдѣлни нарѣчия балканджийски и сжщо тѣй нѣколко нарѣчия тракийски или, както иначе можемъ да ги наречемъ, „рупски“ нарѣчия, като причисляваме къмъ балканджийскѣ и българското население по южнитѣ поли на Балкана включително съ Сливенско и Ямболско. Спрѣмо балканскитѣ и рупскитѣ нарѣчия има нарѣчието на старото източно-крайдунавско българско население освѣнѣ речената членна форма на -ò(y) и други свои второстепенни отлики. Това нарѣчие, което азъ за отличие накратко ще нарека о-нарѣчие (споредъ членната форма на -o), и всички други източнобългарски нарѣчия, които можемъ да наречемъ съ едно име зт-нарѣчие и които заедно съ о-нарѣчие образуватъ източната половина на българския езикъ, азъ подробно описахъ въ съчинението си „Das Ostbulgarische“ (издание на Виенската Академия на наукитѣ, 1902 г.). За нашата задача тукъ не е потребно за сега да се впускамъ въ по-голѣми подробности върху главнитѣ характерни свойщини на о-нарѣчие както и на з(т)-нарѣчие. По-долу ще се споменатъ при описанието на отдѣлнитѣ стари и нови поселения въ сѣвероизточна България нѣкои говорни (диялектични) отлики, по които самиятъ народъ лесно разпознава различнитѣ колонисти отъ Балкана и Тракия.

Трѣбва да спомена, че балканджийскѣ, които сж твърдѣ многобройни особено отъ Шуменско на западъ, именно въ Разградския окръгъ и въ Русчушкия и нататѣкъ прѣзъ Янтра, минаватъ у старото население и подъ име „черни“

българи или „чернитѣ“; това име се отнася къмъ черната боя на дрѣхитѣ, главно у мъжетѣ, докато старото източно крайдунавско население, специално мъжското, не е носило, па и сега по нѣкои мѣста не носи черни, а бѣли гащи, досущъ както и въ западна България: „черно-дрѣшковци“ сж именно все балканджии, а по полето сж били „бѣлодрѣшковци“. Балканджитѣ минаватъ за по-развити хора и по-силни въ економично отношение, и тѣ малко съ насмѣшка тукъ-тамъ се отнасятъ къмъ заваренитѣ „вехти“ или „ерлии“ българи, които си иматъ и едно доста загатно име „хърцѡй“ или „ърцѡй“ (единств. хърцѡй, мъж. р., хърцѡйка ж. р.) У балканджитѣ и гражданитѣ „хърцѡй“ се схваща съ значение на: „простъ човѣкъ“ „простъ селачанинъ“ „дебелакъ“ и пр., и въ такъвъ смисълъ често се употрѣбя: „остави го, бре, тозъ хърцѡй!“; именно досущъ тѣй, както се употрѣбя въ западна България името шопъ. Ала както тази дума не ще да има нищо общо съ обидното значение, което и се придава сега, така е именно и съ думата хърцѡй, защото самото старо население се нарича съ това име. Азъ чувахъ самъ, какъ селяни въ източна България сами се казватъ хърцѡи, а женитѣ си хърцѡйки; „ние хърцѡйкитѣ не го тенимъ на тѣнко“ — казваше една булка въ Бѣла (Рушчуш. ок.) въ смисълъ, че не сж привикнали на удобства и разкошъ. Отъ Черно Море до Янтра и отъ частъ прѣзъ Янтра въ Свищовско, до вѣдѣто достига сега о-нарѣчье, именно само хърцѡитѣ говорятъ това нарѣчье. Ала името хърцѡй се знае и по-нататъкъ: въ Свищовско и Никополско „полянцитѣ“, които по нарѣчье вече сж повлияни отъ балканджитѣ, но които инакъ сж останки отъ старото източно българско население край Дунава, се наричатъ хърцѡи. Като се иде отъ Никополъ къмъ Плѣвенъ, при селото Мечка прѣстаятъ „хърцѡитѣ“ и захващатъ „шопитѣ“.

Хърцойският елементъ, говорещъ о-нарѣчие, трѣбва да се е простиралъ по крайдунавска България отъ Черно Море най-малко до р. Искъръ, а може би и по-назападъ. Казватъ, че името хърцой било познато и въ Видинско. Колкото се отнася до облѣклото, пакъ само хърцоитѣ въ източна България носятъ характернитѣ двѣ прѣстилки вмѣсто сукманъ. Забѣлжително е, че тоя типъ носия, който до Янтра минава само подъ име „пещемаль“ и „кърленка“, а въ Свищовско и Ловчанско освѣнъ подъ име пещемаль още и подъ име тѣкменикъ и вълненикъ (споредъ боята, платното и направата), се простира по дунавската равнина на западъ далечъ прѣко границата на хърцоитѣ, именно по Врачанско, Бѣлослатинско, Ломско и Видинско дори до сръбската граница.

Забѣлжително е по въпроса за нѣкогашното разпространение на хърцойското крайдунавско население накѣмъ западъ обстоятелството, че прѣзъ Искѣра у шопитѣ по Врачанско, Бѣлослатинско и Раховско и въ една частъ отъ Ломско именно у „полянцитѣ“ не само старата носия, мъжка и женска, напълно се схожда съ носията на хърцоитѣ отъ източна крайдунавска България, но тукъ и членната форма у старото население окончава на -о. Изглежда, като сѣдимъ по старата носия на полянцитѣ въ Ломско и Видинско, които не говорятъ членъ на -о, като че ли въ по-старо врѣме и тукъ да е окончавала членната форма на -о(т) и че отъ страна на едно друго западно българско нарѣчие, именно това, що се простира отъ Брѣзникъ—Трънъ та дори до Бѣлоградчикъ и на долу прѣзъ Враня—Лѣсковецъ до Куманово—Скопье, да е повлияло тукъ върху старото нарѣчие на полянцитѣ. Ала както и да се разрѣши този въпросъ, фактъ е, че двѣтѣ прѣстилки подъ име „вълненикъ“ или „завеска“ (вж. по-долу у Шуменскитѣ хърцой „завишка“,

„завеска“) се носят и по западна крайдунавска България. И тукъ у полянитѣ зимѣ-лѣтѣ жената правилно носи вълненикъ, докато по на югъ, въ планинскитѣ мѣста, напротивъ се носи зимѣ-лѣтѣ сукманъ. По полето въ Берковишка и Кутловишка (Фердинандска) околия, гдѣто вълненицитѣ сж много кжси, както и по Никополско, сукманъ женитѣ носятъ зимѣ, ала само у дома, а щомъ жената тръгне да иде нѣкъдѣ — облича вече прѣстилката и завеската (виж. Д. Мариновъ, Жива старина II. 53). Очевидно е, че сукманътъ тукъ е нова носия, приета отъ балканджитѣ, защото по планинскитѣ мѣста на Берковишката, Кутловишката и отчасти на Врачанската околия зимѣ и лѣтѣ се носи само сукманъ. Наопаки въ полето навъмъ Дунава вече въ Кутловишко и Ломско зимѣ и лѣтѣ се носи само вълненикъ, а сукманъ не се носи. Сжщо така и по Раховско, Бѣлослатинско и Вратчанско (навъмъ изтокъ) се носятъ само вълненици (повечето тъмно-червени). Въ Видинско и Кулско по полето селянката много рѣдко носи сукманъ и то зимно врѣме (ц. д. 35, 39). Въ Бѣлоградчишко напротивъ зимѣ „женитѣ обличатъ върху ризата сукманъ“, черенъ, напаренъ съ червени и сини гайтани (ц. д. 43).

Тамъ, гдѣто въ западна крайдунавска България изключително владѣе вълненикътъ или завеската у женитѣ, у мъжетѣ тѣй сжщо се явяватъ бѣлитѣ, тѣсни абени гащи, наричани „беневерѣци“ (още и „бреневерѣци“ и „бърневѣци“) като стара обща носия, досущъ както е било нѣкога и у източнитѣ хърцои (вж. по-долу) и както е и у шопитѣ сега по Софийско. Разнитѣ широки гащи (наричани шалвари, димии, потуре и „патуре“, повече отъ черенъ, по-рѣдко и отъ бѣлъ шаякъ — аба) напротивъ сж балканджийска дрѣха и тукъ, както е изобщо у балканджитѣ по източна България. Споредъ мъжската носия съ огледъ

към формата на гащите можемъ полянциѣ и планинциѣ въ западна България добръ да различимъ, както наистина и у самия народъ се различаватъ, като се наричатъ единѣ „бене врёчане“ а другѣ „шалваране“. И тази раздѣла съотвѣтствува на нѣкогашната мъжка носия у планинциѣ отъ една страна и у полянциѣ-хърцои, отъ друга въ сѣверо-източна България. У Маринова (ц. д. 31) се споменува и третa главна мъжка носия отъ по-старо врѣме, споредъ която една частъ отъ населението се наричало „орляци“ сир. облѣчени съ дълги дрѣхи (глухчета), на които „крайовѣтѣ се развѣвали като крила на орела“. Ала това означение не е важно, а второстепенно, защото и у други области връхната дрѣха е имала и има „клинове“ отзадъ, та двѣтѣ крила на дрѣхата стърчатъ отъ страни поиздигнати, именно диверегентно отъ боковетѣ. Такъвъ кроежъ има и у Софийскитѣ попи, а имало го е и у хърцоитѣ (вж. по-долу). — Освѣнъ бене врёцитѣ и вълненика въ крайдунавска западна България сж спазени и други дрѣхи отъ старата мъжка и женска носия, каквато отъ частъ се спазва до днесъ въ сѣверо-източна България и у хърцоитѣ (вж. по-долу), напр. клашникъ, дорамче, долактаникъ, късаче, елѣче, опасъ. Клашникътъ бива само дълга, абена, бѣла дрѣха съ ржкави, та не бива клашникътъ да се смѣсва съ късакъ и долактаникъ, както е у Маринова (ц. д. 13, 27).

Интересно е, че една частъ отъ говорещитѣ о-на-рѣчие хърцои се указва сега настанена по югоизточна България, именно по политѣ на Айтоския и Карнобатския Балканъ та на югъ по Странджа накъмъ Одринъ. Тоя незабѣлзанъ до сега фактъ можахъ да установя надъ всѣко всѣко съмнѣние главно възъ основа на нарѣчието, което говорятъ тѣ нареченитѣ „загорци“ въ реченитѣ области на юго-източна България. Извѣстно бѣше

по-прѣди само, че по Странджа живѣять „рунци“.¹⁾ Когато на 1897 година тръгнахъ отъ Бургасъ на югъ да изучавамъ българския езикъ по тамкашнитѣ села, узнахъ, че тѣзи подирнитѣ се дѣлятъ споредъ жителитѣ, които ги населяватъ, на „рупски“ и „загорски“. Известно е, че „загорци“ въ южна България се казватъ обикновено жителитѣ отъ сѣверна България, особено полскитѣ работници, които по жетва слазятъ отъ Балкана въ тракийското поле (вж. и Иречекъ, Княж. Бѣлг., бѣл. прѣв. 65 — 66), ала за „загорцитѣ“ въ Бургаския окръгъ, които тъкмо минаватъ туку за „стари“ жители, не се знаеше до сега, да сж дошли отъ сѣверна България, а обикновено се мислѣше, че тѣ произхождатъ откъдѣ Стара-Загора, тъй като наистина особено около Бургасъ има доста нови поселения отъ „Загорско и Чирпанско“ (вж. Иречекъ, Cesty, 575, бѣлг. прѣв. 783). Ала вече въ първото село, гдѣто се срѣцнахъ съ тия „загорци“, именно въ Мехмечкѡй, веднага се убѣдихъ по нарѣчието, което говорятъ, че тѣ ще да сж прѣселенци откъмъ Шуменско и Провадийско. Като главенъ бѣлѣгъ и туку се явява членната форма мжж. родъ ед. ч., която окончава на -ò(-y), докато тя у „рунци“ винаги окончава само на -z(m). Носията у тѣзи подирнитѣ, именно у женитѣ, и туку се различава отъ носията на загорцитѣ, ала загорската женска носия вече не запазва споменатитѣ най-характерни свои форми, чрѣзъ които тъй лесно се разпознаватъ хърцойкитѣ въ сѣвероизточна България. — Като пжтувахъ нататѣкъ по селата по тъй наречената Хасекія, привикнахъ и по много други бѣлѣзи да различавамъ рунци отъ загорци и можахъ най-сетнѣ точно да опрѣдѣля границитѣ, до кждѣто се простиратъ загорцитѣ. Отъ положението, което заематъ тѣ спрѣмо

¹⁾ Вж. и Наука II. 463, въ статията на П. Р. Славейковъ: Рунското и Рупаланското българско население.

рушцѣ, явно се вижда, че тѣ сж пришепци откъмъ сѣверъ, които се втурнали навжтрѣ въ областъта на рушцѣ, като заели само краищата на край-морската рупска областъ, докато по накъмъ западъ, въ посока къмъ Одринъ, отъ гдѣто, види се, старото рупско население отдавна се е издигало, успѣли като клинъ да се вмѣнатъ много по на югъ, приблизително до самия Одринъ. И тъй южно отъ Бургасъ веднага слѣдъ Мехмечкьой, гдѣто живѣять загорци и до 30-тина къщи новопрѣселени рупци отъ Малко-Търновско, накъмъ югъ дохожда вече рупското село Саръ-Муса, а загорско се явява само селото св. Никола накъмъ изтокъ, на морския брѣгъ. Рупски села сж и Аланкайрякъ, Пан(и)-чарево, Кайрякъьой, Кърхарманъ и Урумкъой. Тукъ прѣстаятъ рушцѣ и захващатъ пакъ „загорци“; именно загорски села сж: Българско Алагюнъ, Карабунаръ, Русокастро, Келешкъой, Орханкъой, Якезли, Беймахле, Кайнарджа, Дюлгерли, Гергебунаръ (било черкезко и сега заселено съ загорци, тъй наречени „тронки“ отъ Ковчазъ), Мадлешъ, Коджабукъ, Долньо Алмали, Горньо Алмали, Джемеренъ и Факия. И тъй границата по Бургаския окръгъ между рупци и загорци върви, като захваща подъ св. Никола, между Мехмечкьой и Саръ-Муса та подъ Дюлгерли и Джемеренъ, източно отъ Бълг. Алагюнъ, та на югъ прѣзъ турската граница прѣко Гьок-тепѣ на Ковчазъ и отъ тукъ на югъ между Лозенградъ (Кърккисѣ) и Салиоглу къмъ Хавса. Тъй като твърдо бѣхъ увѣренъ, какво загорцитѣ въ Бургаския окръгъ произхождатъ отъ сѣверо-източна България и понеже тѣ сж могли да дойдатъ отъ тамъ прѣзъ главнитѣ балкански проходи при Ченге и Ришъ, прѣдполагахъ, че и по политѣ на Айтоския и Карнобатския Балканъ може

да има сѣщо такива „загорци“. Съ тази цѣль прѣдприехъ една обиколка отъ Айтосъ по подножието на Стара-Планина нахѣмъ западъ. И наистина въ старото българско село Врѣсово, заобиколено отъ турски села, населението по нарѣчие се указа съвсѣмъ сродно на хърдоевското въ Провадийско—Шуменско. По Айтоския Балканъ, колкото има още стари български села, все се числятъ по говоръ къмъ „загорскитѣ“, а именно Къопекли (около 50 къщи българи и 40 к. турци), Терджуменъ, и Малко-Ченге. И въ самия Айтосъ се говори о-нарѣчие. Къмъ загорскитѣ села се числятъ на югъ отъ Айтосъ още Буюкли, Кръстина, Тастепе, Пирне, Кючукъ-Аланъ и Кадъкьой (Другитѣ български села отъ Айтоската околия, а именно Азапли, Джеферли, Капуджикьой, Кавакмахле, Карасарли и Марково сж ново заселени отъ пришелци отъ Чирпанско, Старо-Загорско и др.) Сѣщото констатирахъ подирѣ и въ селото Прилѣпъ, което се намира на прохода, що води къмъ Ришъ, сѣтъ въ селата Подвисъ, Босилково, Комарево, Костенъ, Гердели, Кадъкьой, Сигменъ, Ахмачево, Телялкьой, Аладагли, Докузеки, и Турско Бейкьой. И въ самия Карнобатъ, както и въ Айтосъ, се говори о-нарѣчие. По-нови прѣселенци отъ разни страни на Тракия сж жителитѣ по другитѣ български села на Карнобатската околия: Абдалкьой, Куруджиево, Пашакьой (смѣсено съ турци), Късѣмчево, Сунгурларе, Балабанчево, Енимакхле, Инджекьой, Еникьой, Санджикларе, Фердинандово, Тарашкьой, Янѣкъ, Балабанлари, Барганли, Дуваларе, Исмаилфакъ, Куркуджа, Джумали, Харманкъръ, Букюрджели, Евренли, Иситли, Кулазли, Каладжиларе. Като се вземе прѣдъ видъ, че и въ сѣсѣднитѣ на Карнобатско балкански села Ка-я-башъ, Медвенъ, Градецъ па и въ сама Жеравна

владѣе въ главни черти все о-нарѣчие (поне членната форма м. р. ед. ч. тукъ окончава на -о), хубаво се спазва непрѣкъснатата свръзка между ,загорцитѣ' отъ югъ и сѣверъ прѣзъ самия Балканъ. — Че ,загорцитѣ' нѣматъ нищо общо съ населението, което произхожда откъмъ Старо-Загорско, вижда се ясно и отъ факта, че границата на тѣхния говоръ минава източно отъ Сливенъ — Ямболъ и Къзълъ-Агачъ къмъ Одринъ. Въ равнината южно отъ Карнобатско нѣма загорски населения, па изобщо тѣ сж рѣдки и по на югъ.

Кога сж минали загорцитѣ прѣзъ Балкана въ източна Тракия, не може сега точно да се установи. Но тъкмо защото у самитѣ тѣхъ традицията за дохождането имъ отъ сѣверъ е вече затъмнена, забравена, трѣбва да заключимъ, че то ще да е станало доста отколѣ, най-малко прѣзъ първата половина на по-миналия вѣкъ. Много е вѣроятно, че тая емиграция на югъ да е въ свръзка съ потурчването на Тузлука, Гермово и източно-балканскитѣ села, за които се говори вече. Съ това би се съгласявало и онуй прѣдание, отбѣлѣзано отъ Иречека въ Девня, което се спомена по-горѣ. — Възможно е, че по-обстойни изслѣдвания ще открийтъ още нѣкои слѣди отъ стари прѣдания у нашитѣ загорци въ южна България за тѣхното дохождане въ тая страна. Моитѣ разпитвания съ тая цѣль останаха безъ сжщественъ резултатъ. Знае се само, че въ старо врѣме сж се прѣселивали отъ Стара планина въ Тракия, ала положителни данни не се помнятъ. Че отъ Котелъ сж слизали овчари въ Тракийско, за това нѣма съмнѣние. Така въ село Карабунаръ (Бургас. окр.) на гробищата намѣрихъ камѣтъ съ по-старъ надписъ: „(по)мени г(осподи)ра(ба) твоего Сто(я)на, младенецъ ѿ Котилъ ва лето 1776“ (=1776). И друга надгробна плоча, която намѣ-

рихъ въ двора на една къща и която била дигната отъ единъ гробъ въ полето, споменува пакъ котленецъ: „Помени господи раби твое Дечъ отъ Котль въ лѣто 1844“ (=1824).

Нека още да забѣлѣжимъ, че нашитѣ загорци помежду си минаватъ и подъ други, мѣстни названия. Така карабунарци наричатъ загорцитѣ отъ Алагюнъ „калмѹци“, ужъ защото казватъ „ке йда“ (ке е прието тукъ отъ съседното руско ке-нарѣчие). Отъ Карабунаръ, идейки откъмъ Алагюнъ, захваща именно да се казва „ше йдъ“, „ш' йдъ“, както се говори и въ Русовастро и др. На загорцитѣ откъмъ Ковчасъ и Алагюнъ казватъ още „тронк'и“ и „тронковци“ (отъ думата „тронеа“ = трохичка, малко). Българитѣ отъ Казанлъшко казватъ на българитѣ отъ Русовастро и Карабунаръ „загорци“, ала и тѣзи подирнитѣ наричатъ първитѣ съ сѣщото име.

Отъ загорцитѣ, за които по-горѣ стана дума, има сега прѣселени пакъ назадъ въ сѣвероизточна България въ слѣдствие на руско-турскитѣ войни, както ще се посочи по-долу.

Българското население въ сѣвероизточна България състои, както се обясни по-горѣ, отъ старо население и нови пришелци. Старо население въ равнината сж само тѣй нареченитѣ хърцои, които минаватъ понѣкъждѣ още и подъ име полянци, докато пришелцитѣ сж прѣимуществено отъ Балкана (Стара Планина) та се казватъ балканджии (балканци, планинци), и отъждѣ Балкана — отъ Тракия: тракийци или отъждешни.

Прѣди да прѣминемъ къмъ останкитѣ отъ старото население на източна крайдунавска България, именно къмъ хърцоитѣ и придошлитѣ къмъ тѣхъ многобройни балканджии и тракийци, трѣба да се поспремъ

повече при тѣзи три главни елемента, отъ които българското население въ сѣверозточна България.

Балканджитъ (планинцитъ).

Зъ самия Балканъ и по сѣвернитѣ му поли балжитѣ се знаятъ за староврѣмско население. И има повѣждѣ мѣстни прѣдания за прѣселенци руги страни, ала тия прѣдания не се отнасятъ во до нѣкои отъ жителитѣ въ Балкана. Че Балкантъ е далъ прибѣжище на много бѣжанци откъмъ и още повече откъмъ югъ, именно отъ Тракия, врѣме на турското иго и главно прѣзъ периода рското завоевание на България, е твърдѣ вѣроятно. мнѣнието на Иречека, както се спомена, Балкантъ и ще да е билъ прѣзъ срѣднитѣ вѣкове тѣй гъсто нтъ, както е сега. За многочислени прѣселенци отъ Тракия, гдѣто прѣди падането на България ще ладѣлъ по полето главно рупскиятъ български еле- може да се заключи и по нарѣчието на балкан- ѣ, което съдържа доста рупски елементи и което се схожда съ рупскитѣ говори относително членната м. р., що окончава навредъ по Балкана на -з(т). Балканджитѣ помежду си не се различаватъ толкова сията си колкото по разнитѣ си говори. Главно съ къмъ тѣзи подирнитѣ тѣ могатъ се раздѣли на зо групи. Тукъ накратко ще характеризувамъ тия , като ще посоча и главнитѣ отлики на народната . Ще почнемъ отъ источния край на Балкана и ще мѣ редомъ накъмъ западъ.

1. Еркѣчани и гулицани. Недалечъ отъ Черно срѣдъ Стара планина има двѣ голѣми стари бъл- села по име Еркѣчъ и Гулица. Отъ селото

Еркечъ, което се пада въ източния, „Айтоски Валѣантъ“, Гулица се намира около десетина километра по насѣверъ, източно отъ „Гулишкия проходъ“, надъ горното течение на тѣй наречената Суха Камчѣя или Чифте-дерѣ. И двѣтъ села сж твърдѣ староврѣмски; тѣ сж били приви-легирувани съ султански фермани, които били нѣколко пжти подновявани. По казването на учителя Петъръ Липчевъ въ Айтосъ, който е родомъ отъ Еркечъ, единъ такъвъ султански ферманъ се намиралъ сега у нѣкой си Добревъ, секретаръ (?) въ Бургасъ. Еркечани и гуличани били „дервентаджиѣ“, пазили сж балканския проходъ при Бѣла рѣка („Ак-дере-боазъ“, сир. Гулишкия проходъ). Всичкиятъ имъ данѣкъ едно врѣме състоялъ въ една кола дърва, едно кило ечмикъ и една кокошка. Прѣди 70 години имъ се отнели тѣзи правдини. Тѣ не скланияли и много се противили, но нѣмало какво да правятъ. Еркечани и гуличани се отличаватъ между другитѣ балканджии по говора си, по носията си, а донѣдѣ и по своята вънкашность. Еркечани и гуличани именно сж повечето едри, високи, а при туй тѣ сж извѣстни навредъ и като твърдѣ хитри, опорити, смѣли и прѣд-приемчиви хора. Поради тия свои качества и главно поради своята си физична здравина тѣ сж извънредно добри колонизатори. Въ течение приблизително на едно столѣтие Еркечъ и Гулица сж успѣли да населятъ съ свои хора голѣма частъ отъ сѣверна черноморска България, както ще видимъ по-сетнѣ. И двѣтъ села, Еркечъ и Гулица, били „едно врѣме“ много голѣми, имали сж по 600—700 къщи, но откакъ взели да се изселватъ отъ тѣхъ, числото на жителитѣ намалѣло, ала при все туй тѣ и сега не сж малки села (споредъ прѣброяването отъ 1893 г. въ Еркечъ е имало 175 къщи съ 1141 д. ж. и въ Гулица — 140 к. съ 1035 д. ж.). Разселването

отъ тия двѣ села въ равнитѣ мѣста по долня Камчия, по Варненско и Добруджата е захванало постепенно отъ началото на миналия вѣкъ и незабѣлѣзано и сега още трае. Ала въ най-голѣмо количество се дигнало населението отъ Еркечъ и Гулица прѣзъ врѣме на руско-турската война на 1828 год., и отъ това врѣме датуватъ повечето еркешки и гулишки колонии по казанитѣ области. Стари хора въ с. Авренъ (Варнен. ок.), което е заселено отъ Еркечъ и Гулица, ми разказваха, че нѣколко години прѣди речената война турцитѣ направили голѣмъ зулумъ въ Еркечъ, поради което населението едвамъ дочакало рускитѣ войски, а сетнѣ вече, като взели руситѣ да се върщатъ, повечето отъ селянитѣ потеглили подирѣ имъ и нѣкои само стигнали въ Русия, та па се върнали назадъ, а другитѣ заседнали по запустѣлитѣ села по Добруджата и Варненско, гдѣто заварили. Причината за станалия зулумъ въ Еркечъ споредъ прѣданието ето какъ се помни: „Момчето на нѣкой си Узунъ Конда било у единъ турчинъ овчарче. Ималъ и турчинътъ момчета, па се сбрали и други момчета да играятъ и най-сетнѣ набили хубаво овчарчето. Пъкъ то рекло тогизъ: „вие ни биете, ами ще доде московеца, та ще ви земнемъ всичкото“. Питали го, кой дума, гдѣто ще доде москѡва. То казало първомъ: „майкини хортуватъ си тѣй“, а сетнѣ научили го, та казало „кака ми каза“. Вѣкали кака му — то било момиче — и показало момичето: „азъ казахъ, чувамъ тѣй“. Тогизъ фанали да колятъ: поповетѣ напрѣдъ заклѣли, сетнѣ буруджията (?), ала и него като заклѣли, „станало затъмнение“ и тѣ спрѣли да колятъ“.

Между еркечани и гуличани нѣма видна разлика въ говора и въ носията имъ, и за това тѣ обикновено минаватъ между другото българско население подъ едно име: „еркечани“ или „еркечка черга“. Казватъ ги още и

„вѣйковци“ и „вѣйковчани“, понеже говорятъ „ва“ и „вж“ (вм. „бре“, „бе“, „ба“) нпр. „ѡти ва?“ (= защо бе?).¹⁾

Една отъ най-главнитѣ особности на еркечкото нарѣчие (подъ „еркечко“ ще разбираме и гулишкото нарѣчие), спазена отъ старо врѣме единствено въ него нарѣчие, то е отѣгането на гласнитѣ, когато сж подъ ударение (ударена дължина на гласнитѣ). Поради тая особность еркечанинтѣ, когато говори, нѣкои гласни така отѣга, като при туй и извинува гласътъ, че говоренето му прилича, сѣкашъ, на пѣене. Друга важна особность въ произношението на гласнитѣ състои въ това, че изобщо тѣ, а най-вече гласната *а*, се произнасятъ при много слабо отваряне на устата — ‚затворено‘, така че *а* се чува като звукъ между нашето отворено *а* и между *о*. Ако това *а* отбѣлѣжимъ съ *ǎ*, а дължината съ - и мекостта на съгласнитѣ съ ' , тогава ще можемъ прѣда изречението: „старата хубаво гледа дѣцата“ по еркечки говоръ така: „стǎ рǎ тǎ ху б' вǎ глѣ дǎ де цǎ тǎ. Затвореното‘ произношение на гласнитѣ у еркечанитѣ сж забѣлѣжили и прости, ала наблюдателни хора отъ народа, които познаватъ еркечанитѣ. Така единъ казваше за тѣхъ: „ха, ония ли въ Авренъ, гдѣто говорятъ съ стиснати зѣби?“ Ще спомена една пакъ много важна свойщина на еркечкия говоръ, а именно че въ тоя говоръ се произнася гласната *з*, било че тя застъпва старобългарската гласна *з* или старобългарск. гласна *ж*, когато е подъ ударение, като едно отворено *е*, именно между *е* и *а*, което можемъ да отбѣлѣжимъ съ *ǎ*; прѣдъ това *ǎ* съгласната си остана твърда, когато нѣма ударение, тогава ерѣтъ се произнася слабо-тъмно, приблизително както се чува неударениятъ *з* и въ

¹⁾ Това „ва (въ)“ го има и въ други села, сѣсѣдни на Еркечъ, напр. въ Оражанъ: хѣде ва! са хѡде ва! (= ще хѡде бе!).

книжовния ни езикъ. Къмъ произношението *ѣ* се прибавя и реченото отѣгане — дължина, поради която още повече бие на ухото особното еркечко произношение на ударения *з*, нпр.: напѣлних бѣклицѣтъ та ф гурѣтъ; вѣлна перѣг; дѣш вѣли; зѣлвите месѣтъ, певѣтъ; мѣшео, прѣвно дѣте; немѣгъ да спѣѣ, ше умрѣѣ; мѣш (=мѣж) — ала мѣжѣтъ (=мѣжѣтъ), мѣжете; пѣтъ — пѣтища, ала: пѣтека; дѣш (дѣжд) — ала: дѣждѣвно и пр.

Старата носия на еркечани и гуличани е била доста отличителна. Носили сж много голѣми, калпаци съ голѣма вѣлна отъ каракачански овци. Казваха ми ченгенци, че тия калпаци ги казвали, мукани, па дори и сега, когато вече не се носятъ такива голѣми калпаци, пакъ ги наричали уж, мукан, ала това име отъ еркечани не чухъ, та е възможно, да е донесено тепърва въ ново врѣме отъ Влашко. Турцитѣ именно запрѣтили да се носятъ голѣмитѣ рунтави калпаци, поради което тѣ сж ги измѣнили, ала и сега сж тѣ сравнително доста голѣми.

Доскоро мжжетѣ носили въ Еркечъ и Гулица бѣли, гащи, които били тѣсни като шопскитѣ беневреци. Сжщо така се носили и бѣли, елеци и горня бѣла дрѣха —,аба (елек и аба). Ала сега мжжскитѣ дрѣхи сж черни, както и у другитѣ балканджии.

Женската носия състои главно отъ черенъ, чукман (сукманъ), който е тѣсна дрѣха, що съдържа фуста и горнята частъ —,чапѣкъ, както у всички балканджии. Чукманътъ се закопчава на грѣдитѣ и е безъ ржкави, а отъ долу по краищата има бѣли, поли (нашивки, везени съ памучена прежда на около колкото три прѣста, като тантели). Най-оригинална е женската горня дрѣха, която се нарича, кѣйча или кѣйчинка. Тя е черна, дълга дрѣха безъ ржкави, достига дори до петитѣ, оки-

чена съ черни конци, усукани отъ вълна, та цѣлата дрѣха е рунтава.

Има една друга женска дрѣха — ,кава̀д‘, тя е червена антерия съ кжси ржкави. Зълвитѣ се обличатъ съ кав̀ади и булката, когато е млада — първата година.

На глава си вързватъ месáль — бѣла дълга кърпа; булкитѣ го носятъ, щомъ се оженятъ; тѣ се забраждатъ съ него и отгорѣ се връзва ,превеска‘, на която виси нанизъ, ,кра̀ища‘, отъ главата до кръста. Месалътъ се казва и ,ржченйк‘, и ,чумбѣр‘. Имало особно ,узѣпкани‘ чумбѣри. Единъ особенъ нанизъ се казва ,пелеш‘: то е една ивица („уйцъ“) отъ кафяна аба, нанизана съ дребни парички и синци, та се окачва на врата, да виси отзадъ до петитѣ. — По свадби се дарявали ,габровски чѣхли‘.

Момцитѣ и мжжетѣ сж носили едно врѣме ,перчан‘ (сега наричанъ и ,чембáз‘), сир. дълга плетенка насрѣдъ главата, която наоколо перчана била бръсната. Сега перчанъ не се носи вече, ала още добрѣ се помни, какъ прѣдъ свадба роднинитѣ се сбирали въ недѣля „да бръснатъ“ момъка, като му пѣли пѣсни, въ които за перчана и сега още се повтаря. Като бръснатъ зетя, прибиратъ ,р̀уното‘ (косата) отъ врата, което булката завито ,въ пешкиръ‘ запазвала.

2. Ченгенци. Така се наричатъ пръснатитѣ въ многобройни нови колонии по сѣверната черноморска областъ българи, които произхождатъ отъ старото българско балканско село Ченге, що се намира на пѣтя отъ Провадия за Карнобадъ. Въ сжщность турцитѣ го казватъ Ченге, а у българитѣ селото и сега още минава съ старото си име ,Овча̀га‘. За името ,Ченге‘ ми разказа Дѣдо Кръстьо въ с. Балдъркьой (въ Провад. околия, заселено не отколѣ отъ ченгенци) една народна етимология,

съ която си обясняват самитѣ жители името на селото: „Едно врѣме покрай Камчията имало „дѣнгосъ“ сир. „балта — блата“. Тамъ се заселили цигани. Нашата баба казваше, че отъ тия „чингенѣ“, демекъ циганитѣ де, останало името Ченге. Сетнѣ българитѣ слѣзли отъ по-високото мѣсто до рѣката Дѣли-Камчия, и така останало името на селото“.

Ченге се указва съперникъ на Еркечъ-Гулица съ многобройнитѣ си колонии особено по Провадийско и Варненско. Ченгенци изобщо не се отличаватъ твърдѣ много на видъ отъ еркечанитѣ: и тѣ сж обикновено едри планинци, а види се, че тѣ първоначално ще да сж били съвсѣмъ сродни на еркечанитѣ. Ченгенскитѣ жени носили по-прѣди на глава си „месали“ както и гуличанкитѣ; „чукманитѣ“ имъ били черни и сини. Носила се до неотколѣ и „кичинка“ (горня, дълга дрѣха, безъ ржкави) съвсѣмъ подобна на еркечката, само че не е рунтава, а тъкана на пѣпки, въ видъ на астраханъ. Една такава ченгенска кичинка можахъ да видя въ Бадъркѡй и се увѣрихъ, че е подобна на еркечката. На ризитѣ има долу „поли“. И ченгенци носили голѣми калпаки като гулишкитѣ.

Въ говора на ченгенци нѣма ония особности, съ които се отличава еркечкиятъ говоръ. Ченгенци, като се сравняватъ съ хърцоитѣ по Провадийско, вѣрватъ, че тѣхниятъ езикъ е много по-чистъ и че не се различава отъ езика, на който се пишатъ книгитѣ. Главното подобие съ книжовния езикъ, което дава поводъ за такъво мнѣние, то е членната форма м. р. ед. ч., що окончава на -з, рѣдко на -зм, сетнѣ изобщо произношението на гласнитѣ, каквото е и въ книжовния езикъ, при всичко че и у ченгенци се чува доста онова твърдѣ тъмно з, кога е подъ ударение, както и въ Шуменъ, и най-сѣтнѣ сравни-

телно по-голямата твърдост на съгласието, отколкото е въ Шуменското наречие. Понеже Ченге се намира на единъ отъ главнитѣ проходи на източния Балканъ, доста е вѣроятно, че населението му отъ по-старо време се е размѣсило съ пришелци откъмъ южнитѣ поли на Балкана — откъмъ Старо-Загорско и Ямболско. Ченге и сега, въпреки многобройната емиграция, е голѣмо село — брояло е на 1893 г. 177 к. съ 1109 души.

3. Рипани. На слѣдния главенъ балкански проходъ, който се възвива отъ Ченге на западъ, лежи голѣмото българско село Рипъ (въ сѣщность Рижъ, турски Чалъ-кавакъ, 177 к. — 1144 ж.). Въ Рипъ има сега още 35 турски къщи. Селото е разположено половината откъмъ югъ по една рѣтина и половината въ долъ. Отъ Рипъ има много изселени както въ близкитѣ села, напр. въ Смядово, така и по Добруджа и Бесарабия. Най-много свѣтъ се издигалъ отъ Рипъ слѣдъ войната отъ 1828 година, когато почти цѣлото село потеглило да се прѣселва въ Русия. Тогава селото имало до 700 къщи, а по казването на старци, които сж участвували въ това изселване, „чейрекъ билъ“ отъ задигналитѣ се не се завърнали въ селото. Единъ отъ тѣзи подирнитѣ, сега вече старецъ близу на сто години, Дѣдо Георги Памуджиколу, ми разказваше, какъ заминали голѣма частъ прѣзъ Варна и Каварна и стигнали въ „Лени-Кубей“, гдѣто седѣли три години, и какъ никакъ не могли да се сродятъ съ повитѣ условия на почвата и климата: „няма сянка, няма дърво, — казваше той — водата убава, отъ герани; орахме, засяхме, една година доде една муха и испи зърното, и мнозина рѣкахме, да си идемъ назадъ, че каквоту ще да става. И пустнаа ни: зѣмй си билѣт и върви, кѣдѣ жѣлиш“. Отъ тия, що се връщали, повечето минавайки прѣзъ Добруджа, заседнали тукъ, а други,

като наближили до Ришъ, прѣдпочели да останатъ въ Смѣдово. И сега има въ Ришъ единъ старецъ, който си пази паспорта, що сж му дали тогава въ Русия.

Говорътъ на ришани е подобенъ на ченгенския, отъ който се различава само чрѣзъ по-голѣма мекостъ на съгласнитѣ и съ отвореното произношение на *н*, както се чува това по Прѣславската околия. Ришанкитѣ носятъ главната отличителна носия на балканджийкитѣ — именно черенъ ,чукманъ, освѣнъ туй тѣ носятъ и ,илече', и ,ентерія', а мжжетѣ главно черни абени ,гащя'.

4. Котленци. Срѣдъ Балкана надъ града Сливенъ се намира градецътъ Котелъ, който е не малко извѣстенъ най-вече по равнинитѣ на Добруджа поради численитѣ котленски овчари и търговци. Слабиятъ поминъкъ, който сж имали котленци въ самия Котелъ, ги е принуждалъ да търсятъ печалба и работа по дунавска България и по Тракия. Множество котленци постепенно сж напускали родното си мѣсто и сж засѣдали главно по паланкитѣ и градоветѣ на сѣвероизточна България. Така има котленци и въ близката Върбица въ Герлово, а особено ги има много въ града Добричъ както и по ромънска Добруджа. Ала при все туй не трѣба на Котелъ да се отдава голѣмо значение по въпроса за заселването сѣвероизточна България, като се заключава по прочутото му име, както това обикновено се прави, защото Котелъ остана съ своитѣ колонисти много надирѣ задъ Ервечъ-Гулица, а тѣй сжщо и задъ Ченге. Много малко ссла има по сѣвероизточна България, гдѣто сж заселени котленци, както ще се види по-долу, макаръ че котленци и да сж били по економични причини принудени да търсятъ поминъка си тъкмо по черноморскитѣ области, гдѣто е имало най-удобни условия за нови поселения (вж. и Иречекъ, Cesty 532). Въ сжщ-

ностъ обаче котленци сж отивали само врѣменно по тия страни за печалба, и то само мъжското население, оставайки женитѣ въ Котелъ, и сетнѣ се връщали пакъ назадъ въ родното си мѣсто. По тая причина и размножаването на котленското население е вървѣло много слабо, дори и нивакъ. Самиятъ градъ съ своитѣ тѣсни улички и съ натѣпканитѣ едно до друго и дори едно вързъ друго къщи, разположенъ въ една влажна котловина, не е ималъ и потребнитѣ хигиенични и климатични условия, за да се развѣди въ него здравъ и пѣргавъ колонизаторски елементъ, какъвто се указватъ изобщо другитѣ балканджийски поселенци по сѣвероизточна България. И самитѣ блѣдни лица на женитѣ и дѣцата въ Котелъ, — слѣдствие на горската влага и на тѣснотата на жилищата — що е забѣлѣжилъ и Иречекъ, напълно потвърждаватъ казаното. Та и самиятъ Котелъ, който при второто прѣброяване имаше до 7000 жители, не ще да е билъ въ старо българско врѣме нѣкое видно поселение, а ще да се е издигналъ главно прѣзъ врѣме на турското иго, и то като се събрали въ Котелъ жители отъ околнитѣ села, а по всѣка вѣроятностъ и отъ нѣкои по-далечни мѣста, именно отъ Тракия. Така се споменува, че имало прѣзъ по-миналото столѣтие пришелци отъ кждѣ Факия (Бургас. окр.). Правдинитѣ, съ които котленци се наслаждавали въ турско врѣме, и осамотеното и естествено защитено положение на самия Котелъ сж били причина, щото населението му въпрѣки всички несгоди да не напуска туй мѣсто. И тѣй по традиция се развила особена привързаностъ у котленци къмъ родното имъ мѣсто, така че тѣ, макаръ и да бѣ вече отпочналъ свършениятъ му упадѣкъ веднага слѣдъ освобождението на България (Иречекъ, ц. д. 532), съ неимовѣрни жертви настояха да го запазятъ дори и слѣдъ голѣмия пожаръ, който свър-

шено го съсипа прѣди нѣколко години, само и само да не се изселятъ отъ тамъ. Особено женскиятъ свѣтъ въ Котелъ е билъ всекога противъ изселването. И сега обновениятъ Котелъ, който посѣтихъ прѣзъ Августъ 1898 год., прѣдстави твърдѣ печална картина. Срѣдъ съсипнитѣ, съ видни слѣди отъ страшния пожаръ, се низхатъ малки бѣли кѣпички, направени все по единъ планъ — набързо, набързо отъ наши македонски майстори, като за сиромаси хора. Двороветѣ още нѣмаха огради — всѣду камъни, оросанъ, недогорѣли главни, буренъ, та не е разпознатъ, гдѣ е улица, гдѣ е дворъ. И всрѣдъ тая съсипна владѣе гробна тишина, която прави още по-тъжно впечатление. Останали сж само жени, дѣца и старци; нито има чаршия, нито какво да е оживление по града. Малко похубаво впечатление изнася човѣкъ отъ уцѣлѣлата отъ пожара „Долна махала“, гдѣто човѣкъ може още да си състави понятие за гиздавитѣ дървени кѣщи на стария Котелъ. А тови вече нѣма да се въскреси съ миналата си слава и съ добрия си поминѣкъ, и за новия Котелъ едничкиятъ спасителенъ изходъ е — сѣщински да се изселва въ мѣста съ по-доходна почва и по-лекъ поминѣкъ.

Котленци добръ се отличаватъ отъ своитѣ съсѣди съ своя говоръ. Главна особностъ на тоя говоръ е мекоостъта на съгласнитѣ, която наистина я има и въ говора на ришани и върбичани, но която въ котленския говоръ е доведена до крайностъ, именно при зѣбнитѣ съгласни *д*, *т*, кагато стоятъ прѣдъ *н* и прѣдъ *ъ* и *ж*, така че вм. *д* се чува дори *џ* и вмѣсто *т* — *к* Така напр. гадъ (дѣдо), сѣена (стѣна), пѣк (пѣтъ), вѣгѣ (= видѣж); вѣгѣх (= видѣхъ), вѣркѣ (= въртъж), вѣркѣх (= въртѣхъ) и пр. Такава мекоостъ срѣщаме още въ два балкански говора, въ еленския и дрѣновския, за които ще се спомене по-долу. Членната форма м. р. ед. ч. въ Котелъ окончава на -ѣт.

Забѣлжително е, че говорѣтъ въ най-близкитѣ села откъмъ югоизтокъ — Жеравна, Градецъ, Медвенъ и Катунца — не сподѣля съ котленския нито казаната особеностъ, мекостѣта на жбнитѣ съгласни, нито има членната форма на -ѣт, вмѣсто която се говори членъ на -ѡ (у). Отъ друга страна въ селата Нейково, Раково, Ичера, Ново Село и Седларево говорѣтъ е отъ типа на сливенско-ямболския. И отъ върбишкия говоръ котленскиятъ се различава, както по мекостѣта на съгласнитѣ, така и по затвореното произношение на ѣ именно като -е, а не като отворено е сир. ѡ, както се чува въ Върбица, разбира се освѣнъ въ случаетѣ, когато вмѣсто ѣ и тукъ и тамъ се произнася я (= 'а).

Съ котленци по всичко, а особено по нарѣчието си напълно се сгаждатъ само тичани — въ близкото накъмъ сѣверъ планинско село Тича (тур. Читакъ), въ което при прѣдпоследното прѣброяване е имало до 600 българи и 313 турци. Тукъ началото на Голѣма Камчия, която протича покрай селото, се нарича Тича, и това име е дадено и на самото село. Тича е втори Котелъ по вънкашностѣта на издигнатитѣ стари двоекатни дървени къщи съ широки стрѣхи, по българското си население, по обичаи и, както се каза, по нарѣчието. Особено слѣдъ освобождението на България, когато румелийската граница мина между Котелъ и Тича, подирната бързо почна да се подига економично. Сега Тича прави впечатление на много по-живо мѣсто, спрѣмо заспалия Котелъ: въ Тича има дукани — цѣла чаршийка, тукъ вирѣятъ занаяти, особно общарството и ременарството.

5. Бебровци или Бебровени. На югъ отъ Тузлука между Елена и Котелъ, въ източната частъ на Еленската околия се намиратъ виднитѣ селски общини Бебровъ и Кицийдово, чиито жители се отличаватъ отъ еленчани

и котленци главно по своя говоръ, който не притежава тъкмо главната свойщина на еленския и котленския — мекостта на съгласнитѣ. Напротивъ бебровскиятъ говоръ, отъ който почти не се различава кипиловскиятъ, има твърди съгласни; глаголитѣ, като моля, нося, въртя и пр. гласятъ: мѡмъ, върѡѣ, нѡсъ, хѡѡѣ, пударѣ, въртѣ; членната форма ед. ч. м. р. окончава повече на -з(а), а мн. ч. на -ти, нпр. чилѣа, кузѣти. Изобщо казано бебровскиятъ говоръ е по-сходенъ съ старозагорския и сливенския, които сж му съсъди откъмъ югъ, и вѣроятно е, че трѣба да е имало стари прѣселенци отъ тия мѣста, които намѣрили прибѣжище въ Балкана, между Котелъ и Елена. Бебровски се говори освѣнъ по общинитѣ Бебровска (селата Беброво, Босевци, Бѣлковци, Черешовъ дѣлъ и пр.) и Кипиловска още и въ Стара рѣка, въ Стеврекъ (има прѣселенци отъ Беброво), по цѣлата Палишка селска община (по колибитѣ Брѣзово, Ганювъ долъ, Дѣверитѣ, Миневци, Палица, Петковци, Полъ Русевци, Тюмбевци и Юруклери), сетѣ въ с. Константинъ, новозаселено отъ бебровени слѣдъ послѣдната освободителна война (тукъ има и 20-тина къщи западни българи — отъ Кюстендилско). И въ с. Вейзлери говорътъ е бебровски, сжщо и въ Дебели Рѣтъ и Тънки Рѣтъ.

Бебровени изобщо се указватъ добри колонизатори; тѣ се срѣщатъ всжду по Османпазарско, Кесаревско и Ески-Джумайско. Въ Ески-Джумая, както ще се спомене по-долу, голѣма частъ отъ българскитѣ жители сж бебровени.

6. Еленчани. Много по-разпространени сж поселения по крайдунавска България, които произхождатъ отъ града Елена и многобройнитѣ села около Елена — еленскитѣ колиби. Особно по Поповската и Разградската околия има много еленчани, а има ги и по Ескиджумайско и Османпазарско. — Еленчани се разпознаватъ най-вече по нарѣчието имъ, което е твърдѣ сходно отъ една страна

съ котленското, а отъ друга — съ дръновското. Мекостта на жбнитѣ съгласни въ еленския говоръ е още повече развита, така че дори и прѣдъ обикновено е се чуватъ много меко *т' и д'.* Главното отличие, по което еленчанинѣтъ, билъ той отъ града или колибитѣ, се познава, то е произношението на членната форма множ. ч. като *к'а*, па дори и *к'а* (ка), което не се говори тѣй нито въ Дръновско, нито въ Котелъ, напр. овцѣк'а, козйк'а, турцик'а, главйчик'а, лѣкйк'а. Казватъ ка (=тя), гете (дѣте), двѣке геч'а (двѣтѣ дѣца); сег'аха, сег'ехме (и котленски: сег'ях, ала: седѣхме); вйгел (=видѣлъ), нешкѣ (нешѣ), вѣрк'ах, и пр.

Еленското нарѣчие захваща отъ селото Дѣверитѣ на-къмъ западъ; границитѣ му съвпадатъ съ границитѣ на старата турска еленска нахия, а така сѣщо и съ досегашната еленска околия, като се извадятъ споменатитѣ села, които принадлежатъ по говоръ къмъ Беброво, и като се притурятъ нѣколко села между Трѣвна и Елена, които се падатъ къмъ Търновската околия. Нека забѣлѣжимъ още, че отъ Елена накъмъ западъ захваща чисто-българско плътнo балканджийско население, неизпрѣмѣсно съ турци, каквото е по източния Балканъ.¹⁾

И въ Елена носията у женитѣ, разбираме главно селянкитѣ, е чисто балканджийска, именно черенъ „сукман“ безъ ржжави и „кавак“ — горня дрѣха „вълнена“. Можетѣ

¹⁾ Интересно е да се забѣлѣжи, че въ двѣ малки села близу до Елена, именно въ с. Христовци (10-типа къщи, въ Руховската община) и въ с. Хънювци жителитѣ били по произходъ отъ Сърбия, отъ гдѣто дошли прѣселенци въ Еленско нѣщо прѣди единъ вѣкъ. Населението отъ другитѣ села на околията до скоро жителитѣ на казанитѣ двѣ села наричало „сърби“ — „сърбитѣ“. Имало още нѣкакви сърбизми въ говора на подирнитѣ, които сега сѣ съвсѣмъ побългарени. Така напр. въ Хънювци казвали на огъня „ватро“. Споредъ г. П. Ю. Тодоровъ отъ Елена, който ми събщи казаното, имало още подобни думи. Азъ не можахъ да узная нѣщо повече по тоя въпросъ, който заслужава освѣтление.

балканджийскитѣ черни ,гаци‘. Споредѣ стари хора до началото на миналия вѣкъ по Еленско мѣжестѣ носили бели ,аби‘ — като шопетѣ, а почти до освобождението на България мѣжестѣ бръснали главитѣ си съ ,перчен‘ на срѣдата; дори и поповетѣ ходили прѣди стотина години съ обръсната глава и неоплетенъ ,перчен‘, облѣчени съ бѣла ,аба‘.

7. Дрѣновчани. По говоръ и носия много малко се различаватъ отъ еленчанитѣ именно дрѣновчани, — жителитѣ на с. Дрѣново и околнитѣ села (колиби). Дрѣновчани тѣй сжщо сж много разпространени по много нови села по Търновско, Рушчушко и Разградско; тѣ сж раздѣлени отъ еленчани само чрѣзъ трѣвненци, които се простиратъ отъ Балкана нахъмъ Търново. Като сѣдимъ по нарѣчието, трѣба да прѣдположимъ, че въ по-старо врѣме дрѣновчани се допирали непосредно съ еленчани, съ които съставятъ по говора си една цѣлостъ, часть отъ която образува и котленскиятъ говоръ. Разликата между дрѣновския и еленския говоръ главно състои въ това, че у дрѣновчани се произнася членната форма множ. число още -те, докато тя у еленчани гласи, както се каза, -кѣ и -ка, а у котленци -ти. И тѣй дрѣновски ще се каже козѣте, еленски козѣкѣ и козѣка, а котленски козѣти. Инакъ и въ Дрѣново се казва: кѣшкѣ (= кашти), пѣк, по пѣка, на кѣх (= тѣхъ), вѣркѣ, плекѣх — плекѣше (плетѣхъ, плетѣше), сегѣ (сѣдѣ), сегѣх, сегѣше; хѣгах, хѣгаше (ходѣхъ), клѣгенец (кладенецъ), гѣзгѣй (гвоздей) и проч.

Дрѣновскиятъ говоръ нахъмъ Габрово достига до колибитѣ Бѣли Мѣжи, на сѣв.-западъ до с. Гостилица, на изтокъ до с. Килифарево и нахъмъ Търново до с. Керякъ, така че приблизително границитѣ му съвпадатъ съ административнитѣ граници на Дрѣновска околия.

Носията по Дръновско е подобна на носията по Еленско. До неотколѣ булките и жените по Дръновско на главата си носили „сукай“, който е приличал на корона. Сукаятъ състои изобщо отъ една валчеста като кравай дъска, пробита въ срѣдата, а отгорѣ има нѣщо като шапка отъ платно; отпрѣдъ често има и едно сребърно крѣжило. Дъската е пришита на шапката и остая надъ тила, покрита съ бѣло платно, сир. покрита съ „месаль“, който виси отзадъ до надъ колѣнѣ. На сукаитѣ имало „пѹлове“ пиринчени, имало е и „пелешки“ — оковани на сукаитѣ отгорѣ, нанизани съ мониста „на върви на върви“ виснали сукнени панделки. Долу на месалъ се пришива тѣй нареч. „кѣсани“ — сир. късь хубавъ, везенъ платъ, до 16 см. широкъ и до 60 см. дълъгъ. — Сукай се е носилъ и по Тръвненско и Еленско.

8. Тръвненци и габровци. Най-разпространенитѣ балканджийски поселенци по Търновския окръгъ сж трѣвненци и габровци, които образуватъ сравнително най-многочислената балканджийска група, що заема едни отъ най-хубавитѣ балкански мѣстности. Населението по Габровско и Тръвненско е старо; тукъ турски елементъ съвсѣмъ липсува. Въ Тръвна чухъ мѣстни прѣдания и за нѣкакви пришелци отъ по-старо врѣме. Едно прѣдание свързва основанието на Тръвна съ дохаждането на турцитѣ и падането на Търново. Ужъ по клевета отъ гърцкия владика турцитѣ съ измама изкляли на Маринѡ поле по-виднитѣ и юначни хора отъ Търново, ала „най-юнацитѣ и най-хайдутитѣ“ успѣли да избѣгатъ и заседнали въ Тръвна, гдѣто било диво и пусто — гора, въ която се вѣдили мечки. Има много по-живо прѣдание за бѣжанци отъ Тетевенско, които се настанили тукъ прѣди 150 години. Въ лѣтописа на попъ Иовча (Минист. Сбор. II. 310) има данни, че въ Тръвна сж живѣли привилеги-

рувани българи — ,харбалии', които имали задължение да пазят балканския път отъ Тръвна до с. Иенина. Както тукъ, така и въ Габровско свободолюбивиятъ духъ на българина е билъ сравнително най-добъръ спазенъ, а при туй гъстотата на населението и оскъдната балканиста почва сж станали причина да се развие изобщо по-голъма интелигентностъ у населението и прѣдприемчивостъ, поради което тукъ индустрията сравнително е твърдѣ развита. Поради тия свои качества планинцитѣ отъ Габровско и Тръвненско успѣватъ бързо всѣгдѣ, гдѣто се основали тѣхви нови поселения по крайдунавска България.

Габровчани има и въ южна България. Така нпр. сегашното население на с. Шипка по говора си се издава, че произтича въ по-голъмата си частъ отъ габровскитѣ колиби. Сжщо така и една частъ отъ населението въ гр. Казанлъкъ ще да произхожда отъ Габровско. Това можахъ да установя тѣй сжщо по езика на казанлъчани, именно въ тритѣ градски махали: Новенската, Кътенската и Калпакчийската, гдѣто се говорятъ членни форми отъ ж. р. съ окончание -тът нпр. свещѣтъ, нощѣтъ, смѣртѣтъ, на сабахлентѣтъ, кървтѣтъ, болестѣтъ и пр. (Членната форма мжж. р. ед. ч. правилно окончава на -тъ: градѣтъ, столѣтъ, както изобщо у планинцитѣ). Тази езикова особеностъ я има само въ габровското нарѣчие и по нея могатъ се опрѣдѣли и границитѣ на това нарѣчие: то достига накъмъ Севлиево до Градишкитѣ колиби включително, накъмъ сѣверъ то граничи съ дрѣновския говоръ, именно до колибитѣ Бѣли Мъжи, а накъмъ Тръвна до колибитѣ Боженци, гдѣто прѣстая въ говора речената особеностъ. Отъ габровския говоръ главно по това се различава и трѣвненскиятъ, че не познава речената членна форма на -тът.

Носията по Тръвненско и Габровско пакъ състои главно у мъжетѣ отъ обикновенитѣ планински кафяви и

черни ,гаци' (потури), салтамарка и пр., а у женитѣ отъ черенъ ,сукманъ', безъ ржкѣви. Носилъ се е и тукъ по-прѣди сукай, но сега вече съвсѣмъ го нѣма.

9. Троянци. Западнo отъ габровскитѣ колиби, при-близително при Ново Село, започватъ троянскитѣ колиби, чието срѣдище е градецътъ Троянъ (,Троенъ'). Въ сѣщностъ самиятъ Троянъ состои отъ града и още отъ 15 ,махали' сир. колиби, прѣснати едни отъ други на доста голѣмо разстояние. Въ града има само двѣ ,махали' — т. нар., ,Долниятъ край' и ,Горниятъ край'. Изобщо системата на колибитѣ тукъ владѣе всѣду въ пълния смисълъ на думата. И Троянъ заедно съ колибитѣ принадлежатъ къмъ чисто българскитѣ балкански области. Турски елементъ е имало малко само покрай Осъма, и то повече на долу по Ловчанско. Въ мѣстнитѣ названия тукъ-тамъ се явяватъ и романски елементи, каквито никакъ нѣма по Габровско. Троянци се падатъ малко въ по-затѣнена областъ; и за-това у тѣхъ събуденостъта на духа е по-малка отколкото у габровци; у тѣхъ не се е развила по-едра индустрия, ала затова и тѣ се отличаватъ съ голѣма прѣдприемчивостъ и устойчивостъ въ работата, поради което у тѣхъ занаятитѣ още добръ вървятъ, а нѣкои тѣхни произведения, особно по кожухарството, като напр. троянскитѣ калпаци, конкуриратъ по пазаритѣ въ сѣверна и южна България. Троянци по-мжчно се рѣшаватъ да напуснатъ своитѣ хубави планински мѣста, ала при все туй нуждата и тѣхъ кара полека-лека да се спускатъ въ равнината нахвдѣ Свищовъ и Никополъ, гдѣто поминѣбътъ сравнително е много по-лесенъ.

Троянци се отличаватъ въ говора си главно чрѣзъ голѣмата мекостъ на съгласнитѣ, което особно личи въ сравнение съ близкия говоръ въ Ловечъ; и глаголитѣ съ и-основа се произнасятъ меко: напр. *мо-я*, *но-я*, *ход-я*,

тъ рѣя. Членната форма м. р. ед. ч. винаги окончава на *-зт*, никога не се изпуска *-т* въ края, както става въ Ловчанско и донѣйдѣ въ Габровско.

Можатъ да забѣлѣжа и особенъ типъ въ Троянско: едъръ ръстъ, правилно овално лице съ дългъ, правилень и малко орловъ носъ. Тия физични бѣлѣзи, особно пъкъ носътъ толкова сж послѣдовно проварани, че всѣки наблюдателень пътешественикъ лесно ще ги забѣлѣжи.

И по носията си троянци се отличаватъ донѣйдѣ отъ другитѣ планинци. Главно бие на очи синята боя на троянския женски „сукманъ“. По синитѣ сукмани, които достигатъ накъмъ Севлиево до с. Острецъ, се вижда, докѣдѣ се простиратъ сега троянскитѣ планинци. Ловчанскитѣ селяни вече значително се отличаватъ по своята повече „полинска“ носия. По Ловчанско, напр. въ з. Горно Павликани зимѣ се носятъ сукмани, които тѣй щцо сж синкави, ала по-тъсни и по-възкжси отъ троянскитѣ. Освѣнъ сукманя носи се и тѣй наречениятъ „дѣдрѣвъ сукманъ“, или както още го казватъ: „брѣчѹльникъ“ — широка набрана фуста, подобна на гражданската „рокля“, отъ черно, вълнено домашно сукно. Тая носия е нова и е дошла отъ южнитѣ прибалкански градовце като Карлово, Калоферъ, и др. Носи се и „квашникъ“, сир. дълга, черна горня дрѣха отъ козина, безъ ржави. Квашницитѣ сега въ Троянъ не се носятъ („истыщия се“), ала по колибитѣ още ги има. Друга една връхна дрѣха, която по кроежъ е щца като квашиникътъ съ тая само разлика, че е и подплатена „за топлѣ“, се казва „минтанъ“. Минтани носятъ и сега — тѣ сж подплатени съ кожи. И сукманятъ бива подплатень — „подплатен сукманъ“ или „сѹкненикъ“.

Мажетѣ по Троянско носѣли до неотколѣ много „дѣнести гащи“, сир. дълги потури, и то черни и сини.

И ,салтамарката', която е винаги подплатена, съ ржжави, обикновено бива синя. Освѣнъ това носятъ и туѣ обикновенитѣ мъжки дрѣхи: ,абѣ' — къса до пояса и съ ржжави като салтамарката, само че неподплатена; ,касаче' — неподплатена, безъ ржжави абиѣка, къса до пояса; ,кòзяк', — по-тънка дрѣха, подобна на салтамарката; ,елек' и ,антерия'.

Въ Троянъ се е носила една особена женска ,шапка', а именно носили сж я само булкитѣ, а момитѣ сж ходили, както и сега, кое гологлави, кое само съ една кърпа. ,Шапката' е отъ платно; платното е колкото да покрива главата до челото и отзадъ до шията. На върхъ шапката стърчи ,рог'. Зимало се е ,рогче' отъ коза и на рогчето се окачвалъ месальтъ — дълго бѣло платно — съ който то се овива, и месальтъ така виси отзадъ до кръста. Шапката е била окичена на челото съсъ пиринчени пулове; имало е надъ ушитѣ двѣ игли съ по четири сребърни ,висулки' — като синджирчета, а и отъ страна и задъ ушитѣ имало закачени на шапката ,висулки' — нанизани съ дребни сребърни парѣ, наричани ,пелешки', до стотина парички едно до друго. Пелешкитѣ възвиватъ ,кръстомъ', на краищата имъ ,клѹпове' (= връвки) съ ,монѣста', и всичко туѣ окачено о рогчето.

Дѣдо владика Иларионъ Ловчански запрѣтилъ да носятъ ,шапка', и отъ тогава мѣсто шапка женитѣ носятъ двойни кърпи — ,чембѣри' — едната малка, съ която се стегнатъ коситѣ, а другата връзъ нея.

Нека споменемъ още и ,армизѣнитѣ калѣври' (армизѣн = кърмъзянъ), сир. папуци, отъ страни червени и на върха съ рогъ, които се носили въ Троянско.

10. Тетевенци. Най-сетнѣ ще споменемъ като много пъргави колонисти отъ Балкана още и тетевенцитѣ, които много се изселятъ въ полето, и то повече накъмъ

Плѣвентъ и Рахово, а по-рѣдко въ източна България. И тетевенци сѣ стари, съ свободенъ, независимъ духъ спазени български планинци, които прѣзъ врѣме на турското иго сѣ живѣли несмѣсени съ турци и съ извѣстни данѣчни облекчения. За насилствени потурчвания, станали по Тетевенско, свидѣтелствуватъ помашкитѣ села въ Тетевенска околия. Това е дало поводъ да се изселватъ тетевенци и въ минали врѣмена, както свидѣтелствува и споменатото прѣдание въ Трѣвна (вж. и у мене: Ловчанскитѣ помаци, печ. въ Б. Прегледъ г. V. кн. V.). Тетевенци, именно отъ гр. Тетевене и селата: Брусенъ (състоюще отъ „махалитѣ“: Оселна, Слатина, Гарасовецъ, Мертвикъ, Нейковъ-долъ, Радуловъ-долъ и Отбива), Български-Изворъ, Старо Село, Гложене, Кривина и Равента, се отличаватъ съ особенъ говоръ, чиято най-важна особеностъ състои въ произнасянето на *з* (вмѣсто старобълг. *ѣ* и *ж*), кога е подъ ударение, като отворено *е*, което ще отбѣлѣжимъ съ *ѣ*. Когато *з* е безъ ударение, произнася се слабо *ѣ*мно, както и въ книжовния ни езикъ, напр. *дѣ*ш, ала дѣждовно: *пѣ*т — пѣтѣка, *мѣ*ка — мѣченникъ; *бѣ*чи, *кѣ*ща; *тѣ*й (= тѣй) да не *бѣ*де (бѣде), какѣѣ *ѣ*е този чилѣѣ; натовѣриа кола със *дѣ*ски, *ѣдѣ*т, *плѣдѣ*т и пр. излѣзъ *ѣ*н и пр.: Сходството съ еркечкия говоръ по тая точка е подпълно; разликата между тетевенското произношение на *з* и еркечкото състои само въ отбѣгането — дължината въ това подирното, която въ тетевенския говоръ не е спазена.

Освѣнъ тетевенци полека-лека се изселватъ въ крайдунавска България и съсѣднитѣ тѣмъ планинци отъ Етрополе, ала емиграцията отъ тукъ главно върви вече западно отъ крайната граница на източна България, която се тегли отъ Никополъ и минава източно покрай Плѣвентъ. И планинци отъ Сръдня-Гора — пирдопчани на и пана-

гюрци се изселватъ, ала тѣхното число въ сѣверна България не е забѣлжително.

Ето този е, накратко описанъ, старопланинскиятъ елементъ, който се явява ту изпрѣмѣсенъ съ полянциѣ (хърцонѣ) ту вече изключителенъ господаръ на опустѣлитѣ пространства земи по източна крайдунавска България.

Прѣселенциѣ отъ Тракия.

Носията и нарѣчието си добрѣ сж спазили само по-новитѣ тракийски прѣселенци — главно тия, що сж дошли слѣдъ послѣдната освободителна война. Тракийскитѣ прѣселенци прѣдимно произхождатъ отъ източна Тракия, най-много отъ Ямболско, Старозагорско, Одринско и Малко Търновско. Носията имъ по строежа си въ главни черти сжщественно не се отличава отъ балканджийската, само че у тракийцитѣ се явяватъ и по-шарени бои, особно червената боя се срѣща често. Така напр. у прѣселенцитѣ отъ Малко-Търновско (спец. отъ Бунаръ Хисаръ) женитѣ носятъ ,чукмàнъ' черенъ, безъ ржяви и дългъ, ала носятъ и тѣй нареч. ,кунденйк', който по строежъ е подобенъ на чукуманя, само че е тъканъ отъ ,мора' (памуч. прежде), и то бѣлъ, отъ долу везенъ ,цѣрно', пазвата — ,алено' и ржкавето сжщо тѣй. ,Прѣстелките' сж имъ ,крикàти' (криватъ = аленъ, червенъ) и ,пòсите' — пакъ ,кривати'. Зимѣ носятъ ,кудуу́нье' (ед. ч. ,кудуу́н'), сир. салтамарки, кжси, подставени съ лисича кожа; ,кудуу́нътъ' е отъ черна, но бива и отъ кафява ,цохà' (чоха). Които сж ,болѣре', тѣ носятъ ,длѣги кюуркове', съ лисичи кожи. На глава си турятъ бѣло ,ксерò' отъ коприна. Ксерòто служи вмѣсто ,кърпа' и се прѣввръзва малко прѣметната назадъ, а отъ долу ксерото има ,чомбѣр', подъ шия прѣввръзанъ. Обуватъ ,терлицѣ' и вврзъ тѣхъ

Е зимѣ ,кундури‘, а лѣтѣ само ,папѹци‘ (у ямболци, чирпанци и др. се наричатъ ,постали‘, ,чехли‘). Мажетѣ носятѣ ,дърни, широки гащи‘ отъ аба; ,антерия‘ (все ,димйени‘) и ,салтамарка‘, а на глава си носятѣ ,фес‘ прѣвързанъ съ ,кърпа‘, която бива ,кривата‘, ала има и всѣкакви кърпи — ,шарени‘. Единъ видъ ,чукмани‘ сж тѣй нареченитѣ у женитѣ откъдѣ Малко-Търновско ,гунѣли‘, които сж черни и обшити съ гайтани, докато чукманитѣ иматъ долу везено по краищата — ,поли‘. Носи се и бѣлъ ,фустан‘ и то отдолу гунела. Зимно врѣме обикновена дрѣшка е ,салтамарката‘, кѣса до пояса и често обшита съ сърма. Въ празниченъ день вмѣсто чомберъ носи се на главата една кърпа, която се заврѣзва около косата и се казва ,кошлобан‘. Друга една кърпа, съ която се забраждатъ женитѣ, се нарича „брада“ и „браде“. У одринскитѣ прѣселенци носията с подобна. Така напр. по Димотишко и Сюфлишко се носи ,бѣл хустан‘ отъ домашно, прѣдено платно, отъ ,бубак‘ (= памукъ). Носи се дълга ,риза‘ съ ржкави, везени съ вълна ,убагрена‘ (= боядисана); биватъ везени и съ ,църно‘. Носи се и единъ видъ сукманъ отъ сукно (шаякъ), което се казва ,грижа‘, та споредъ това и сукманитѣ се казватъ ,грижа‘; то е дрѣха „длѣга кату ризата и безъ ржкави“. ,Грижите‘ се ,багрят‘ съ ,синило‘ и съ ,църно‘. Освѣня ,грижи‘ има и друга, зимна дрѣха ,грижове‘; то е единъ видъ кѣсо кожухче отъ сипъ шаякъ, съ ржкави. Една бабичка отъ село Янурентъ (Сюфлишко) ми описваше, съ какво прѣвързватъ женитѣ главата си: „На главата стѣрвахме ръченикъ бел, от платно, завивахме косата, сака (= така) и завивахме плетѣнката на сред главата (показа съ ржката какъ). Сетне вързувахме ,скѣпа‘; скѣпата е отъ кукуля (= пашкули). Сва-рѣахме ги чи ги прѣдѣахме тѣнинко. Скепата длѣга прѣ-

вехме — две мутувильки я правехме“. У други одринци, по-насъверъ, носятъ женитѣ и ,фес‘, накиченъ съ ,фур-
лини‘. Фесътъ е покритъ съ ,чомберъ‘. Мажетѣ носятъ
и тѣй наречената ,аджемка‘, отъ вълненъ шаренъ платъ
(червенъ, черенъ и др.), и вълнено ,елече‘. Женската
,риза‘ отъ долу обикновено я шарятъ съ ,поли‘. У прѣ-
селенцитѣ откъдѣ Каваклийско и Ямболско женитѣ носятъ
и единъ видъ тѣсенъ памученъ сукманъ съ ржкави, на-
ричанъ ,сай‘. Носятъ и ,аладжѣ‘, на която кройката е
както на саята, само че е отъ вълненъ платъ. И въ
източния Балканъ, напр. въ Смѣдово, гдѣто живѣятъ прѣ-
селенци отъ Рипъ, сега вмѣсто ,чукман‘, който до не
отколѣ се е носилъ, женитѣ обличатъ ,сѣя‘ (мн. ч. ,сѣи‘),
или пѣкъ и фуста (хѣста) отъ басма.

Хърцоитѣ (полянцитѣ).

Както се изтъкна по-горѣ, главната отлика въ жен-
ската носия на всички крайдунавски ,хърцои‘ или
,полянци‘ състои въ бѣлѣжититѣ двѣ прѣстилки, —
една отпрѣдъ и друга отзадъ, — които, опасани въръзъ
ризата, замѣстятъ фустата на гражданкитѣ. Това прими-
тивно облѣкло се протака по цѣла дунавска България
въ разни форми, то се срѣща и у влахинитѣ, както у
насъ, така и отатѣтъ Дунава по Влашко. И у Иречека
(Княжество България, бѣлг. прѣв. с. 81) се споменува
за него: „Най-простото облѣкло, двѣ тежки като килими
прѣстилки, една отпрѣдъ, другата отидрѣ, се срѣща
само низъ Дунавската област“. Нека сега разгледаме
носията на хърцоитѣ по-подробно, понеже тя въ от-
дѣлности е разнообразна, а и названията на облѣклото
не сж еднакви.

Въ тѣй нареченитѣ ,Съртове‘ или ,Съртски села,
около Шуменъ (селата Кюлевецъ, Марковецъ, Черковна,

Равна, Кривна, Могила, Каспичанъ, Калугерица, Неново, Янево, Невша и др.), гдѣто старото българско крайдунавско население сравнително най-добъръ е спазило, както нарѣчието си, така и носията си, двѣтъ прѣстилки, които служатъ вмѣсто фуста, не се схващатъ като една дрѣха и за това си иматъ и двѣ названия. Именно прѣдната частъ, която не е нищо друго освѣнъ една тѣсна вълнена прѣстилка, дълга до подъ колѣнѣ, се нарича ,фѹта‘ или ,престилка‘; така напр. въ селото Каспичанъ казватъ ,фѹта‘ а въ с. Марковецъ — ,престилка‘. Отзадъ се опасва една двойно по-широка, мънечко набрана прѣстилка, която има изгледъ на фуста, гледана отдиръ, и се нарича ,завишка‘. До пояса връзъ ризата се носи ,елѣк‘ или ,елѣче‘ отъ ,шѣяк‘ — ,абъ‘, именно домашно тъкано съ двѣ бои на квадратчета; сега ги има и отъ басма.

Завишката и фустата сж отъ домашно, вълнено платно.

По-старитѣ жени иматъ и по-дебели завишки отъ ,абъ‘. Една бабичка въ Каспичанъ, която попитахъ, отколтѣ ли такава носия носятъ, отговори: „завишка ут пудирѣ, пъкъ утпрѣд иннѣ фѹтъ, се с елѣци; ас със тѣ праснѣх (= пораснахъ).“ Въ Черковна ми разправѣха, че по-прѣди носили и ,чукманъ‘, какъвто носятъ и планинцитѣ; чукманъ носили булкитѣ, а ,завишка‘ момичетата. Завишката въ Черковна и въ Марковецъ е отъ тънко, купешко платно, черно боядисано. Нека тукъ да забѣлѣжимъ, че загоркитѣ по Карнобатско (въ с. Подвисъ, Прилѣпъ, Босилково, Врѣсово, Комарево, и др.) носятъ ,чокманъ‘, украсенъ долу съ бѣли нашивки, наречени ,бѣлки‘. Въ Черковна връзъ чукмана отгоръ носили кѣса памуклия антерия, наречена ,кавѣтъ. Една бабичка ми разказваше, какъ тя едно врѣме като булка е била по обичая принудена, докато я прости свекъръ ѝ, да жъне въ пълна прѣмѣйна и още обута въ ,чорѣпе‘ и ,калцѹни‘. „Като

жѣнах — приказваше тя — маранѣсах от маранѣе че паянѣх, и тогѣва съблякѣх кавѣто, а пъкъ зѣлва ми — е томуз майка му! — (посочи едного отъ мъжетѣ, които бѣха насаждали при насъ) го заши на раменѣ ми, да не пада отъ крѣста ми“. Булките сж носили и дълга антерия; именно въ Калугерица ми казваше една жена: „булката със дѣга антерия и с чорѣпе ще жене; и ас кату жѣнах, вѣки ут марѣни съм паднала на очи си. Тогази булките по три дрѣхи ще нѣсат: бѣлски дрѣхи, какви дрѣхи то врѣме!“ И въ Кюлевецъ (Кюлевча) една бабичка си припомняше за младитѣ години и тогавашната носия та каза: „с дѣга антерия и с чорѣпе лѣзье копѣх“. И по Сърговетѣ се носи една горня, по-топла дрѣха отъ вълнено, домашно платно, подобна на дълго палто безъ ржкѣви — дълго до петитѣ — наричана ,кичинка‘; платѣтъ ѝ е гладѣкъ, не е рунтавъ нито на пѣнки, както сж кичинкитѣ у ервѣчанкитѣ и чѣнгенкитѣ, за които се каза по-горѣ. — Носи се и ,салтамѣрка‘, отъ черно сукно (женска абѣ), кжса до пояса и съ ржкѣви. Подъ салтамарката се облича и ,антерия‘. Завишката се опасва съ ,ѣпас‘ (поясъ), а на опасѣ отзадъ се закачва едно загатно квадратче, съшитѣ отъ двойно вълнено сукно; това квадратче, което виси на врѣвъ, се нарича ,чапѣк‘. Полека-лека ,чапакѣтъ‘ излиза отъ мода, ала нѣкоги е билъ общо разпространенъ по Шуменско.

Въ по-старо врѣме носила се е нѣкакѣва ,шапка‘, която си я правили сами отъ ,плѣст‘, ала сега вече шапки не се носятъ. Забѣлжително е, че и сега по Карнобатско загоркитѣ въ Подвисъ, Прилѣвъ и пр. носятъ една особена ,шапка‘, която по форма отпрѣдъ прилича на солдашкитѣ фурашки. Споредъ както ми я описвахъ, шапката по Сърговетѣ ще да е имала сжщия изгледъ.

Въ Карнобатско шапката отпръдъ се прѣвѣрзва съ прѣвеска, а по-старитѣ жени се забраждатъ съ нарѣчникъ. И по Хасковскитѣ тѣй наречени кинански села селин-китѣ носятъ на глава си нѣщо като полумѣсецъ („полумѣйница“) по име, тѣрпошъ. „Тѣрпош“ има и по Бургашко, нпр. въ Мехмечкѡй, гдѣто има „загорци“ и малко „рупци“. Булкитѣ по Сърговетѣ туряли на глава си единъ вѣнецъ отъ пиринтъ, наричанъ „стефанъ“, съ „накачени“ (окачени) пари на него. Въ Прѣславъ чухъ да казватъ на сѣщата шапка — „стефаня“. Булкитѣ си завиватъ главата съ „месаль“ (мн. ч. „месалъ“) — бѣло платно, дълго до дванайсетъ лакти, отзадъ виснало и опръло дори до земи. Слѣдъ месалитѣ отъ по-ново врѣме излѣзли купешкитѣ „тюлбѣне“ и „чембѣре“ — купешки кърпи, съ които си забраждатъ главата. Ризитѣ сж отъ домашно платно, отъ конопена прежда и отъ памукъ, който се купува. Женитѣ носятъ вълнени „калци“ на крака си отъ подъ колѣнитѣ надолу; калцитѣ сж червени — преждата съ „брошъ“ боядисана (брошъ се казва едно растение, което се вѣди като троскотъ, а коренътъ му боядисва). На краката върхъ „калцунитѣ“ се обуватъ „посталъ“ (= калеври, емени). Отъ женскитѣ труфила ще споменемъ „синця“ (гердани) около врата, „врѣвъ алтѣни“, „мингйше“ (ед. ч. мингйш) на ушитѣ (обеци), „гривни“ на рѣцѣтѣ — сребърни и пиринчени, и „врѣвеле“ — гривни отъ синьо и бѣло стъкло.

Мажетѣ носятъ черни гащи, антерия, елече, салтамарка и пр. Забѣлѣжително е, че споредъ казването на стари хора мажскитѣ гащи едно врѣме били бѣли. Носи се по-топла дълга дрѣха, „аба“. И мажетѣ носятъ калци, на крака си обуватъ „дѣрвули“, („дѣрули“), обикновено съ „навои“, прѣстегнати съ „врѣви“.

По Съртоветъ още всички помнятъ носенето ,перчѣнъ“ на бръсната глава. Особно въ Вардунъ тоя обичай най-дълго се е спазилъ.

Въ Поповска оwoлия (Разградско), нпр. въ селата Паламарца, Опака и др. хърцойкитѣ носятъ пакъ характернитѣ двѣ прѣстилки вмѣсто фуста, като наричатъ прѣдната частъ ,престѣлка“, а задната, която е поширока, по-набрана (набръчвана) и малко по-дълга отколкото ,завишката“ по Съртоветъ — ,хърлянка“. По вида на хърлянката вече се разпознава, че селянката не е отъ Шуменско. Въ с. Садина (Разгр. окол.) задната прѣстилка се нарича съ турско име ,пещемалъ“ (мн. ч. ,пещемале“). Пещемалятъ се отличава повече съ тъмносинята боя на плата и съ много по-голѣма набръчканостъ, като че ли да е плисованъ. Пещемалятъ е значително и по-дългъ отъ прѣдната частъ — прѣстилката. Въ Садина се носи и обикновена ,фуста“, отъ вълнено домашно сукно. Сега само старитѣ жени носятъ пещемалъ, а младитѣ все сж съ фустѣ. По Разградско женската носия се отличава още и съ тѣй нареченитѣ ризи ,капанки“. Капанката е дълга риза съ широки ржави, извезена по грѣдитѣ, политѣ и ржавитѣ. Тя не се закопчува около врата, но се връзва съ конецъ. На грѣдитѣ обикновено съ черна вълна е извезенъ кръстъ или друго нѣкое украшение, а сѣщо тѣй сж изкусно извезени съ черна вълна ржавитѣ по рѣбоветѣ и по раменѣтѣ и долу политѣ. Поради тая риза дори и самитѣ жители хърцой въ Поповска оwoлия носятъ име ,капанки“. По Разградско капанката риза вече въ послѣдно врѣме почнала да се изоставя, нпр. въ Садина и сега носятъ капанки, ала вече не ги украсяватъ дотамъ съ везове, както „енно врѣме“, когато всички си ,имали капанки ризи“, „защото“ — казваха ми — „тя капанката не е прибраана дрѣа:

ей тѹлце са ѿ широки рѣка̀вете“. Покрай пещемалитѣ по Разградско има и кърлянки, а сѣщо така е и по Рушчушко и Бѣленско. Едно врѣме се е носила и тукъ нѣкаква особена ,шапка‘, ала сега я нѣма вече, и главата си прѣвѣрзватъ само съ ,чюмбер‘ (у садникитѣ се нарича и ,тюлбѣн‘), или съ ,язмѣ‘ (купешки кърпи). Въ Опака казватъ на чюмбера ,зѣбрадка‘. Въ по-старо врѣме вмѣсто чюмберъ се носили бѣли ,рѣченици‘ отъ тъкано, конопено платно, подобни на месалитѣ по Съртовѣтѣ. Тогава ,язмѣ‘ купували само турцитѣ. Мжжетѣ по Разградско и Поповско лѣтѣ носятъ ,бѣли гащи‘ отъ домашно платно (вѣтъкѣтъ отъ кълчища, а основата памучена, купешка прежда), а пѣкъ зимѣ носятъ тѣсни като панталони абени черни гащи — ,бирнеци‘, които нѣкогажъ сѣ били и отъ бѣла аба, подобни на шопскитѣ ,бенедреци‘. Лѣтѣ за горня дрѣха на мжжетѣ обикновено служи само ризата и елече врѣзъ нея, отъ домашно вълнено сукно (шѣек‘), а зимѣ се носи врѣзъ салтамѣрката и кѣсъ ,кожѹх‘ безъ рѣка̀ви. Обуватъ се царвѹли и еменѣи.

,Сукаѣй‘, какѣвто го описахме по-горѣ, нѣкогажъ не сѣ носили ерлийкитѣ, а само у пришелцитѣ планинци по Поповска и Разградска околия, като напр. въ Ковачовецѣ, Батембергѣ и др. е имало и сега се намѣрва още ,сукаѣй‘.

По Рушчушко и Бѣленско у старото население се явяватъ вече редомѣ и двата вида прѣстилки: ,кърлянки‘ и ,пещемали‘. Пещемалитѣ сѣ тукъ още по-набрани, а синята боя прѣобладава. По кърлянкитѣ и пещемалитѣ старото население сигурно се разпознава отъ пришелцитѣ, които сѣ тукъ съ малки изключения все планинци, чийто жени носятъ сукмани и набрани фустѣ. Кърлянката е по-дълга и не е тѣй набрана, както пещемалѣтъ, и затова кърлянката много е подобна на фустата у бал-

канджийкиѣ. По-сетнѣ ще бѣде указано по-подробно, гдѣ коя отъ двѣтѣ носии, пещемалитѣ и кърлянкитѣ, прѣ-обладава. Ерлийкиѣ сир. хърцойкиѣ по Рушчушко и Бѣленско носятъ на глава си тѣй нареч. ,рога', именно една шапка, направена отъ сукно, що стърчи надъ челото въ два края, които се разиждатъ малко въ видѣ на рога. Шапката е покрита съ ,чомбер', така че не се вижда нищо отдѣлно отъ нея. Трѣбва да е тая шапка твърдѣ старовръмска носия у крайдунавското население, защото не само че въ малки варианти тя се е носила, както видѣхме, и по Разградско и Шуменско, но тя е сѣществувала и у ,загорцитѣ', които сѣ минали на югъ отъ Балкана, а сѣществувала е и у послѣднитѣ останки отъ хърцойското население покрай Дунава въ Силистренско и Тутраканско, гдѣто живѣятъ тѣй нареченитѣ ,гребенци', както ще видимъ по долу по-подробно. Послѣдното име било дадено ужъ по името на женската шапка, която се е носила до неотколѣ: гребенътъ приличалъ на „щитъ“ и билъ направенъ отъ дѣска, облѣчена съ кадифе, сѣрма и др. „Сѣщо като на Александъръ Македонски щитътъ“ — за обяснение прибави бай Чока (въ село Калипетрово, до Силистра), прѣдъ когото ми разказваха за гребенската носия. Всичкиѣ коси се събирали въ гребена вжтрѣ, така че коситѣ на младитѣ булки, които носили гребенъ, не се виждали никакъ. Именно жената е носила ,гребенъ' само дордѣ е ,млада булка', до 10-тина години, докато добие 3—4 дѣца. Други ми обясняваха, че гребенътъ се казвалъ и „скуфѣя“ — и че ,качѣло' му билъ „сѣщо като на пѣтела искаранъ“.

Гребенкиѣ носятъ ,пещемаль' — сѣщо такъвъ, какъвто се носи и по Рушчушко — черно-синѣ, отъ домашно платно. ,Чукмѣн' носи жената, когато роди и докато кърми дѣтето. Щомъ то ,опрѣпне', майка му

пакъ носи пещемаль, разбира се, докато е млада още. Гребенкитѣ носятъ и „завешка“ — набрана отъ задъ дълга прѣстилка, подобна на кърлянезата по Разградско и Рушчушко. Прѣстилката, когато е вълнена, се казва „хѹта“ (= фута), а когато е отъ памучено платно, се казва „маса“. Ризата у гребенкитѣ е изшита на грѣдитѣ, раменѣтѣ, огърляка и по политѣ съ „пѣтки“ сир. „на дѣмги на дѣмги шито“. Зимѣ женитѣ носятъ и „кожѹшче“ (отъ вълненъ платъ, подплатено съ кожа) безъ ржкави и горно „джубѣ“ съ крилье. На крака си обуватъ „калци“ и „чѣйли“ (= чехли). — Мжжетѣ доскоро носили, въ отличие отъ планинцитѣ и тракийцитѣ по Силистренско, все бѣли дрѣхы отъ вълна, като шопето, именно бѣли тѣсни абени гащи съ „рѣмък“ около бута и опаса, а ризитѣ имъ прѣхвърлени прѣко гащитѣ до колѣнѣ. Сега вече носятъ тѣй нареч. „потѹри“ (— „дай потѹрите“ ще каже гребенецѣтъ), отъ които едноврѣмешнитѣ гащи били по-тѣсни — „по единъ два плата ексикъ отъ сегашната носия“ — само че не били и съвсѣмъ опнати като панталони, сир. по кроежъ тия гащи ще да сж приличали на тѣй нареченитѣ „бирнеци“ по Шуменско и Разградско, на „бърденцитѣ“ по Рушчушко и на западно-българскитѣ „беневрѣци“. По Рушчушко и Бѣленско и сега казватъ „потури“ именно на по-широкитѣ гащи отъ абено сукно.

Мжжетѣ носили още горня дрѣха съ „крильѣ“, пакъ бѣло и черно, „ушѣта“ (сир. изпѣстрена) безъ ржкави (Срав. т. н. „орляци“ въ западна България, вж. по-горѣ с. 29). Кожени кожуси не носили.

Сѣщата характерна мжска носия продължава у старото население и прѣзъ Янтра въ Свищовския и Търновския окръгъ. Тукъ хърцоитѣ само до извѣстно мѣсто, като вървимъ отъ Янтра наекъмъ западъ, още запазватъ

най-българитѣ си признакъ на нарѣчието — членната форма м. р. на -о(у), понеже отъ една страна тукъ старовръмското население, полянцитѣ, твърдѣ е орѣдчало, а отъ друга придошлиѣ планинци сж много силни и сж успѣли, особено като вземемъ отъ Севлиево накъмъ Свищовъ, да повлияятъ съ своето нарѣчие върху нарѣчието на малкитѣ останки отъ старитѣ полянци — хърцои, та въ говора на тѣзи подирнитѣ прѣзъ послѣднитѣ сто години полека-лека членната форма на -о е отстѣпила прѣдъ употрѣбяната отъ планинцитѣ членна форма на -ѣт или -ѣ.

Ала, ако и да е измѣнено малко нарѣчието на старовръмското население по Свищовско, то въ главни черти пакъ си е спазило другитѣ особености, които го свързватъ съ нарѣчието на хърцоитѣ накъмъ изтокъ, а при туй и носията е още старовръмска. Така въ с. Царевецъ до Свищовъ мжжетѣ лѣтно врѣме носятъ бѣли „гащи“ отъ домашно платно, а ризата си до неотколѣ носили прѣхвърлена отъвнъ прѣзъ гацитѣ, досущъ както я носятъ гребенцитѣ по Силистренско. Стари хора въ Царевецъ още помнятъ реченото носене на ризата. Зимѣ се носѣли тѣсни вълнени гащи, „бърденци“, и то бѣли и черни, ала по-много били бѣлитѣ. И сега въ Петикладенци и въ Виная се носятъ бѣли бърденци. — Въ село Лъжене (Свищ. околия), гдѣто има и католици българи (павликяни), послѣднитѣ и сега носятъ тѣсни абени „бевеврѣци“, докато православнитѣ въ селото носятъ „пѣтурѣ“. Лѣтно врѣме се носятъ „гащи“ и то сега отъ 4—5 години насамъ черни, а по-прѣди били бѣли. По-старитѣ хора отъ 40 години нататъкъ носятъ „кълчійщни гащи“ — „старовръмската носия“ — както се изразяваха сами. Старцитѣ и сега пускатъ ризата вързъ гацитѣ отъвнъ до колѣнѣ. — Носятъ се абени черни

гащи ,шалвари' (носятъ ги и по други села въ полето: Гозница, Баховица, Придимчецъ, и др.). Шалваритѣ сж ежси до колѣнѣ, а надолу се турятъ ,калци'; ,крачулитѣ' на шалваритѣ се вързватъ надъ калцитѣ. Подъ шалваритѣ се носятъ пакъ вълнени бѣли гащи. Носятъ се и ,калцунѣ'. — ,Долактанче' (казва се и ,забѹнче') е горня бѣла, абена дрѣха, отзадъ съ ,клинове', които стърчатъ; долактанчето стига малко до подъ пояса, а ржеавитѣ до лактитѣ, то се носи обикновено и подъ ,квашникъ'. Квашникътъ е бѣлъ (основата вълнена, вжтѣкътъ размѣсенъ съ ,козина' и ,срина' отъ агне, а пѣкъ ржеавитѣ само вълнени — ,абени'). Такива квашници има сега освѣнъ въ полето и на югъ по Ловчанско, ако и рѣдко. Въ ловчанския малъкъ, не отколѣ основанъ градски ,музей' видѣхъ единъ такъвъ бѣлъ квашникъ. — ,Дорамче' е бѣлъ елекъ само до рамото и безъ ржави; има два гайтана: синъ и червенъ, които върватъ успоредно. Носи се още ,касаче' — то е елече, сжщо като ,дорамчето', само че е черно, абено, съ синъ а по-нѣкога и черенъ гайтанъ. ,Ямурлѹк' е голѣма дълга горня дрѣха, бѣла, отъ аба и съ ,качѹл' за главата; — ,Доламъ' е бѣла, абена, голѣма дрѣха, безъ качулъ. Кройката ѣ отъ страни е ,на клинове' та ,стърчатъ странитѣ'; ржеавитѣ сж дълги до прѣститѣ. Доламата обикновено е дълга до колѣнѣ и подъ колѣнитѣ една педа. Старитѣ мжже едно врѣме носили дълги ,кожуси', набрани отзадъ, както у шопитѣ въ западна Бѣлгария.

Мжжската риза имала отпрѣдъ на ржеавитѣ и на рамото ,шев' — везъ отъ вълна и разни бои. И сега има ризата шарено ,огѣрлѣе'.

Сега се опасватъ мжжетѣ съ червенъ поясъ, ала едно врѣме ходили съ ,колан', вълненъ и пѣстротѣканъ. Носили се и по-прѣди кожени калпаци. Въ Бѣла калпацитѣ

едно врѣме били наоколо съ кожа, а отгорѣ съ чиста кожа, сир. съ опакоето на кожата и на нея едно ,крѣстче', Обуща: ,дървѹли', ,постале' и кѹндуре', и то отъ прѣдъ съ ,капаци'.

Женската носия у староврѣмското население западно отъ Янтра пакъ състои главно отъ двѣтѣ прѣстилки, и то главно продължава пещемальтъ все до Никополско, а покрай него се явява по Никополско и отъ частъ по Свищовско, Плѣвенско и Ловчанско и единъ другъ видъ задня прѣстилка, наречена ,тѣкменик'. Пещемальтъ по кроежъ и въ Свищовско и Никополско е отъ синьо платно, ала е малко по-късъ и не толкова ситно набранъ отзадъ, както по Бѣленско и Русчушко. ,Тѣкменикътъ' е още по-късъ отъ пещемала, състои отъ двѣ прѣстилки отъ вълненъ шаренъ платъ, домашно тѣканъ; прѣобладава червената боя, прошерена съ черна. Тѣкменикътъ е тежъкъ, много изкусно изработенъ, а платътъ му прилича на хубаво килимче. Отдѣлнитѣ части и шевове на тѣкменика си иматъ особни названия. Така напр. жълтата ивица отъ телъ на тѣкменика се казва ,русопѣц'. Пещемальтъ е по-стара, а тѣкменикътъ по-нова мода, и както се види, по-новото отъ день на день взима върхъ. Гдѣ се носятъ пещемали и тѣкменици, е указано по-долу. Изглежда много вѣроятно, че тѣкменикътъ е дошелъ въ областта на източнобългарскитѣ хърцои отъ западъ, отпрѣзъ Искѣра. Една бабичка въ с. Лозица (Никопол. околия) ме увѣряваше, че тѣкменицитѣ били донесени отъ Вжбелъ, що лежи близу до Осъма, подъ самия Никополъ. Бабичката въ Лозица помни, какъ въ нейни младини се носили въ Лозица само пещемали; носили се и ,куцѹфий' сир. антерии съ къси ржави, дълги до кълкитѣ. Въ Вжбелъ знаатъ, че тѣкменицитѣ ги е имало откогѣ западно отъ Осъма. И по други села по Никополско

чувахъ, че тъкменицитѣ взели да се носятъ отъ прѣди трийсетъ години насамъ. И въ Лѣжене знаятъ, че пещемалитѣ у тѣхъ сѣ ,стара носия', а че тъкменицитѣ били въведени ,отъ прѣди дваесетина години'. Въ сжщностъ новостъта въ дадения случай не се отнася до нѣколко сжществена промѣна на облѣклото, а до второстепенни промѣни на плата, боитѣ и орнаментиката. Тия промѣни сѣ дошли отъ западна крайдунавска България, понеже, както видѣхме по-горѣ, по Врачанско, Раховско и Ломско дори до Видинъ се носи подобна на тъкменика задня прѣстилка, която се нарича ,вълнение'. Вълнениетѣ се отличава съ туй, че задната прѣстилка бива малко по-дълъжа и че не е до тамъ пѣстро тъкана, както у тъкменика; иначе нѣма почти никаква друга разлика. — Смѣсването на тъкменици и пещемали засѣга на юго-западъ въ Ловчанско все до подбалканската областъ, гдѣто вече захващатъ изключително сукманитѣ на планинскитѣ жени. Въ Свищовско западно отъ Осъма прѣобладаватъ сега изключително тъкменицитѣ все до Искѣра и нататѣкъ още. Женитѣ носѣли едно врѣме ,бѣла дреа', отъ аба, дълга, съ ржкави и съ малко червено и синьо сукно нашарена по краищата на ржкавитѣ. По Ловчанско, напр. въ Горно Павликени лѣтѣ носятъ пещемали, а зимѣ сукмани. Кѣмъ женската носия още трѣбва да се прибавятъ: ,елек' — червенъ, отъ вълнено сукно, съ клинове и безъ ржкави, носи се лѣтѣ; ,антерия' — съ ржкави, пакъ съ клинове, вълнена аладжа (черно и червено), носи се зимно врѣме; — ,долѣктанче' — пакъ като антерията, аладжа; — ,кожух', кжсъ, безъ ржкави и безъ клинове; женитѣ носятъ още и едно подплатено кожухче — ,елече'; червено ,джубе' отъ аба, съ клинове — дълга дрѣха, винаги подплатена съ кожа. Забѣлѣжително е, че у българскитѣ католици въ село

Трънчевица има обичай, булката да се вѣнчава въ червено джубе. На момъка майка му прави джубето. Откакъ стане годежътъ, отиватъ нарочно у момата да ѝ зематъ мѣрка за джубето. Освѣнъ това булката е облѣчена въ „бѣлъ сукманъ“ и „червени ботуши“. — Нека тукъ да забѣлѣжимъ още, че и въ Горнѣ Павликени пакъ само булките до неотколѣ носили отъ червена мешина високи до глѣзните обуца, на които казвали „мѣсови“¹⁾ съ „врѣфти“ (като ластиси). Въ послѣдно врѣме сж излѣзли нова мода: „либадета“, „фусты“ и др. граждански дрѣхы. — Въ Свищовско и Никополско на глава си женитѣ носятъ една „дѣска“, която се прѣвѣрзва съ чембера, а вѣрзъ чембера бѣла забрадѣ, та стърчи надъ главата като надвесенъ квадратъ — туй се нарича „коте“. По Ловчанско се носѣло по-прѣди нѣщо издигнато на главата, по форма като „кошерѣще“ (въ Горни Павликени), и то се казвало „тач“. Сега по Ловчанско женитѣ носятъ „шапка“, която е пакъ единъ видъ „коте“: състои отъ една прѣчка, свита на обрѣчъ и обшита съ кърпи и кълчища и сетѣ покрита съ бѣла кърпа. Тия шапки ги има сега по ловчанскитѣ села Какрина, Брѣстово, Тепава, Гостина, Смочанъ, Дивитаки, Александрово, Слатина, Д. и Г. Павликени и Омаревци. Само балканджитѣ, придошли отгорѣ, не носятъ „шапки“.

Женската „риза“ обикновено е дълга, опита по пазвата съ разни вълни — „нагрѣдница“ (везъ). На рамената на ризата има „шев“, който се казва „бор“, по рѣжавитѣ шевѣтъ се казва „бѣрки“ — тѣ иматъ по-малко „йви“. Забѣлѣжително е, че огърлието на ризата въ Свищовско (с. Лозица) се казва „чапак“, докато въ

¹⁾ „Мѣсови“ — ще да е отъ нѣм. Messe = богослужение, литургия, тѣй че „мѣсови“ ще да означава „празнични“ — за въ черква.

Шуменско подъ това име се разбира, както видѣхме, едно сукнено квадратче, което виси отзадъ на пояса. И въ носията на банатскитѣ българи въ Бешеновъ, които произхождатъ отъ Свищовско, чапакъ означава веза на огърлието на ризата (вж. у мене: „Езикътъ и книжнината на банатскитѣ българи“, МСбор. XVI—XVII 434.; по-подробно за носията на банатскитѣ българи вж. статията ми: „На гости у банатскитѣ българи“, въ Български Прегледъ год. III. кн. I—II.).

Женитѣ въ Свищовско прѣпасватъ ,прѣстилка‘ която е ,писана‘ сир. пѣстра, и ,ута‘ (фута), която е отъ дебело вълнено сукно. ,зѣпаска‘ се нарича отъ фута по-тънко тъкана прѣстилка. Въ Бѣла ,зѣпаска‘ се нарича прѣстилка отъ памучно платно; ,кѣренка‘ — шарена прѣстилка, тъкана отъ вълнена прежда, и ,дрѣбенка‘ — по-дебела прѣстилка отъ дребъ. — Обувки: цървѣли, чѣхли, калѣври, жѣлти катѣре‘ (пантофли).

Най-сетѣя нека се спомене, че и въ Свищовско още живо се помни носенето ,перчинъ, а въ селото Лѣжене дори и сега има двама съ перчинъ: Никола Караивановъ и Никола Зулямовъ.

Сега ще разгледаме подробно, въ кои села по източната частъ на крайдунавска България, като смѣтаме горѣ-долу рѣката Осъмъ за крайна западна граница, се е спазило старото „ерлийско“ българско население, като ще укажемъ при туй и отъ гдѣ, по възможность и кога сж дошли пришелцитѣ — планинци и тракийци въ другитѣ села, както и въ тия, гдѣто старо и по-ново население съвмѣстно живѣятъ. — Смѣтамъ за най-сгодно да вървя редомъ околия по околия споредъ административното раз-

прѣдѣление на Княжеството отъ 1893 година, защото на единствената за сега най-добра и най-разпространена карта на България включително съ ромънска Добруджа отъ Хр. Г. Дановъ (мащабъ 1:450,000), къмъ която упътвамъ читателя, сж указани границитѣ на околитѣ по реченото разпрѣдѣление, което за нашата цѣль, разбира се, има само извѣстно практично значение — за по голѣма ясностъ на долуизложеното. То ще съдържа главно данни, които се отнасятъ до въпроса за движението и останкитѣ на старото население, а тукъ-тамъ ще се указватъ и нѣкои данни за освѣтление отъ миналия народенъ животъ, доколкото и тѣ обясняватъ станалитѣ разселения и сегашното численно състояние, както на старото, тъй и на придошлото население. Равномѣрностъ и подпълностъ въ тия данни читателятъ не трѣбва да търси, понеже азъ съмъ ги събиралъ при нееднакви условия: тамъ, гдѣто лично самъ ходихъ, можахъ и подробности да узная, а даннитѣ отъ втора рѣка, добити чрѣзъ разпитване жители отъ едно село за жители отъ околнитѣ села, сж по-кратки, а не е чудно въ нѣкои случаи да се укажатъ и невѣрни.

За да дамъ приблизително понятие за числеността на всѣко поселение, особено гдѣто сж смѣсени българи и турци, указвамъ въ скоби числото на българскитѣ и на турскитѣ домове, като взимамъ статистичнитѣ данни отъ „Списъкъ на общинитѣ въ Княжество България, издаденъ отъ Министерството на Вжтрѣшнитѣ Работи, 1891 год.“ Тия данни, ако и да не сж толкова точни, колкото сж въ по-новитѣ статистични публикации, пакъ за нашата цѣль сж по-сгодни, защото въ тѣхъ не влизатъ разселенията и прѣселенията, станали отъ 1890 година насамъ. Ще почнемъ съ Шуменска околия.

Шуменска околия.

Почваме съ Шуменска околия, макаръ че въ нея има сравнително малко старъ български елементъ, защото градътъ Ш у м е н ъ, който влиза въ тая околия, можемъ да вземемъ за най-виденъ центъръ на сравнително най-многобройнитѣ стари български села въ най-източния край на сѣверна България, гдѣто турскиятъ елементъ отдавна е въ надмощие надъ българския. Около Шуменъ сж групирани отъ една страна околитѣ Новопазарска и Провадийска, гдѣто се намиратъ тѣй нареченитѣ Съртски села, населени съ староврѣмски, хърцойски елементъ, що е спазилъ много стари особности въ обичаитѣ, носията и особно въ нарѣчието си, а отъ друга страна и околитѣ Прѣславска, Османпазарска, Ески-Джумайска, Поповска, Разградска и Кеманларска, гдѣто въ срѣдъ множеството турци прѣзъ усиленитѣ минали врѣмена тѣй сжщо сж оцѣлѣли тукъ-тамъ като острови стари българи, които по говоръ и носия се указватъ отъ сжщия типъ на съртскитѣ хърцои, съ които съставятъ една по-широка група. Като прибавимъ къмъ тази група още нѣколко села на югъ отъ Варна и нѣколко около Силистра, остая цѣлото голѣмо пространство въ жгъла на сѣверо-изтокъ отъ трасето на Русе-Варненската желѣзница между Дунава и Черно-море, гдѣто се падатъ сжщинскитѣ Делиорманъ и Добруджа, лишени отъ староврѣмски български поселения.

Въ самия Ш у м е н ъ, гдѣто, както въ всѣки градъ, има множество пришелци отъ разни страни, още може староврѣмскиятъ мѣстенъ български елементъ, който повече произхожда отъ околнитѣ стари български села, особено отъ Съртскитѣ, лесно да се различи по говора, именно главно по употрѣбата на члена м. р. ед. ч. съ окончание на

-ò (у). Другитѣ особности на говора на околнитѣ стари села, а именно отвореното произношение на љ, кога е подѣ ударение и прѣдъ мека сричка или съгласна, като ѡ, нпр. бѡ ли, плетѡше и пр., останкитѣ отъ старобългарската гласна љ, каквито ги има по Съртоветѣ, произношението на меко ударено љ като ѡ, нпр. аз ще те дарѡ, аз ще въртѡ, и пр., не се спазватъ точно. Ала бѣлѣжито за цѣлото шуменско нарѣчие, подѣ което разбираме главно нарѣчието на сѣртскитѣ селяни, е много тъмното произношение на љ (стб. љ и ж), кога е подѣ ударение, нпр. ще ѡдѣ въ горѣтъ; пекѡ, плетѡт и пр., и то още хубаво се чува и въ Шуменѣ, както и въ близкия Прѣславѣ, па и по на западъ — въ Вардунѣ и др. Понеже и около Шуменѣ има български села, населени съ пришелци отъ Балкана и Тракия, и понеже отъ тия села постоянно се заселватъ въ града, старото шуменско нарѣчие въ града е изложено на промѣни, така че не може точно да се опрѣдѣли количеството на старовѣрмския, хърцойски елементъ въ Шуменѣ само въз основа на езикови данни. Носията, разбира се, въ градоветѣ не може да служи за бѣлѣгъ по нашия въпросъ. — Съвсѣмъ старитѣ сѣмейства въ града сѣ малко. Азъ изучвахъ градското старо нарѣчие отъ една много почтена бабичка отъ старо, нѣкогашъ видно шуменско сѣмейство, по име София Горкѣувца Глигѡрова, която е запомнила дори и „ѡнгурите“ емигранти слѣдъ маджарската революция (1848), които седѣли въ Шуменѣ „три години.“ Баба София приказва много чисто шуменско нарѣчие, като произнася и ѡ вм. љ; тя е поиска дѣщеря сладкодумна и обича да си спомня бащини си думи, нпр. „Бацѡ ми казваше: сѡбур, хѡбау нѡшу, тѣрпѣнието бесцѡннѡ ѡ. Тѣрпѡте ѡѡол — казваше той — нѡй спурѣд гѡщери живѡем — гѡщерите — турци, да н' са осѣтят; — с тѣрпѣние ще са утѣрвем ут тях; кой тѣрпѡ ду кунѣц...“

„Турците според ѱлатого (=вѱлатого) тѣлѣ тѣрсят: за шес грѱша убйха ступану ми; ни иѣ ли туй спуред ѱлатого тѣлѣ да тѣрснш?“¹⁾

Българското население въ Шуменъ споредъ прѣбroyването на 1881 г. е било 10,941 души, а на 1891 то е брояло вече 12,287.

Сжщински, „ерлии“ българи освѣнъ въ града има въ Шуменска околия още само въ селото Дивдѣдово (Ченгелъ), гдѣто на 1891 год. е имало 187 къщи бъл. и 33 турски, сетнѣ въ Дурмушъ (48 к. български 12 к. турски), Кадъ (31 к. бъл.), Бѣло Копитово (25 к.) и Хасъ (33 к. български, 45 к. турски).

Въ Топалкой (34 к. б. и 79 к. т.), сж стари прѣселенци и то „хърцои“, дошли отъ близкото Хърсово (Кеманларска околия, виж. по-долу). По-прѣди селото е било чисто турско.

Въ Касапларската община, именно въ с. Касапларъ (113 к.), въ Горни-Инджикъ (69 к.) и Долни-Инджикъ (51 к.) освѣнъ малко стари жители населението главно произхожда отъ прѣселенци отъ Ямболско, които се настанили тукъ слѣдъ войната отъ 1828 год. Касапларчани сж отъ сжщитѣ мѣста изъ южна България, отъ гдѣто произхождатъ и сегашнитѣ жители на с. Девня (Провадийска околия) и на с. Башкьой въ Добруджа (Бабадашка околия). Старото население на Касапларъ, гдѣто бѣше тѣкмо театърътъ на войната прѣзъ 1828 год., тогава се разбѣгало и сетнѣ потеглило подиръ

¹⁾ Този и други цитати отъ народния говоръ, които слѣдватъ, не прѣдавамъ съвѣшъ точно фонетически, за да избѣгна разни диякритични знакове; запазвамъ при все туй въ главни черти народното произношение и особно формата и синтаксиса, за да дамъ чрѣзъ тия цитати, които сж характеристични по съдържанието си, приблизително понятие на читателитѣ неспециалисти и за говоритѣ по сѣверозточна България. Специалиститѣ уиждаватъ къмъ споменатото си съчинение „Das Ostbulgarische“,

руските войски да се прѣселява въ Русия. И сегашнитѣ му жители сж емигранти отъ Тракия, които сжщо тѣй били потеглили за Русия, та сетнѣ се развърнали, като останали нѣкои по Добруджа, а други по Силистренско, Делиорманско и Шуменско.

Другитѣ села въ Шуменска околия сж турски. Български елементъ въ тѣхъ сега полека-лека се въдворява чрѣзъ пришелци отъ околнитѣ села.

Новопазарска околия.

Новипазаръ (тур. Енипазаръ). И сега турското население още прѣобладава въ Новипазаръ, а въ турско врѣме българитѣ тукъ сж били съвсѣмъ малко. Освѣнъ гагаузитѣ (български гагаузи), които сж тукъ прѣселени, както се обясни вече, отъ близкитѣ села Теке-Козлуджа, Войвода и др., тукъ по-старото българско население не е староврѣмско, а произхожда главно отъ близкитѣ сѣртски села Каспичанъ, Косовецъ и пр., а така сжщо и отъ старото българско село Енево (виж. по-долу), което е до самия градъ. Поради това тукъ прѣобладаватъ у българското население носията и говорътъ на сѣртскитѣ села.

Енево (по-старо Янѣево, турски: Юнѣскѡй; има собствено име турско Юнѣсъ). Селото се намира въ равнината югоизточно отъ Новипазаръ. Въ Енево сега сж останали само още десетина „ерлийски“ сѣмейства, а другитѣ се изселили кос слѣдъ Одринския миръ, кое въ по-ново врѣме. Именно слѣдъ войната отъ 1828 год., засдно съ пороя прѣселци за Русия, особно отъ Тракия и отъ Съртоветѣ, голѣма часть и отъ българитѣ въ Енево се дигнали да идатъ съ тѣхъ, така че сега отъ тия тогавашни еневчани още се намиратъ по Силистренско.

(виж. по-долу). Освѣтъ това, както се каза, много сѣмейства отъ Енево постепенно сж минали, особно въ послѣдно врѣме, въ близкия Новипазаръ. Намѣсто изселеното старо население въ Енево се настанили подиръ Одринския миръ тракийци — български емигранти отъ Сливенско и Ямболско, откъдѣ селото Дермендере (Сливенска околия) и др., именно досущъ каквито сж и въ с. Имрихоръ (виж. по-долу). Тия емигранти тогава се върщали откъдѣ Добруджа и Бесарабия назадъ въ Тракия, и както на много мѣста, така и въ Енево, като намѣрили напуснати земи и къщи, останали тукъ (На 1891 год. имало въ Енево 262 души българи и 201 турчинъ).

Каспичанъ. Срецу Новипазаръ, югозападно отъ Енево по сѣвернитѣ склонове на Кюлевчанското плато (съртъ) е разположено живописното село Каспичанъ, близу до станцията съ същото име на Русе-Варненската желѣзница. Старото име на селото, съ което до прѣди нѣколко години сж го наричали околнитѣ селяни, нпр. кюлевчанитѣ, е „Казѣпчане“, докато въ самия Каспичанъ селянитѣ не помнятъ, сами да сж наричали селото си съ друго име освѣтъ „Каспичанъ“. Каспичанъ, гдѣто на 1891 год. е имало 100 български къщи и 70 турски, едно врѣме, именно прѣди стотина години било голѣмо село; българското население тукъ твърдѣ намалѣло, именно слѣдъ 1812 година, когато по поводъ на руско-турската война и отъ тукъ се задигнали множество български сѣмейства и отишли прѣзъ Дунава въ Влашко. Тѣзи нѣкое врѣме живѣли около г. Каларашъ, и отъ тамъ сетнѣ едни отишли по-нататъкъ въ Бесарабия и заседнали въ с. Чешмели, други прѣминали Дунава назадъ и заседнали по Силистренско, главно въ селото Алмалий (сега въ ромънска територия), и само около десетина сѣмейства се завърнали назадъ въ селото си, въ Каспичанъ.

Слѣдъ това изселение на българитѣ отъ Каспичанъ се засилилъ турскиятъ елементъ, така че подирѣ мало-численото българско население прѣкарвало доста мъченъ животъ поради своитѣ съселани турци. При все туй второ изселване на българитѣ вече не станало. Най-стариятъ сега човѣкъ въ Каспичанъ, дѣдо Ангелъ Дечовъ, който е близу деветдесѣтгодишенъ старецъ и който помни събитията отъ послѣднитѣ три четвъртъ вѣка, съ положителностъ ме увѣряваше, че по поводъ на войната отъ 1828 година никой не се изселилъ отъ селото: „ут предишни бозгун (сир. 1812) — казваше ми той — се дигнали наши . . . село Чешмели имало там у Влашко, тамъ заседнали. И на Хюсейн-паша-сеферѣ (сир. 1828 год.) отеоивчани (сир. тракийци) синките се бяха погнали. От Каспиченъ тогас едно не отиде. От сѣртовете имаше отидва (отидоха), ама и някои па си додѡа“. Споредъ дѣдо Ангелъ тогава българитѣ въ Каспичанъ били много малко: „ако бѡа 18 та до 20 къщи, а турците бѡа 60 къщи, ем се мюлкѡия бѡа“. За миналото на селото дѣдо Ангелъ, както и най-старата бабичка тукъ, която тѣй сжщо разпитвахъ, осемдесетгодишната баба Иовевѡца, майка на Малче Иовевъ, много работи помнятъ. За характеристика на живота, който сж прѣкарвали българитѣ въ Каспичанъ и подобни нему села посрѣдъ силния турски елементъ, ще приведа нѣкои свои бѣлѣжки отъ разказването на дѣдо Ангела и баба Иовевѡца.

Каспичанъ е било войнишко (уйнѣшко) село и само три къщи били „рая“. И въ съседното сѣртско село Кюлевча имало войници — тамъ били войницитѣ на половина. Дѣдо Ангелъ помни, че и въ селото Войвода имало двама войници, ала тѣ били тамъ прѣселени отъ Каспичанъ, а „темелъ уйници“ тамъ нѣмало. Надъ войницитѣ отъ Каспичанъ и Кюлевча заповѣдвалъ

единъ върховенъ дерѣ башия, който постоянно ,седѣлъ‘ на ,Башкѡй‘ — гдѣто цѣлото село било войнишко. На моя въпросъ, гдѣ е било това ,Башкѡй‘, дѣдо Ангелъ отговори: „Башкѡй — то въ Индже-балкан, оттатък Кѡтъел-ли-й — Башкѡй, Башкѡй кат речѣа — там се уйници бѣа“. Това Башкѡй ще да е било именно днешното село Жеравна, до г. Котелъ. Войнишкиятъ главатаръ рѣдео дохождалъ, а на свое мѣсто той проваждалъ субаша, да седи въ Каспичанъ. Субашата сѣдилъ войниците, а пѣкъ тритѣ ,дрятски‘ ежци въ Каспичанъ и турцитѣ ,аино‘ ги сѣдилъ. Войниците ходили да работятъ ,на царѡ‘; когато му дотрѣбвало, тѣ ходили вѣдѣ Цариградъ: „кѡня пасѣа, царѡвите кѡня, падишаѣн атларѣ“, — спомняше си дѣдо Ангелъ — сѣно косѣа. Чаушо на уйнѣците на калпѣако имаше лисѣа опѣшка. Нашѡ субаша посѣдѣваше тук и отѡдѣаше на Кюлевча, да ги сѣди. На ангарѣя рабтехме, раѣта заедно съ турците, а башка рабтеха уйнѣците. По два гроша ни плащѣа“. Дѣдо Ангелъ па и баба Йовевѣца помнятъ, когато се правило Варненското кале: все войници го правили, войниците копали ,хендек‘, носили прѣстъ, а пѣкъ башка майстори работили; баш-майсторинѣтъ билъ „търновчанинъ“. Най-многого войници, що работили тамъ, били отъ Шоплука. Като се свършила войната, дѣдо Ангелъ не си спомня, „тогазъ заплата ли имаха: на Русѣя нашѡ ли царъ заплатѣ, Русѣя на нашѡ ли царъ“ — „нашѡ царъ гѣлиба заплатѣ“ — каза най-сетнѣ дѣдо Ангелъ.

Когато ,прѣвзели турцитѣ Влахиѣ‘ слѣдъ оттеглянето на рускитѣ войски, искали тогава околнитѣ турци да колятъ българитѣ. И каспичанскитѣ турци почнали да се заканватъ: „сатѣр‘те ше зѣмнемъ ѱ рѣце си та ше се търкалятъ главите ви ѱ трапѡ!“ — казвали тѣ. Баба Йовевѣца помни, какъ тъкмо когато щѣли да почнатъ

клането, „фанало да лети“ (= да вали); колкото „отъ Господя летяло, отъ земята по-много кипяло“ — все вода станало. Единъ овчерчецъ отъ Абоба (турско село до Новипазаръ) водата съ все овци го забрала, че го мъкнала до Каспичанъ. Това прѣдание за страшния „порой“, който изпълнилъ съ вода долината и прѣпрѣчилъ да се тури въ дѣйствие клането, което вече било отпочнало, знае и дѣдо Ангелъ като истинско събитие, а помнятъ го и по другитѣ близки сѣртски села. — Колкото и да сж били българитѣ защищавани отъ властѣта, при все туй въ размирнитѣ врѣмена въ началото на XIX в., когато и правителството е било безсилно, много теглили отъ разнитѣ яничари и делибашии, които кръстосвали главно по българскитѣ села. Дѣдо Ангелъ помни още яничаритѣ и зулумитѣ на делибашинитѣ, които носили „длѣги калпаѣ“. „Навлѣзатъ въ къщи, байряка ще забиятъ средъ дворо тамъ и „тумбелдѣко“ — като тенджере на седлото, удрятъ го съ кайшъ и то ечи“. На рѣдко кондисвали въ турски къщи. Въ още по-старо врѣме на „войнишка къща“ хичъ не смѣяли да стѣпятъ, ала то послѣ, когато се засилили делибашинитѣ, не се зачитало вече. „Щомъ навлѣзатъ, ще трѣбова да имъ готвиш — разказваше баба Йовевица. — Азъ помня, дойде единъ, медъ ѣска; ще намѣришъ медъ, хайде цѣла нѣщъ халвѣ прави. За медъ т(в)ѣрде мѣчеа хѣрата. Ъще вино тогиз; вино който даде, той кривъ . . .“ — Много теглили слѣдъ севастополската война и отъ черкезитѣ. „Тѣ най-знаеха да крадѣтъ, да ядѣтъ“ — характеризуваше ги баба Йовевица — „отъ жѣрките (= воденицитѣ) брашно съ цувалите (= чувалитѣ) земаха . . . Тука мойта итѣрва съблѣкли я, парѣ да тѣрсятъ отгѣре ѣ; заредѣли врътата, тѣрятъ една перуть на главѣ ѣ, да не крепѣи . . . Имахъ

едно момиче хубавелко, ни можеше да пристѣпи на сундърмѣтъ — зер червѣзи кат са наредѣтъ (= наредатъ) да ѝ гледат . . . “ Ала и отъ самитѣ турци въ селото и отсреща по Делиормана страшно си патили. Карали ги въ недѣля, въ празникъ, да имъ работятъ, като имъ плащали по „шейсе“ пари на день. Наистина мжжѣтъ повече теглили, нпр. единъ мжжъ не смѣялъ да се покаже прѣдъ „асваро“, когато кондиса въ селото, докато женитѣ явно не сж били закачани, понеже и турскитѣ власти много гледали, да се зачита женската честь — „ръз“, „ръзѡ“; „турцитѣ като речѡа рѣз-падишахѣн — то веке не смѣеше никой да бутне“ — казваше ми дѣдо Ангелъ, ала при все туй и по Съртовѣтъ се приказватъ много истории отъ насилствено потурчване и изобщо отъ посѣгане върху български жени. Съ голѣми грижи и страхове се отхранила женската челядь. „Кое то момиче е хубаво — разказваше баба Иовевѣца — ние не му давахме дреха да убличѣ, не ѝ пуцахме дѣ бъде, от турците, от страхѡ им. Турците, да стѡне нѡкуй хурѡ, ут делѣку ше сѡ наредѣтъ (= наредятъ), ше глѣдат Тука имяхме един турчин, твѣрде залѡтяше за българите, Карамустаолу му думаха; дѣрлеше се (= навикваше) на турците, да не ни закачат, да не ни трушѣтъ (= трошатъ), ама па не помагаше: той ни закрѡсѡваше (= запазваше) от нашите турци, ала тий отъ дрѹгие сѣла ше дѡдѣтъ . . . Немѡш видѣ ти у българин тогис нѡщо хубаво нѣня (= сега) рахатлѣк утфрѣд, вратѡта билѣ ни заклѹчае; нѣня хѹбаво, да живѣ царѡ!“ — каза съ въздишка баба Иовевѣца.

„Войницѣтъ дошур“ (десетѣкъ) — даднина демек — казваше дѣдо Ангелъ — не даваха, ала „харѡч“ всички плащаха. Едѣр ли си, ше дадеш харач. Отъ десет години нагорѣ вземаха по 15 гроша на момчѣфта (мом-

чета), а на голямо челяк по 30 гроша“. Десятъкът се продавал, илтизамджи прѣкупували селото: „ще земат на десет едно — ем самси ще го овършейш, илтизамджиитѣ ще седят то врѣме над главѣ ти, от сѣлото излазя хлѣбо; ще им се намѣри къща, и де бѣде не аресва; имаш в бахчита два реда пипѣр — и отъ тѣго зѣма; от ђрех били фанѣа да земат . . . отсѣчай го та да си рахат . . . — ниня ѣ друго, давнината е за царст(в)ото ни“.

При голѣмата стѣсненостъ, въ която българитѣ по тия мѣста, обиколени отворедъ съ турци, сж живѣли, домашнитѣ имъ нѣрави и обичаи традиционно се запазвали съ голѣма строгостъ, каквито сж били въ стари врѣмена. То се вижда и въ носията, и въ говора на българитѣ отъ сѣртскитѣ села, а още по-вече въ много обичаи и обреди.

За характеристика откъмъ тази страна ще изтъкна тукъ единъ обичай, който до неотколѣ се е спазвалъ по всичкитѣ сѣртски села, включително съ Каспичанъ, а и сега още се държи въ нѣкои отъ Сѣрветѣ, що сж по на страна отъ главнитѣ пѣтица, като Аязма, Кереди, Черковна и др., а именно обичаятъ, споредъ който на 3-тия день слѣдъ свадбата, когато на булката за първъ пѣтъ прѣввѣрзватъ главата съ ‚месаль‘, прѣдварително, при обряда на отбулването, на кжсо ѣ отрязватъ коситѣ. Булката вече слѣдъ туй винаги ходи съ прѣввѣрзана глава и съ отрѣзани коси, които не се виждатъ изподъ месалѣ.

И страхопочитанието на младитѣ къмъ старитѣ, особно пѣкъ на снахата спрѣмо свекѣра и свекѣрвата се е пазило до прѣкаленостъ строго. Баба Йовевнца за себе си разказваше: „два мѣсѣца дѣня гувѣх на свекѣра си. Ще му пулѣйш, ще го нахраниш, ще му чѣшиш брадѣтъ . . . да се зададе отъ далеч, ще му станеш

на крака . . . лятно време бълвите облечени емъ с чорапи ше женат.. Кату женах веки, утъ марани съмъ паднѣла на очи си. То време нѣмаше басмѣ, тѣй мѣра, ами конѣпи ше сѣйми и ше предѣмъ, и памукъ ше кѹпиме и тогѡ ще напредѣмъ. И кибрит нѣмаше — праханъ, чи ут ѡгън ше запалиш свещ. Ниня многу сме рахѣт“.

И черквата е била въ много жално състояние до прѣди кримската война. Попъ въ селото нѣмало, а и черква нѣмало. Когато ще дойдѣлъ попъ отъ Новипазаръ, стѣбирали се тамъ, гдѣто кондисвалъ попѣтъ, за да ги причести. „Инно дѣте по петнайсе денѣ стувѣ не крѣщено. Кат умрѣ нѣкой, зарѣвет тогѡ чилѣка, па сетне прѣстѣ му ше упуѣ попу, кат' доде“. Едно врѣме имало манастиръ отгоре селото и на ,того манастиря' и сега правятъ сборъ на лѣтенъ Никулденъ.

Ето тѣй се е живѣло въ Каспичанъ до неотволѣ. Нека забѣлѣжа най-накрай, че прѣзъ Каспичанъ сж минали и „унгури“ и „ингилизи“ — прѣзъ врѣме на севастополската война. „Тий на царятого севгелий бяха“, — казваше баба Йовевица — „у нас садѣ единъ ингилиз кундѣса, и той единъ сахѣт стувѣ“.

Могѣла (турски Мухла). Съвсѣмъ наблизу до Каспичанъ отъ югоизточна страна, въ подножието и по политѣ на единъ високъ, конусообразенъ хѣлмъ, чийто върхъ отдалечъ прилича на сжща изкуствена могила, се намира селото Могила (турски Мухла), наречено безъ съмнѣние така по вида на казания високъ хѣлмъ. На 1891 год. въ Могила е имало до 50 български и 97 турски кѣщи. Българското население тукъ е староврѣмско, еднакво по носия и говоръ съ населението по Сърговетѣ. Споредъ казването на дѣдо Иванчо, единъ отъ най-старитѣ хора въ селото, Могила било едно врѣме голѣмо българско село съ около 400 кѣщи. И сега се познавали

дири отъ стари здания по нивята. Една стара кадъна разпирявала по прѣдание, какъ едно врѣме въ Могила на сила били потурчени много българи. Излѣзла заповѣдъ, да се турчатъ българитѣ, и на тогава, който кабулилѣ турската вѣра, западали му портата съ бѣла боя, а на тия, що не кабулили, — съ черна боя, да се знае, кога взематъ да колятъ. Мнозина отъ страхъ се потурчили, ала до клане не дошло, ама ,врѣнцата‘ (= вратницата сир. портитѣ) по селото още дълго врѣме все така ,боялия‘ си седѣли. По ,силистренското мурабе‘ селото се разсипало, защото почти всички българи се дигнали да идатъ въ Русия. Повече останали „по Добруджата и по Силистренско, въ с. Алмѣли и Калипетре“ (Алмалий и Калипетрово). Въ селото останали много малко българи — около седемъ кѣщи, които постепенно се размножавали, като се отлѣчвали братята, прииждали и други отъ съседнитѣ български села, та българитѣ сега достигатъ половината колкото турцитѣ въ Могила; отъ тѣзи подирнитѣ слѣдъ послѣдната руско-турска война се изселили петнайсетина кѣщи. Като ,ерлий‘ въ селото се знаятъ дѣдо Иванчови — двама братя, дѣдо Русеви — пакъ двама братя, дѣдо Петко, дѣдо Денчо и още нѣколцина; има четири кѣщи отъ Кусовча, двѣ кѣщи отъ Новипазаръ, двѣ отъ Каспичанъ, двѣ отъ Енево, една отъ Кюлевча, и четири кѣщи отъ Войводакѣой. Отъ турско врѣме въ Могила се помнятъ ужаснитѣ зулуми на нѣкой си Имамъ-ага, който ималъ надъ Могила на единъ връхъ (тепе), нареченъ ,Елма‘, цѣлъ дворецъ — ,конаци‘ отъ дѣланъ камѣкъ; и сега още се виждатъ зидове отъ тия конаци. Този ,Имам-аа‘ ималъ ужъ 18 ,казака‘ съ себе си като стража, та за това турцитѣ му казвали ,гяур-имамъ‘. Той билъ по прѣди на Новипазаръ мюдюринъ, но тамъ не аресалъ и се прогласилъ за ,деребейлия‘. Съ хитрость го прима-

мили въ Новиназаръ, гдѣто го заклалъ берберинътъ, който го бръсналъ. Отъ Шуменъ допгълъ ,емиръ“ та му занесълъ главата. — Отъ турцитѣ въ селото и околността много страдали българитѣ и въ Могила, та и сега се помнятъ много прѣдания, които разказваха и на мене. Само съ подкупи донѣйдѣ българинътъ успѣвалъ да си облекчи положението. Така напр. събирането на ,харача“ било строго: и за ,четрийсет-дѣнешно“ дѣте земали харачъ по 15 гроша. „Като вземе харачерино парите, ще даде една ,кинйшка“, демекъ знае кой години си — разказваше дѣдо Иванчо — ама колко пѣти и голѣми момчета се отгървааа: кат му дадеш едно гърнѣ мѣсло, инното му ово става сляпо тугис“. Ушюрътъ (десетъкътъ) едно врѣме взимали на десетъ едно, ала сетѣ го направили на седемтѣхъ едно, и тогава вече било много мжно на българитѣ, защото и ,турчѣта“ отъ селото и околността постоянно ги ограбвали и събличали. Затова и не си живували добръ съ турцитѣ съселани, а и сега сж едни спрѣмо други твърдѣ наежени. У турцитѣ все още се подържа убѣждение, че тѣ ще си възвърнатъ царството; нѣкои вече взели да се отчайватъ и все мислятъ да се изселватъ. Изобщо такива били сега отношенията между българи и турци въ селото, че моя разказвачъ отъ своя страна се изрази: „в идѣн казан да ни насежѣт мѣсата и да ги варятъ (= варятъ) — па не се смѣсватъ“.

И въ Могила нѣмали българитѣ черква. Нѣкаква черква отъ стари врѣмена ще да е имало въ Могила, защото на Костадиновъ день си правили ,зборъ“, както и сега, а то означавало, че нѣкогашната черква ,на тогѣ дѣне“ е била посветена: ,дету е имало черква, там имало и зборъ“. Черквата ще да е била ,нѣйдѣ въ канарата“. Съселанитѣ имъ турци не позволявали да си съзидатъ черква, както що не допуснали и въ Новиназаръ заправената

черква да я изгънатъ на горѣ, ами трѣбало да я направятъ въ земята вкопана. На Каспичанъ си занасяли дѣцата да ги пречистятъ. За въ село, когато имало нужда, трѣбвало да калесатъ попа отъ Шуменъ или Новипазаръ, който не седѣлъ на едно мѣсто, ами обикалялъ по енорията си, единъ мѣсець напредъ. То врѣме нѣмало: „ас тѣс женѣ нещѣ, ами ако неможеш живѣ съ жена си, а ти ше са махнеш някъде, къдѣто вѣждатъ очѣ ти“. У турцитѣ било друго — турчинътъ взималъ по двѣ жени повече, за да му работятъ: „тѣ рабѣтатъ, тѣ носятъ — тогѣ хранятъ“ и щомъ ѣ рече „нещѣ та“, и тя завалията трѣба да бѣга отъ него. „Колко пѣти такава напѣдена кадѣна, — казваше дѣдо Иванчо — ще дойде въз нас да плаче“. Домашниятъ животъ у турцитѣ никакъ не билъ хубавъ.

Калугерица. Югозападно отъ Каспичанъ, по склоноветѣ на кюлевчанския „съртъ“ по пътя за Кюлевча се намира малкото село „Калугерѣца“ (= Калугерица), населено съ 40-тина къщи български и около 25 къщи турски. Слѣдъ послѣдната освободителна война се изселили до 20 турски сѣмейства. Българското население въ Калугерица е старо-врѣмско, мѣстно. Пришелци отъ други села има само нѣколцина, и то отъ най-ново врѣме. Прѣдъ войната отъ 1828 год. въ Калугерица имало повече българи, но тогава селото се разбѣгало, тѣй като тъкмо то заедно съ Кюлевча било изложено на ужаситѣ на войната. Калугерица тогава изгорѣла и всичко било въ селото съсипано. Старци още помнятъ, какъ сѣ страдали отъ гладъ и студъ, бѣгайки по горитѣ докато се свърши войната. Помнятъ, че бѣгали къдѣ Балкана и че минали Лудата Камчия. Прѣди туй и калугерчани пращали по единъ войникъ на Цариградъ, защото имало въ селото петъ войнишки къщи. Помни се, че „уйнушкитѣ“ ниви не плащали „юшурѣ“ и че селскиятъ „кѣа“ не можелъ да нареди на работа човѣкъ отъ войнишка

кѣща. Черква нѣмали въ селото, ала ,зборѣ' правили, именно св. Кирикѣ ,го чували'; зборѣтъ ставалъ на ,Благо-щенѣ' (Благовѣщение). Никой не ядѣлъ риба тогава до него день, и тогава на збора се ядѣла риба, а ,нинѣ ядѣтъ'. Нѣйдѣ при ,Чукурлѣко' имало ,повалени камѣнѣ, длеги, длеги,' може тамъ да е имало нѣкое врѣме черква. Въ послѣдно врѣме зборѣтъ го обѣрнали отъ св. Кирикѣ на ,Кириѣ Методия'. Измѣнили се и много обичаи и носията, именно вече не се туря на главата на булката ,стефанѣ', женската риза не е вече изшита по огърляка и рѣкавитѣ, както едно врѣме и т. н. Едно врѣме и ,зѣтѣвете' се забуляли, именно и момѣкътъ, като ще трѣгвалъ за булка, съ платно надкривалъ ,главѣ си', и така забулени, булката и ,зѣтѣ', ше ги ,вѣнчѣтъ' (вѣнчѣятъ) и ,ще игрѣтъ' (играятъ). „Булката със длега антерия и със чорале ще жене, и когато я прости крѣстнико, тогѣс ше ѣ фѣрли. Сега вече това го нѣма“, каза баба Мариница, която разпятахъ, и прибави: „не ни бѣше познатъ, таквас носия то бѣше!“ А носията е била такава изобищо по Сърветѣ: въ Кюлевецѣ, Марковецѣ и др.

И въ Калугерица дохождалъ до прѣди 30 години само сегизъ-тогизъ единъ грѣкъ попѣ отъ Нови-Пазарѣ. Сетнѣ фанали единъ попѣ на петъ села и всѣка кѣща му давала ,пу инѣ кѣриѣ' (една крина) жито.

Кюлевецѣ или Кюлѣхце (тур. Кюлевча). Южно отъ Калугерица, почти на върха на Кюлевчанското платѣ се намира сѣртското село Кюлевецѣ или както още селянитѣ го наричатъ Кюлѣхце. То е повече извѣстно, особно отъ войната прѣзъ 1828 год. поради сражението, което стана при него, подъ име Кюлевча, както го произнасятъ турцитѣ, които и други нѣколко селски български названия, що окончаватъ на суф. -ецѣ, произнасятъ съ суфиксъ -ча: напр. Марковча, Кусовча вмѣсто Марковецѣ,

Кусовецъ (отъ Косовецъ). И въ Кюлевецъ покрай 240 български къщи имало на 1891 год. още 17 турски къщи. Българското население тукъ е старовръмско и е било по-многобройно, ала то се разнесло именно слѣдъ 1828 год., когато селото било „до мръвка“ изгорено. Тогава, па и по-прѣди, прѣзъ 1812 год. мнозина се изселили отъ Кюлевецъ въ руска Бесарабия, а има кюлевчани и по ромънска Добруджа и по Силистренско. Сега, гдѣто сѣ лозята до селото, има слѣди отъ стари разрушени къщи. Миналото на кюлевчани относително тѣхнитѣ тегла отъ турцитѣ, сетѣи носията, говорѣтъ и обичаитѣ напълно се сходятъ съ всичко, що се каза откъмъ тая страна за жителитѣ на Каспичанъ, Могила и Калугерица.

Овчарово (тур. Чобанкьой), южно отъ Кюлевецъ, е сравнително ново село, заселено отъ кюлевчани; то има до 75 къщи само българи.

Косовецъ или Кусовецъ (тур. Кусовча). Въ това съртско село, населено съ сжщитѣ старовръмски българи (90 къщи), каквито сж и по другитѣ Съртове, сега пѣма турци, а че е имало едно врѣме турци тукъ, се вижда по слѣдитѣ отъ турски гробища на двѣ мѣста. Разказватъ, че турцитѣ се дигнали отъ Косовецъ, когато се прочулъ споменатиятъ вече „Имамаа“, който не е щадѣлъ ни християни, ни турци, та тѣзи послѣднитѣ отишли въ Марковецъ.

Марковецъ (тур. Марковча) е голѣмичео съртско село, въ което има доста турци (90 к. бълг. и 70 к. тур.). Марковецъ, като се намира по навжтрѣ на голѣмото плато, що се простира къмъ Провадия, е останало повече запазено отъ влиянието на градския животъ, и за това българитѣ тукъ се указватъ още по-консервативни, както въ спазване старовръмската си носия, така и въ обичаитѣ, па и въ нѣкои особности на говора си. Така

тукъ вече женитѣ си завиватъ главата наоколо изцѣло, сир. забраждатъ се съ месалъ, тукъ се запазва още и черната дълга вълнена „вѣчинка“ — за която се говори по-горѣ. Както въ Марковецъ, се носятъ и говорятъ българитѣ по Сърбоветѣ низъ Провадийско, които по-долу ще се споменатъ. Въ Марковецъ именно вече правилно се явява произнасяно и вмѣсто меко *з* подъ ударение, нпр. ас пуй (= азъ пожъ = пѣжъ), ас крещѣ, а въ 3. лице множ. ч. пуйт, крещит; така сжщо: вѣрвѣ — вѣрвѣт, гасѣ — гасѣт, гурѣ — гурѣт; казва се сжществ. души вмѣсто душа, земѣ вм. земѣ и пр. Тукъ по се запазили и стари родителни форми отъ членната ф. м. р. ед. ч., нпр. по-пѣтого, чилѣкатого; казватъ още кутрѣ мѣш, кутрѣ жена, кутрѣ детѣ и пр.

Като е било селото на страна отъ главнитѣ пѣтища, не е страдало толкова въ турско вѣмѣ отъ турцитѣ, особно съселянитѣ на марковчани турци си живували доста добрѣ съ тѣхъ. Единъ отъ най-старитѣ хора въ селото, Черньо Великовъ, дори ми се похвали, че „нито една прѣчка“ не изѣлъ той отъ турцитѣ.

Костина Рѣка (тур. Кемикчѣ-дере), на югозападъ отъ Марковецъ, е малко село съ около 30-тина български кѣщи, заселени отъ Марковецъ.

По-горѣ видѣхме селата отъ Новопазарска околия, въ които има старо, мѣстно българско население. Сега ще се посочатъ селата отъ сжщата околия съ *ново*, придошло *българско население*.

Имрихѣръ (сѣверо-западно отъ Новипазаръ). Имрихѣръ е старо българско село всрѣдъ делиорманскитѣ турски села, въ което послѣднитѣ останки отъ старовѣмското му население се изселили слѣдъ 1828 година въ Русия.

По казването на дѣдо Калчо Тончоолу отъ Войводакѡй, за когото вече стана дума по-горѣ, въ Имрихорѣ имало останали само 4—5 ерлийски сѣмейства, които говорѣли повече турски, та споредъ него и тѣ сж били сжщо такива българи гагаузи, каквито сж ония отъ Войводакѡй. Когато слѣдъ войната отъ 1828 г. тракийци се връщали откъмъ Силистренско и Русия назадъ, минали нѣкои отъ Ямболско и Сливенско прѣзъ Имрихорѣ и се настанили тамъ покрай нѣколцината „ерлии“ българи, що сж били останали въ селото, и турцитѣ, които живѣли въ сжщото село. Дѣдитѣ на повечето отъ сегашнитѣ имрихорчани произхождатъ отъ с. Дермендере (Слив. околия) и други близки на това села. Отъ сжщото село Дермендере трѣба да произхождатъ и ония български емигранти въ Бесарабия, които сж основали въ Измаилския окръгъ между езерата Ялпухъ и Сафтианъ селото Дермендере. У Скалковскій се казва за това подирното, че било основано прѣзъ 1830 год. „вышедшими изъ Румелии Болгарами“ и че брояло 80 бълг. сѣмейства съ 490 души. Баба Станчовица (сега въ Новипазарѣ), родена въ Имрихорѣ и оженена за дѣдо Станчо, бълг. гагаузинъ отъ Войводакѡй, ми потвърди, че и нейнитѣ родители сж дошли отъ Сливенско. Доколко е могло староврѣмското, хърцойско българско население въ Имрихорѣ да оцѣлѣе, заобиколено отъ свирѣпитѣ делиорманци прѣзъ ужаснитѣ врѣмена на по-миналия вѣкъ, особно къмъ края му, и да спази езика си, можемъ да си прѣдставимъ отъ плачевната картина, която покойния Р. И. Блъсковъ, единъ отъ най-добритѣ познавачи на тоя край отъ турско врѣме, ни рисува отъ Имрихорѣ, гдѣто той се намѣрилъ на 1874 год., — ще рече подиръ танзимата и повторенитѣ правдини, дадени на българитѣ слѣдъ кримската война — при освещението на първата черква въ това село (вж. статията: „По нашитѣ църкви“, въ

Приложение на Църковенъ Вѣстникъ, кн. I—II. стр. 151, 1901 год.). Тогава въ Имрихоръ, което на 1891 година е имало 105 български и само 22 турски къщи, населението било наполовина турско, и наоколо му обитавали въ страшния Делиорманъ въ разни селца тоже турци, отъ най-страшнитѣ разбойници, размѣсени съ омразнитѣ и грозни черкези. Блъсковъ заварилъ българитѣ тукъ, за които не казва, че сж прѣселенци отъ Тракия, но които сж наистина такива, въ ужасно беззащитно положение, уплашени и посърнали — живи да ги оплачешъ. Тѣ нѣмали църква. Съ голѣми усилия успѣли да си съградятъ една къща, която, на половина вкопана въ земята и обградена съ високи стѣни, за да не се вижда, съ турско благоволение смѣяла да се нарече ‚попска къща‘ (папазевъ), а не ‚черква‘. Самитѣ турци въ селото имали си джамия, но не позволявали да се издигне сѣщинска черква въ селото имъ. Освещението на черквата станало отъ единъ градски икономъ. Блъсковъ учуденъ забѣлѣжилъ, като минавалъ прѣзъ селото, до 17 запусѣли отъ пожаръ черни дворища. Единъ отъ селскитѣ старци му обяснилъ, че това го направили поразници турци отъ селото имъ и отъ околнитѣ села. Имрихоръ било едничко село съ българско население посрѣдъ голитѣ и гладни читащи, които считали Имрихоръ за свой ‚килеръ‘: „ще дойде въ село — разказвалъ старецътъ за турцитѣ — ще влѣзе въ която къща иска, като у дома си. Безъ да те пита, ще влѣзе самъ въ хамбаря, ще си напълни чувала съ жито, ще поиска и нѣколко гроша харачлъкъ, при това ще го нахранишъ и напоишъ и ще го изпратишъ пакъ съ добро. Иначе тежко ти и горко! Ние сме повечето овчари, а овцетѣ ни сж винаги на полето. Ще влѣзе срѣдъ стадото, ще си избере най-хубавата овца или агне и ще си го задигне. Една думица да каже овчарътъ, ако главата му

се не търкулне на земята, то битъ и прѣбитъ трѣба да се домъкне въ село. Но тази година житото Господь го не даде, отъ лютата зима овцетѣ ни измрѣха. Захванахме да се поопираме, да не даваме, защото и за насъ нѣма. Но това ни излѣзе сто пѣти по-сѣжно. Не носрещне ли нѣкой съ добро турчина и да го изпроводи съ какво годѣ, ето че прѣзъ нощта свѣтналь плѣвникътъ му или кѣщата му. И съ направата сега на нашата нова църква ние като че ли грѣхъ направихме. И то да ми е направа, ами отъ пѣрти изградена¹⁾. Нашитѣ турци още по-злѣ се наостриха: за насъ пари нѣма, казватъ тѣ, а за църква имате“. — Приведохъ това мѣсто отъ Блъскова, за да се обясни съ тая достовѣрна характеристика на живота, който сж прѣварвали рѣдкитѣ български нови поселения по Делиормана дори слѣдъ половината на XIX. в., защо изобщо не е било възможно да се спази чисто българско население на сѣверъ отъ долината, прѣзъ която минава желѣзницата отъ Варна до Разградско, именно въ областта, гдѣто захваща сѣщинскитѣ Делиорманъ, и защо и ония малки останки отъ старо християнско население въ тия мѣста откъмъ езикъ се явяватъ турци, именно гагазитѣ, които нарекохме български гагаузи. Тѣкмо такива сж християнитѣ старовѣрмски жители и въ двѣтѣ близки села Войвода и Теке-Козлуджа.

Войвода (тур. Войводакьой), населено съ стари български гагаузи и нѣкои ново придошли българи (36 к.) и съ турци (104 к.).

Теке Козлуджа, населено съ 3—4 кѣщи стари бълг. гагаузи и нѣколко нови пришелци българи (11 к.) и турци (69 к.).

¹⁾ Тѣй наречентѣ „поиски кѣщи“ каквато е била и черквата въ Имрихоръ, трѣбало да иматъ ватрѣ съзидано огнище, като въ всѣка кѣща, и да стѣрчи надъ покрива коминъ.

Становецъ (тур. Юруклеръ). Въ това село живѣять българи „хърцои“ (36 к.), прѣселени тукъ слѣдъ войната отъ 1828 год. отъ Разградско, а именно отъ старовръмското българско село Хърсово (Кеманлар. ок., вж. по-долу за Хърсово).

Сенебѣръ. Тукъ покрай турското население, което образува мнозинство (122 к.), има до 36 къщи български, заселени слѣдъ послѣдната освободителна война отъ Разградско, а именно отъ Кабаколакъ, Арнауткой и Хърсово.

Тавшанъ-Козлуджа, юго-източно отъ Новипазаръ, населена съ около 25 к. българи, придошли отъ околнитѣ села, и съ 110 к. турци.

Чанакчие, сѣверно отъ Новипазаръ, бивше турско село, сега заселено съ българи отъ Лозенградско (Кърк-лисийско, Одрински вилаетъ). Тѣ сж били до освобождението на България настанени въ съседнитѣ села Къзълджиларъ и Караманли (Провадийска окол.), къдѣто дошли слѣдъ Одринския миръ, като били тръгнали да се изселятъ въ Русия. Отъ тѣхъ и сега още има останали и въ двѣтѣ казани села (вж. по-долу).

Джѣвелъ. Българитѣ тукъ сж сжщо тѣй новозаселени слѣдъ послѣдната освободителна война одринци, както и въ Чанакчие. Тия одринци сж черни малко въ лицето, та околнитѣ българи ги казватъ „дигани“. На 1891 год. е имало 74 к. българи и 24 к. турци.

Сакартепе, населено съ 50-тина къщи новозаселени „одринци“ отъ Лозенградско.

Яйла. Тукъ има сега малоазийски или „анадолски“ българи, прѣселени слѣдъ освободителната война именно отъ 1883 год. насамъ изъ селата Гьобелъ и Мандъръ (Брусенски окръгъ, въ Мала Азия); отъ тѣхъ има нѣколко къщи настанени и въ близкото до Яйла село Елес-Факъ (Провад. ок.). Има ги още и въ селата

Акчаеръ и Александрово (Свищ. ок.), въ Куруджаеренъ, Реджебъ-Махле, Арапларъ и Караагачъ (Провад. ок.), въ Козлуджа (Варнен. ок.), въ Бѣлбръгъ и Янково (Прѣславска ок.). Българитѣ въ Яйла произхождатъ отъ Чирпанско. Първитѣ прѣселенци отъ тукъ въ Мала Азия се падатъ къмъ края на по-миналия вѣкъ — въ разгара на кърджалийскитѣ зулumi, а сетнѣ, прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ постепенно прииждали тамъ нови прѣселенци отъ Чирпанско и други области на Тракия, па дори и отъ сръдногорскитѣ мѣста, като отъ Коприщица. Въ Мала Азия има и едно много по-старо българско поселение въ Къздервентъ (между Бруса и Никея), за което още не се знаятъ подробности (вж. повече въ моята статия „Прѣселването на малоазийските българи въ Княжеството“, печ. въ Български Прегледъ, год. V. кн. VII. 94—102, и В. Кънчевъ, „Изъ Мала Азия“, въ Б. Прегледъ г. V. кн. VIII. 52—102). — На 1891 год. въ Яйла е имало 49 бълг. кѣщи и 44 турски.

Всички други села въ Новопазарска околия сж турски, въ които тукъ-тамъ се намира и по нѣкоя българска кѣща, заселена въ послѣдно врѣме.

Провадийска околия.

(По-прѣди Провадийска околия и Новоселска).

Въ Провадийската околия, къмъ която отнасямъ и бившата Новоселска околия, както е означена на картата на Данова, се намиратъ останалитѣ съртски български села, частъ отъ които се спомена по-горѣ между селата отъ Новопазарска околия.

Равна е чисто българско село (75 к.) съ старо население, което по говоръ и носия се схожда съ другитѣ съртски села. Въ говора има единъ архаизъмъ, който не е спасенъ у другитѣ съртски села освѣнъ въ Кривна

и въ онѣзи, които сж заселени отъ Равна, а именно че се произнася тѣ вм. стб. тѣ (2 л. лично мѣстоим. ед. ч.), сетнѣ нѣй и вѣй (= ние стб. нѣ, вие, стб. вѣ). Сега въ Равна нѣма турци, а не е имало и въ минали врѣмена. Баба Рада, една отъ най-старитѣ жени, която помни събития отъ цѣлото почти минало столѣтие, ми казваше, че у тѣхъ никой пжтъ ,турчѣ' не е имало. На 1810 год. селото изгорѣло. Тогава равненци се изселили въ Русия — пжтували ,прѣзъ Дунаво една нѣщ и един ден пу вудѣтъ'. Ала наскоро мнозина се върнали назадъ и нѣкое врѣме седѣли около Бабадагъ въ Добруджа, въ с. Чирна. Нѣкои отъ тукъ минали въ Силистренско и само 6—7 кжци се завърнали въ селото си, гдѣто се прибрали и нѣкои отъ прѣснатитѣ наоколо негови жители, които не ходили въ Русия. Баба Рада казваше, че сега имали роднини и въ Тулча и въ Калипетре (Калипетрово, до Силистра).

Прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ нѣмало не само въ Равна но нийдѣ наоколо черква. Помнятъ се нѣкои ,ужъ' попове, които ,държели' селото (въ Равна се казва ,дършам' = държа). Такъвъ билъ напр. нѣкой си попъ Димо, а пжкъ у дѣдови Димови имало една одая, и тамъ попъ Димо крѣщалъ. Той билъ попъ и на всички околни български села¹⁾.

Черковна (84 к. б.). И въ Черковна, както и въ Равна, не е имало турци. Слѣдъ Одринския миръ много сѣмейства отъ Черковна потеглили за Русия; часть отъ тѣзи се върнала въ Силистренско, гдѣто ги има и сега. Отъ Черковна се изселили много сѣмейства и въ близнитѣ села: Нѣгуша (Невша), Аязма, Мурацово (= Мурад-Софѹ) и др.

¹⁾ За тоя попъ Димо се споменува и въ Автобиографията на Р. И. Блъсковъ, Мин. Сб. XVIII. 550 (вж. и по-долу с. 97. Забъл.).

И Черковна е било войнишко село. Споредъ селското прѣдание тамъ, гдѣто е сега Черковна, било ужъ турско село, а Черковна се е намирала по-долу, „въ боазо“. Ужъ отъ „зѣмье“ (змии) и отъ „мравье“ не могли да изтраятъ хората тамъ въ „боазо“, та се прѣмѣстило селото горѣ на „сърто“, слѣдъ като се „махнали“ турцитѣ. И въ Черковна, както и по всичкитѣ околни села прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ, дълго се осѣждали слѣдствията на делибашийскитѣ врѣмена. Още живѣятъ стари хора, които ги помнятъ. Бабицката на дѣдо Вълчо Дерелията, у когото бѣхъ на гости, си спомняше за делибашийскитѣ и еничаритѣ: „е толкозъ висѣки калпакъ нѣсяха: то дълго чигорѣ широко, пакъ долѣ тамън за главѣ му; . . . като задрѣнка тумбелдѣкьо — „пѣтѣр бабо чабѣкъ лѣп!“ . по четрийсе ийца съм чѣпила на единъ пѣт на башибозукѣите“. Ала къмъ края на първата половина на миналия вѣкъ слѣдъ танзимата животътъ станалъ по Съртоветѣ, особно въ тия български села, гдѣто, както въ Черковна, е нѣмало турци, по-сносенъ, и затова въ Черковна успѣли сравнително рано да си създадатъ една черквица и да устроятъ училище. Селянитѣ сега помнятъ, че тѣхната черква е правена прѣди „Марковската“ (въ селото Марковецъ) и че „ут свѣчера в сѣбута срещѣ неделя“ все я правили. Отъ „Автобиографията“ на Р. И. Блъсковъ (Мсб. XVIII. 551) сега се вижда, че то е станало на 1841 год. Тукъ се описва и какви сж били единственитѣ тогава двѣ черкзици, които сжществували въ Провадийско¹⁾. Споредъ Блъскова тогава Черковна брояла само 40 къщи.

¹⁾ Ето що казва Блъсковъ по тоя поводъ: „Едно нѣщо само забѣлѣзахъ, което за тогавашнитѣ врѣмена надали е било чудно и странно, но то би-ще чудно за бъдещитѣ врѣмена. Като вземемъ едно пространство накрѣстъ отъ селото Гебедже, малко далечъ отъ градъ Варна, до с. Кюлевча, 8 часа далечъ на изтокъ отъ Шуменъ, сетѣ на сѣверъ до с. Къзълджиларъ, което е до политѣ на гората Дели-Орманъ, па до селото

Кривна. Въ това сѣртско село, което се намира на платото (сѣрта^а) надъ сама Провадия, до послѣдната освободителна война е имало 13 турски къщи, а на 1891 г. числото имъ спаднало на 8, докато българскитѣ сж били 93.¹⁾ Въ кривненското нарѣчие има една особеностъ: кривненчанина лесно ще познаешъ, понеже той за множествено число у глаголитѣ употрѣбѣва окончание -ма, напр. плетѣма, вѣрвѣйма, плѣтуфма, ѡдѣйма, ядуфма, пѣйма; нѣй са смѣйма (= ние се смѣемъ) и пр. Освѣнъ това въ Кривна сжществителнитѣ отъ женски родъ ед. ч. окончаватъ на чисто ѡ, напр. уѡта, душѡта, а не на -ѣ, както по другитѣ села. Кривна е било голѣмо старобългарско село, ала населението му намалѣло слѣдъ 1810 година, когато много сѣмейства се изселили въ

Еникѡй, на югъ, допрѣно до рѣката Камчия, отвѣдъ която се издига Стара-планина, това пространство е населено съ 35 повечето чисто български села. И въ всичкитѣ тия села ние намѣрихме само 3 черкви, а именно въ с. Девня, Кривна и Черковна и то, догѣто не влѣзешъ въ селото и догѣто не чуешъ дървеното клепало, не можешъ позна, че има въ това село черква. Отвѣнъ гледашъ една ограда отъ здравъ, стегнато изграденъ, подпрѣнъ съ сжстени подпори плетъ, много по-високъ отколкото обикновенитѣ селски влетища, горѣ полѣсенъ и затѣрненъ съ такъвъ дебелъ плетъ трѣне, на такава височина, щото човѣкъ мъчно се наема да го прѣскочи. Не можешъ рѣ, че въ срѣдъ тая висока ограда има нѣщо здание. Въ едно затѣнено мѣсто е вратията на тая ограда. Ватрѣ въ самата срѣда се ниши едно малко продълговато здание, наполовинъ вкопано въ земята, а наполовинъ прѣхлупено съ дълга стрѣха, която малко остава да опре о земята. Това е селската черквица. Тя се отличава по камѣчения си зидъ, по керемидения покривъ, по бѣлосанитѣ отвѣнъ стѣни, по които се чериятъ четворожълни прозорчета, прѣпрѣчени съ гжста накрѣстъ желѣзна рѣшетка. . . . За всичкитѣ тия 35 села имаше само двама свещеници българи, единиятъ попъ Димо, седалището му село Косовча, вториятъ попъ Петко — въ Девня. Всѣки отъ тѣхъ си имаше своитѣ села, които посѣвяваше, кога какъ можеше. Ни въ едно село нѣмаше училище — школа, или такова нѣщо като килия“.

¹⁾ У Дринова (Историческо освѣтление и пр. сПсп. VII. 19) се казва, че Кривна е било чисто турско село до освобождението. Това невѣрно свѣдѣние е черпано изъ „Матеріали для изученій Болгаріи, напечатаны по повеленію Его Императорскаго Височества Главнокомандующаго дѣйствующаго армію. Букорещъ, 1877. вип. IV. 62.“

Русия. Отъ тия изселенци има останали по Добруджата и Силистренско.

На 1832 година въ Кривна се настанили гърци емигранти, които се били задигнали слѣдъ войната отъ 1828 година отъ село Голѣмъ Баялъкъ въ Одринско, за да се прѣселятъ въ Русия, но сетнѣ се върнали отъ тамъ, види се, безъ да сж минали Дунава, и на връщане врѣменно заседнали въ Кривна, та сетнѣ повечето отъ тѣхъ си отишли въ Тракия, а една малка часть, десетина къщи, останали за винаги въ Кривна. Тѣ сж сега съвършено побългарени, ала още се знае, кои сѣмейства произхождатъ отъ припелцитѣ гърци. Най-старата жена въ Кривна, баба Калица (на 95 години, вече слѣпа отъ старостъ), една отъ най-развититѣ и най-даровити жени, които срещнахъ между народа, казваше ми за тѣхъ между друго: „грѣцки хортуваха, ама българи бѣа; те многу бѣа, ама на вилаето си утидоа, е на кѣмъ Ямболъ, на кѣмъ Карнобатъ“. Тѣ сами казвали: „българи сме, ама грѣцки хортуваме;“ — „българското подѣржаа сетнѣ“ — прибави баба Калица.

Кривненскитѣ гърци ще да сж отъ сжщитѣ одрински гърци, каквито сж и тѣзи въ с. Карахюсеинъ, сѣвероизточно отъ Девня (Варнен. ок.), заседнали туку прѣзъ 1829 год.

Кривна като старо българско село се посочва у Джорджича (ор. с., вж. и у Дринова, Историч. Освѣтл. 19).

Нѣново. И Неново се споменува у Джорджича (Nenow) като чисто българско село, каквото е и днесъ (48 к.). Говорѣтъ и носията сж както и по другитѣ съртски села, а въ подробности еднакви съ говора и носията на близкото село Косовѣцъ (Косовча). Неново едно врѣме е било „по-надолу“, че се прѣмѣстило по-настрана отъ джадето‘.

Аязма. Прѣди освобождението Аязма е било чисто турско село, сетнѣ се заселили туку десетина български кѣщи отъ с. Черковна. На 1891 г. имало 9 български и 38 турски кѣщи. Слѣдъ 1891 г. придошли още български сѣмейства отъ Кривна и Ченге, така че сега българскитѣ сѣмейства сж още толкова.

Мурацово (тур. Мурад-софѹ). Аязмата и Мурацово сж едно до друго и, саде една турска гробища ги дели. И Мурацово е било до освобождението повечето турско село, а сега останало туку само едно турско сѣмейство, докато на 1891 год. е имало още 18 турски кѣщи покрай 47 български. Българското население туку произхожда отъ прѣселенци, и то отъ старопланинското село Ченге, дошли въ Мурацово прѣди 50-тина години, и сетнѣ малко отъ сѣртското село Черковна, до 4—5 сѣмейства. Въ послѣдно врѣме сж придошли още нѣколко сѣмейства отъ Сѣртовѣтѣ.

Нягуша или **Нявша** (тур. Невшѹ). Нягуша е старо българско село (у Джорджича, Gnauscia). По мѣстното прѣдание Нѣгуша и съсѣдното турско село Бейли едно врѣме били най-голѣмитѣ български села въ Провадийско, ала се разселили въ началото на миналия вѣкъ. Отъ Нѣгуша сега има много прѣселенци въ Бесарабия. Отъ староврѣмското българско население, еднакво по всичко съ българското население по Сѣртовѣтѣ, останали до послѣдната освободителна война много малко, именно само 18 кѣщи, споредъ както ми твърдѣха селяни въ самото село, покрай 130 турски кѣщи. Споредъ това не е вѣрно, че „Нявша“ било прѣди войната чисто турско село съ 170 кѣщи, както се казва у Дринова пакъ възъ основа на „Матеріали и пр.“ IV. 62. Слѣдъ послѣдната война българското население се умножило,

като прииждали постепенно български семейства отъ близкитѣ Съртове, именно отъ Равна, Косовецѣ, Марковецѣ, Неново, сир. все „хърцѡи“, па и отъ близкото село Вѣнчанъ, гдѣто живѣять прѣселенци тракийци, така че на 1891 г. имало 75 къщи български и 75 турски.

Бейлѣй. Това село, както се каза, било едно врѣме българско, сетнѣ станало турско, а сега пакъ се заселватъ въ него българи „хърцѡи“ отъ околността — отъ Равна, Кривна, Дерекѡй, и др. На 1891 г. е имало въ Бейлѣй 25 к. български и 37 к. турски

Петрова Рѣка (тур. Дерекѡй). Това село е населено съ староврѣмско, хърцѡйско българско население (73 к. бълг., 5 к. т.). У Иречека (Cesty 627, Бълг. прѣв. 853) се казва, че въ Петрова Рѣка (У Иречека е казано: „Петрина рѣка“), както дѣйствително и сега още се нарича селото отъ мѣстнитѣ и околнитѣ българи, живѣли по-прѣди християнски албанци („арбанаси“), които се изселили въ Бесарабия. Азъ не можахъ нищо по-подробно да узная за тия бивши албанци въ Петрова рѣка, а колкото се отнася до българското население туку, то е безъ съмнѣние староврѣмско, съгласно и съ мнѣнието на всички околни български села, които считатъ Дерекѡй или Петрова Рѣка за едно отъ най старитѣ туку български поселения.

Кереди (тур. Карѣ-ягдѣ) е старо село съ българско население, каквото е и по Съртоветѣ. Имало е и турци. На 1891 год. били 62 къщи български и 28 турски, ала сѣга вече турцитѣ сж се издигали. Туку има и малко тракийци българи, настанени слѣдъ 1828 год.

Каракѡсѣ, бивше чисто турско село, въ което слѣдъ послѣдната война се заселили и българи отъ Съртоветѣ, отъ Кереди и др. На 1891 год. е имало 16 к. българи и 68 к. турци.

Къопевлѣ, населено съ старо, хърцойско население, каквото е и по Съртоветѣ, и съ турци (69 к. бълг. и 40 к. т.).

Асѣл-бейлѣ. Българското население тукъ е хърцойско, заселено отъ старо врѣме; има и турци (105 к. бълг. и 80 к. тур.).

Фетикъой. Тукъ повече има турци (74 к. турски и 32 к. бълг.), а българското население е смѣсено — хърцойско и балканджийско; послѣдното произхожда най-много отъ Ченге.

Комарево. Покрай турцитѣ (52 к.) тукъ има стари български хърцои; къмъ туй староврѣмско българско население слѣдъ послѣдната война, именно още прѣзъ 1879 г. придонили нови прѣселенци отъ Балкана, именно отъ Ченге (на 1891 г. имало 70 бълг. вѣщи).

Ново Село. Въпрѣки името си това голѣмо село, до скоро центъръ на бившата „Новоселска околия“, е старо село; то се споменува у Джорджича („Novoselo“) като чисто българско село, ала, види се слѣдъ 16 вѣкѣ, и тукъ е билъ усиленъ турскиятъ елементъ, особно слѣдъ като въ началото на миналия вѣкѣ отъ тукъ значителна часть българи се изселили въ Русия. Слѣдъ 1829 г. тукъ се намножилъ българскиятъ елементъ, който до тогава е билъ хърцойски, какъвто е изобищо по Провадийско, съ нови пришелци — балканджии, между които главно тукъ прѣобладаватъ ченгенци. Подиръ послѣдната война въ Ново Село се заселили и разни други българи отъ близкитѣ села. На 1891 г. е имало тукъ 240 к. бълг. и 60 к. тур.

Въ изброенитѣ до тукъ села българското население се указва староврѣмско и все „хърцойско“, съ малки исклю-

чения, гдѣто има и балканджии, и то пакъ отъ близкото старо бълг. село Ченге (Овчага). Въ другитѣ села, които ще се изброятъ по-долу, съ изключение на тия, гдѣто има български гагаузи, българското население вече се указва „нехърцойско“, а новопрѣселено, и то прѣдимно отъ Тракия и по-рѣдко отъ Балкана. Селата отъ Провадийска и бивша Новоселска околия, които никакъ не сж споменати тукъ, сж турски; рѣдко въ тѣхъ има и по нѣколко български кѣщи, заселени най-вече слѣдъ освобождението.

Аврентъ. На една височина, отъ която се отвара прѣкрасна гледка надъ Провадийската долина и езерето при Синделъ, се намира голѣмото село Аврентъ, въ което покрай 208 бълг. кѣщи на 1891 г. е имало и 52 турски. Сегашното българско население въ Аврентъ е ново, то е дошло тукъ „прѣди 70 години“, сир. слѣдъ войната отъ 1828 година, и то отъ извѣстнитѣ двѣ балкански села Еркѣчъ и Гулиця, за които стана дума по-горѣ. Прѣди това Аврентъ е било населено отъ стари българи, „хърцой“, каквито сж споменатитѣ вече староврѣмски българи по Провадийско. Тия българи се изселили отъ Аврентъ, понеже селото прѣзъ войната горѣло и твърдѣ пострададо, особно отъ мѣстнитѣ турци въ селото. Изселенцитѣ отишли кждѣ Кайнарджа и тамъ нѣкое врѣме седѣли, а отъ тамъ се прѣснали заедно съ прѣселенческия порой, който идѣлъ отъ южна България, повече накъмъ Добруджа, отъ гдѣто ще да сж минали нѣкои и въ Русия. Когато дошли сегашнитѣ жители на Аврентъ, еркечани и гуличани, заварили отъ старитѣ му жители само 2—3 кѣщи, именно нѣкой си Дѣдо Сжби и Дѣдо Костадинъ; синъ му на послѣдния, дѣдо Роя, и сега още е живъ, 80-годишенъ старецъ. Турци имало въ Аврентъ отъ старо врѣме, само че и тѣ сж били малко на брой, 7—8 кѣщи, когато сегашнитѣ аврентчани дошли въ запустѣлото тогава

село; сетѣ постепенно турцитѣ се умножавали. Забѣлѣ-жително е, че около Авренѣ всичкитѣ мѣстности иматъ български названия, че турцитѣ тия български названия употребявали и че отъ тѣзи подирнитѣ сегашнитѣ авренчани ги научили, напр. „Заминѣк“, (една мѣстность, гдѣто има и турски и български ниви), „Дѡйку-дереси“, „Кѡстови ниви“, „Бѡбата“, „Драгѣла“, „Бѹчето“, „Манолева чушма“ и пр.

Сегашнитѣ авренчани, които до три четвърти сж отъ Еркечъ и една четвъртъ отъ Гулица, по казането на баба Стояна, която разпитвахъ за миналото имѣ, прѣди да дойдатъ въ Авренѣ, много се скитали и страдали, докато да се настанятъ най-сетѣ въ Авренѣ. Все на коля‘ живѣли. Като трѣгнали отъ Еркечъ, нѣкое врѣме се спрѣли по Камчийскитѣ села: „по Бала Рѣка ходихме; на Чифликъ двѣ недѣли седѣхме — на Долния Чифликъ (вж. по-долу), сетне минахме Камчията и вървѣхме на вѣдѣ Дунава. На Тулча минавахме на касабъ“; пердѣ (=чифликъ) било тамъ, живѣхме на Карамариновите пердѣ. Катъ са върнахме, въс Пазарджикъ (Добричъ) седѣхме и на Кѹмлуджа четѣри гѡдин; слѣдъ това до-дохме пакъ на Солуджалъ (южно отъ Авренѣ), че най-сетѣ тукъ. Имаше и ут Русия върнати — дядо Вѣлчу той доде пакъ; то воджѣ стѣнълу гѡдини“. Изобщо сегашнитѣ авренчани не се заселили изведнажъ въ Авренѣ, а на нѣколко пѣти, понеже били прѣснати на разни страни и търсили мѣсто, гдѣ да се установятъ, и щомъ една частъ отъ тѣхъ първа заседнала въ Авренѣ, и други отъ тѣхнитѣ, като сж узнали за селото, побързали като тѣхни съселяни по-скоро да завзематъ напустнатитѣ удобни мѣста. Че тогава множество гуличани минали и въ Русия, доказва селото „Гулица“ въ Бесарабия, което у Скальковскій (ор. с. 84) е написано „Голица“ и което споредъ сщия авторъ е „основано отъ българи, дошли въ Русия на

1830 г.^а. Това село имало на 1848 год. 97 къщи съ 553 души жители.

Солуджъла (42 к. б. и 38 к. т.) — заселено е отъ еркечани слѣдъ 1828 год.

Сарадъръ (48 к. б. и 95 к. т.). Тукъ сж заселени еркечани и гуличани отъ Авренъ и габровци; има и нѣколко прѣселенци отъ Айтоско.

Казакдерѣ (52 к. б.). То е бивше черкезко село, сега заселено съ българи отъ Малко Търновско, именно отъ с. Василивостъ; има и прѣселенци отъ Трѣвненско.

Дѣвня. Споменува се у Джорджича (Dovino) като чисто българско село, каквото е и сега (203 бълг. къщи). Старото име на селото споредъ казването на старитѣ жители отъ околнитѣ села е било Дѣвино, а това се схожда съ формата „Dovino“ у Джорджича. Споредъ българския католишки епископъ Богданъ (1640 г.) съ името „Девина“ се означавала рѣката, която извира отъ Девненскитѣ езера, по която имало до 25 воденици, всички въ турски рѣцѣ (вж. Fermentzin, Acta Bulgariae ecclesiastica, 77., вж. и Иречекъ, Cesty 627). Сегашнитѣ жители на Девня не сж староврѣмски: тѣ сж нови прѣселенци, и то главно отъ Сливненско и Ямболско, дошли тукъ на 1833 година. Сегашнитѣ девняни произхождатъ, по казването на нѣкои, отъ едно село Башкѡй; може би отъ сжщото мѣсто да сж и ония тракийци емигранти въ Добруджа около Бабадагъ, които сж основали тамъ селото Башкѡй, чието нарѣчие напълно се схождало съ нарѣчието на девненци. Прѣди да дойдатъ тракийцитѣ Девня била заустѣла, старитѣ жители били изселени и въ Девня били настанени само нѣкои балканджии, ужъ отъ Трѣвна. Казватъ, че имало тогава въ Девня и нѣколко сѣмейства, останали отъ старовремскитѣ жители, които ще да сж били безъ съмнѣние по говоръ и носия досущъ такива хърцои, какъ

вито сж оцѣлѣлитѣ и досега стари българи по Провадийско. Въ Девня е имало и нѣкакви албанци (арнаути) както и въ съседнитѣ села Дерекьой, Добрина и Ески Арнаутларъ, но и тѣ се прѣселили заедно съ българитѣ въ Русия (вж. и въ моята статия: „Арнаутитѣ въ Силистренско и пр.“ въ Пер. спис. LXI), гдѣто тѣхни потомци сега има въ селата Волконещъ и Каракуртъ до Болградъ.

Както се спомена по-горѣ, възъ основа на автобиографията на Р. И. Блъскова, въ Девня имало черква прѣзъ 1841 год., единствена покрай други двѣ черкви въ цѣло Провадийско — именно въ Черковна и Кривна. Споредъ Иречека (Cesty 628) девнянци имали и училище прѣди педесетина години.

Добрѣйна или Джиздъркьой, срещу Провадия, на височината откъмъ сѣвероизтокъ. То е старо, чисто българско село (74 к.; у Джорджича: „Dobrina“). Старото население на два пѣти се е изселвало — въ началото на миналия вѣкъ, и „много по-рано“. По казването на селянетѣ отъ срещнитѣ Съртове и въ Добрина е имало староврѣмски българи „хърцои“, които се изселили по-отдавна, види се около 1810, ако не и въ края на миналия вѣкъ, когато ще да сж дошли на тѣхно мѣсто „арнаутитѣ“ (албанци), които сж били християни, каквито сж били и въ Девня и Дерекьой. Двѣ стари черкви още показватъ, че селото е старинско (вж. по подробно за тѣхъ у Иречека, Cesty 632). Слѣдъ войната отъ 1828 год., когато се прѣселили и арнаутитѣ въ Бесарабия, въ Добрина се настанили тракийски българи отъ Старо-Загорско и Лозенградско (Къркклисийско) и мнозина гагаузи отъ Провадия; имало и нѣколко „ерлии“ българи, които останали въ селото.

Вѣнчанъ, до желѣзопѣтната линия, сѣверозап. отъ Провадия (51 к.), чисто българско село, населено сега отъ

тракийци, дошли тукъ слѣдъ Одринския миръ най-вече откъмъ с. Гердеме (Каваклийско). Старото хърцойско население се изселило въ Русия.

Инджѣкьой, на изтокъ отъ Вѣнчанъ (48 к.), чисто българско село, населено слѣдъ като старитѣ му жители хърцои се издигали за въ Русия, въ сжщото врѣме, когато е било заселено и Вѣнчанъ, и то отъ сжщитѣ тракийци отъждѣ Гердеме.

Мостъ (тур. Кюпрѣкьой). Това старо село (у Джорджича ,Mos'), което се намира до самата Камчия, и то южно отъ нея и югоизточно отъ Провадия, и което днесъ се нарича освѣнъ съ турското име Кюпрѣкьой (българитѣ го произнасятъ ,Кюпрѣкув') и съ старото си българско име ,Мостъ', сега се казва още и съ едно трето име Подъ, защото още прѣди послѣдната война тамъ вече нѣмало стария мостъ, а се минавало прѣзъ Камчиата съ ,подъ', отъ което останало такова име и на самото село. Отъ ,ерлиитѣ' въ туй село има малко останки, а всички други отъ българскитѣ жители сж пришепци балканджии, и то отъ Трѣвненско, отъ Габровско и др., доселени тукъ слѣдъ кримската война. Въ това село е имало много турци, а и на 1891 год. още турцитѣ сж двойно повече отъ българитѣ (72 к. българи и 183 к. турци).

Султанларъ (българитѣ произнасятъ: Султанларѣ). Намира се сѣверно отъ Моста, близу до желѣзницата. Покрай турското население (46 к.) тукъ има останки отъ български гагаузи (вж. по-горѣ), има прѣселенци хърцои около 4—5 къщи, и то отъ близкото село Синделъ, и още балканджии отъ Ченге, дошли прѣди 70 години, така че на 1891 г. имало тукъ 86 к. българи. За синделчани се знаятъ въ Султанларъ Дѣдо Цоню, Петъръ Василоглу и др.

Синдѣлъ, сѣвероизточно отъ Султанларъ, до жельзнопътна станция съ същото име. Едно врѣме Синдѣлъ било старо, чисто българско село, населено съ хърцои, ала понеже се падало на пътя (джадѣ), то не можало да оцѣлѣе и жителитѣ му се разбѣгали. Сега то е населено съ разни пришелци: именно има до 25 сѣмейства ямболци, дошли отъ близкото село Тестеджи, заселено съ ямболци слѣдъ 1828 год.; 6 сѣм. „ерлии“ отъ Султанларъ; 2 сѣм. отъ Елена; 4 сѣм. отъ Бунаръ Хисаръ (Одрински вилаетъ), и 2 сѣм. отъ Ченге. На 1891 год. имало още и 24 к. турци.

Карѣа(га)чъ-Софуларъ (сега го наричатъ още и Синдел-Карѣачъ) е населено съ турци (86 кѣщи), ала има тукъ сега и 7 кѣщи анадолски българи отъ селото Гюбелъ (Брусенско), каквито сж и анадолскитѣ българи въ село Яйла, слѣдовно по произходъ нѣкогашни жители отъ Чирпанско (вж. по-подробно за анадолскитѣ българи въ Караагачъ въ цитуваната ми по-горѣ статия „Прѣселването на малоазийскитѣ българи въ Княжеството“ въ Б. Прегл. V, кн. VII).

Копусчй (49 к. б. и 41 к. т.). Българитѣ тукъ сж нови пришелци отъ селото Авренъ, слѣдовно по произходъ сж балканджии отъ селата Еркечъ и Гулица.

Тестеджй, населено съ българи отъ Сливенско слѣдъ войната отъ 1828 год. Покрай 126 кѣщи българи на 1891 г. е имало още и 7 кѣщи турски.

Манастиръ. Това село, нѣкогажъ било чисто българско (споменува се като такова у Джорджича: „Monastirgazzi“) и се казвало „Монастирица“. Старото българско население на това село изчезнало или се прѣселило, а прѣди послѣдната война то е било турско, слѣдъ войната обаче тукъ се настанили и българи отъ Девня и отъ Одринско (на 1891 г. имало 65 к. бѣдг. и 32 к. турски).

Нова Шипка. Прѣди послѣдната освободителна война близу до сегашното село Нова Шипка имало село по име „Кесаръ“, населено съ турци и черкези; черкезитѣ се издигали и слѣдъ войната мѣрата на черкезитѣ била подарена на нови български прѣселенци, дошли тукъ на 1879 г. отъ с. Шипка (Казанлъшка околия); тѣзи нарекли селото Кесаръ съ име „Нова-Шипка.“ Тукъ има и по 2—3 сѣмейства, дошли отъ Султанларъ и отъ Шереметъ. На 1891 год. имало 33 к. бълг. и 25 к. турски.

Шереметъ. Тукъ живѣятъ прѣселенци българи отъ Одринско, дошли слѣдъ 1828 г. (56 к. б. и 4 к. т.).

Горни Чифлъкъ, югоизточно отъ Мостъ (Кюприкьой). Тукъ имало освѣнъ турци, които и сега образуватъ мнозинство (на 1891 год. били 90 к. т.), до послѣдната война около 20 кѣщи старо население, а слѣдъ войната надошли и разни нови поселенци, между които има дори и отъ с. Ситово (Чепеларска околия, въ Родопитѣ). Български кѣщи на 1891 г. имало 70.

Чайлъкъ, сѣвероизточно отъ Ново Село, е заселено съ нови пришелци, българи отъ Одринско и нѣколко отъ Македония (19 к. б. и 58 к. т.).

Кадѣкьой (сѣвероизточно отъ Чайлъкъ). Тукъ има български гагаузи и турци (68 к. гаг. и 141 к. т.).

Балдѣркьой (южно отъ Провадия), бивше чисто турско село, въ което слѣдъ послѣдната война, именно на 1879 г., се заселили около 20 сѣмейства отъ Ченге. (На 1891 г. имало 20 к. българи и 32 к. турци).

Чалъ-махлѣ (близу до Нова Шипка, на Камчията). По-прѣди било чисто турско село, а слѣдъ освобождението на България тукъ се настанили много българи отъ околнитѣ села, най-много отъ с. Тестеджи, което, както се каза, отъ 1828 год. е заселено съ тракийци отъ Ямболско (115 к. б. и 28 к. т.)

Реджѣб-махлѣ (югозападно отъ Ново Село, подъ Балкана, близу до Голѣма Камчия). Прѣдъ послѣдната освободителна война било чисто турско село, а слѣдъ войната тукъ се заселили около 40 сѣмейства анадолски българи отъ с. Гьобелъ; има и 16 турски къщи.

Кутлѹбей (на сѣверъ отъ Девня), населено съ сливненци, дошли тукъ подиръ войната отъ 1828 год. (123 к.).

Ясѣтепѣ, наполовинъ турско, наполовинъ българско село; българитѣ тукъ сж отъ Ямболско, заселени слѣдъ 1828 год. (75 к. б. и 72 к. т.).

Есетлй. Въ това село има българи и турци; българитѣ сж заселени тукъ прѣзъ 1812 год., дошли отъ селото Главанъ (Ямболски окръгъ, Каваклийска околия) и за това минаватъ у околното население подъ име „главанци“ (31 к. б. и 23 к. т.).

Ортѣкъой (между Ясѣтепе и Есетли), бивше чисто турско село, въ което има сега и новозаселени българи отъ разни страни (9 к. б. и 24 к. т.).

Елесфаѣ. Въ това чисто турско село отъ послѣдната освободителна война насамъ има и българи, и то тракийци и нѣколко къщи малоазийски (анадолски) българи отъ с. Гьобелъ, каквито сж и въ съседното с. Яйла (Новопазарска околия, вж. по-горѣ; 57 к. б. и 53 к. т.).

Махалъчъ, заселено съ български гагаузи, турци и тракийски пришелци отпрѣди 70 години (48 к. б. и 31 к. т.).

Шадѣкъой, и тукъ сж български гагаузи и малко турци (59 к. гаг. и 9 к. т.).

Касъмларъ, бивше турско село, сега заселено съ български гагаузи отъ Шадѣкъой и българи отъ околнитѣ села — всичко 25 к.; турци нѣма.

Карѣагачъ (казва се и Хамбарлъ Карѣагачъ), заселено съ български гагаузи и стари пришелци българи отъ Тракия слѣдъ 1828 год., всичко 180 к. б. и 26 к. т.

Караманлъ. Населението тукъ е сжщо, каквото е и въ Караагачъ: български гагаузи, българи тракийци отъ 1828 год. и турци (40 к. гаг. и българи и 56 к. т.).

Къзълджиларъ. Населението и тукъ е смѣсено: наполовинъ български гагаузи и наполовинъ тракийци, тъй наречени 'туванѣ', дошли тукъ слѣдъ 1828 год. (всички 141 к.); освѣнъ това има и малко турци (15 к.).

Арапларъ Въ това село, което е било по-прѣди чисто турско, слѣдъ послѣдната освободителна война се заселили и българи отъ Мала-Азия, именно отъ с. Хаджи-Паунъбой (Брусенски окръгъ) (84 к. б. и 86 к. т.).

Въ селото Орұчгѣзи (Авренска община) има 25 кжщи българи, сжщо и въ с. Ахъркъой (Девнянска община) има 20 кжщи българи, новопрѣселени отъ разни страни.

Въ сама Провадия българското население е ново и е смѣсъ отъ пришелци отъ разни страни на България; тукъ има заселени и отъ Съртоветъ — отъ старото мѣстно българско население. Голѣма часть отъ християнското население образуватъ гагаузитѣ, а турското население тукъ още прѣобладава (395 к. христ. и 568 к. турски). Къмъ Провадийската или по-добрѣ къмъ бившата Новоселска околия се числятъ още и двѣтъ голѣми чисто-български балкански села — Гулѣца и Ченге (160 к.), за които по-горѣ специално стана дума. Тукъ ще забѣлѣжа още, че отъ Ченге има малко число заселени българи и по близкитѣ чисто турски села въ Балкана: Кара-Ахмед-махле (5 к.), Савва (13 к.) и Чамурна, гдѣто има освѣнъ ченгенци и други балканджии при-

шелци (23 в.). И въ Кая-Ардъ има 10-на къщи българи отъ Сърговетъ и Ченге.

Прѣславска околия.

Гористата Прѣславска околия изобщо не е гъсто населена и между сравнително малкото ѝ български села пакъ не всички иматъ старовръмско население. Това подирното най-добръ се слѣди тукъ по нарѣчието, което у старото население напълно е сходно съ шуменското. Носията по Прѣславска околия на много мѣста е измѣнена подъ влиянието на балканската носия. Прѣзъ Августъ мѣс. 1897 год. тръгнахъ отъ Шуменъ да изхода Прѣславската околия и стигнахъ първомъ въ Прѣславъ. Азъ пръвъ пѣтъ виждахъ тогазъ Прѣславъ; за мене прѣдставяше всичко, що напомня старобългарско врѣме въ тоя градецъ, голѣмъ интересъ. Първото нѣщо, което съ голѣмо нетърпѣние искахъ часъ по-скоро да видя, бѣха останкиѣ отъ старата крѣпость. — Тѣ сж малко, ала сж величествени. Който иска да си състави щогодѣ понятие за силата и богатството на първото българско царство отъ Симеоново врѣме, трѣбва да види развалинитѣ при Прѣславъ. Такива грамадни каменни квадри, наслагани единъ връзъ другъ, каквито се виждатъ и днесъ на външнитѣ стѣни при Прѣславъ, рѣдко се виждатъ, и като помисли човѣкъ, че все тагѣвъ зидъ се е теглилъ нѣкога далечъ и прѣзъ планината на около, трѣбва да се чуди на тогавашнитѣ власти. И при все туй всичко е вече разрушено, каменитѣ разнесени.

Впечатлението, което зиждетѣ на старобългарската крѣпость правятъ, се усилюва и отъ архитектурнитѣ старини на мѣстото на древния палатъ. Тѣмъ тогава моятъ другаръ

отъ Висш. училище госп. В. Златарски произвеждаше разкопки на туй мѣсто. Виждашъ грамадни мряморни колони, отъ които нѣкои съ особена, невизантийска орнаментика на капителитѣ. Тия колони сж докарвани отъ нѣждѣ — ала съ какъвъ трудъ, съ какви разноски! На разкопаното мѣсто се откриватъ нови мряморни колони, на пода мряморни плочи, канали, мозаика само надписи нѣма!!

Прѣславъ е околийски центъръ съ 362 к. б. и 117 к. т. Българското население тукъ е старовръмско; прѣдания за нѣкакви пришелци нѣма, а това се потвърждава и отъ чистотата на нарѣчието. Разбира се, че въ Прѣславъ, като околийски центъръ, има въ послѣдно врѣме и отвѣнъ придошли елементи, ала тѣ сж малко. Въ носията се забѣлѣзва градско влияние, тъй като се носи и „рокля“, докато типичнитѣ двѣ прѣстилки тукъ сж рѣдки. Ала до неотколѣ тукъ се обличали както и по Сърбоветѣ, а булжитѣ сж носили и стефѣния (шапка), за която се спомена и по-горѣ въ прѣгледа на носията. Макаръ и Прѣславъ да е стара българска столица, тукъ между населението нѣма спомени за българското царство. Въ народнитѣ приказки и прѣдания тукъ като че ли само името на царъ Бориса е спазено. Поне такава една приказка ми разказа баба Ивана дѣдо Станчова, въ която се споменува казаниятъ нашъ царъ: „Цар Борис много се големѣял — отѣждал с мъждрако та зѣмал нафората. Тука са крѣщал; хѣдял пу лов — хѣдили каквѣто кнѣзо куѣ. Сѣдня іерменлийѣн убил цар Бориза, и мѣчили дѣцирѣ му, да я дадѣт на нѣгу іерменлийна. „Ницѣ, бапѣ ми убийли“, казала тя. Предѣмали я, довели попо. Попо рекъл да я избѣви. Имало идно скрийще пуд земѣтъ — вървяло чак ду Котел; „Върви, рекли й“. Зад Котел, там

идин бульерин видѣл ѝ сурѣтьо — „ще я зѣмнѣ“ рекъл.
И дѣли я на нѣгу чияка....“

Както въ Прѣславъ старо население има още въ:

Драгѣво (216 к. бълг. и 6 к. турци).

Бешевлие (68 к. бълг. и 117 к. тур.).

Златаръ (103 к. бълг. и 191 к. т.).

Салманово (142 к. б. и 44 к. т.). Тукъ има и петъ
кѣщи прѣселенци отъ Търново.

Кѣчово или Кѣтешъ, — (74 к. бълг. и 98 к.
турски).

Осмъръ (98 к. бълг. и 48 к. тур.).

Чаталларъ (28 к. бълг.).

Марашъ (93 к. бълг. и 7 к. т.).

Кѣлново (42 к. бълг. и 43 к. т.),

Българското население не е старовръмско въ:

Смядово (430 к. б. и 15 к. т.). Българското население
въ това голѣмо село сега главно произхожда отъ бал-
канското село Ришъ (Чалѣкавакъ), както се спомена вече
по-горѣ. Старитѣ смядовчани, които по говоръ и носия ще
да сж били хърцѣи, еднакви съ старото население въ горѣ-
изброенитѣ села отъ Прѣславска околия, се разбѣгали
прѣвъ 1828 год, когато Смядово се разсипало, и трѣгнали
за Добруджа и Русия, отъ кѣдѣто малцина се завър-
нали назадъ въ селото, и тия малцина съвършено си
изгубили своитѣ особности подъ влиянието на множеството
ришани, каквито сж сегашнитѣ смядовчани. Докато въ
нарѣчието на близкото село Салманово се употрѣбѣ членна
форма м. р. на -о, както у всички хърцѣи по тия страни,
напротивъ въ Смядово тя окончава на -ѣ (а), както въ Ришъ

и по Сливенско. И облѣклото въ Смядово се различава по боитѣ и кроежа: по-прѣди женитѣ носили ,чукманъ, а сега ,сѣа' (множ. ч. ,сѣи'), ,хѣста' отъ басма, ,илече', ентерія и пр., както и въ Ришѣ. Стари смядовчани имало сега въ село Потурѣ въ Добруджа (Бабадашки окр.). За участъта на Смядово прѣзъ 1828 год.¹⁾ и за заселението тукъ на ришани, слѣдъ като старитѣ смядовчани се разбѣгали, подробно ми разказва най-стариятъ сега човѣкъ въ селото, който помни тогавашнитѣ събития, дѣдо Ханджи Гено Чакѣролу Вълчевъ. И споредъ дѣдо Гено сегашнитѣ смядовчани сж отъ Ришѣ. Докато ,сливненци' и други минали въ Русия, гдѣто седѣли нѣкои само три години, ришани се спрѣли въ Добруджа, и нѣкои само, между които и дѣдо Гено, ходили въ Русия. Отъ ришанитѣ, които останали въ Добруджа, повечето потеглили назадъ, и отъ тѣхъ пѣкъ немалка часть засед-

¹⁾ За тогавашнитѣ страдания на Смядовчани се е съставила дори и народна пѣсень, която намирамъ обнародвана въ Периодич. Спис. (Браила), кн. VII—VIII, стр. 111:

Де сж ѿ чулу видѣлу
Турци българи дж робѣт
Їут Кжжл-Каѿа фанжли
Ду Чалжкавак рѣбили!
Їут де сж чули, ржзбрали
Гуркѣтье, джанжмъ, Ришени,
Завжлжѣе Смядухчени!
Чи сж Смядуву ржзбягж —
Коѿ си жинатж ѿуставил,
Коѿ си децатж жбравил.
Зилѣнж гурж ѿчѣши
Їут мжшкѣтье им викуви
Їут жѣнскѣтье им плачуви!
Сжмѿ ѿ Станжж ѿусталж
С мжшжж ржзбицж Ивѿнжж
и пр. и пр.

нала въ Смядово. Дѣдо Гено помни обсадата на Шуменъ, при която загиналъ главниятъ руски генералъ („Топаль-генерале“). Направили примирие тогава, за да погребатъ генерала въ града: „зеха тремпѣти, мѹзики, погрѣбаха го там; ... четѹри караѹла (= караула) вардят го там три години, женѹ му дор зѣмне хабѣр — тя била отъ Кѣве, въ Русия; дѹде женѹ му, че гу занесе. Тя богѹта — како нѣма ѹ богѹта — шакѹ ли ѹ — чорбаджийки тѣе — дряхата ѹ ким билѹр от како ѹ! ... Четѹресет попа салт напредѣ му вървѹха“. При свѣршването на войната настаналъ гладъ: „беелишките“ хамбари изгорили ги прѣзъ войната. Една зима руски войски зимували въ Смядово. Какво изпатили тогава българитѹ, „не е за казване“, особно пъкъ ѹчаянието и разочарованието имѹ слѣдъ сключения мирѹ. Българитѹ се видѹли принудени или да напуснатъ отечеството си, или да прѣклонятъ глава прѣдъ турчина, та да става каквото ще става. Дѣдо Гено, като не искалъ отначало да се покори, ходилъ на поселение въ Русия, ала скоро се наситилъ на чужбина, върналъ се назадъ и отъ тогазъ е на мнѣние: „секи да си седи на....., зерѣ турчинѹт е силен, и кѹлко да го навѣват, пакѹ има голѹма земѹ. Ето и сегѹ исклѹ ерменцитѣ, и какво ще му стѹрят? Ама и на тия поганци каквѹ, им трябвало да са бунтуват; хич олмѹса тям ли остѹна да навѣят турчина“. — „Ами защо ги казвапѹ поганци? ерменцитѹ сж добри хора, христиѹни“ — възразихъ на дѣдо Гено. — „А че кой знае“, — отговори той — ама ний ерменлийн кату е, не гу щѣме, оти тие са бокчий, — „бож ерменлий“ дѣту рекъл..... На божѹ гроб на великден на пѣрвия ден флазѹ в черква гѣрка, чи на втѹрия ден ерменцѹ пѹскат... іермѹнин кат се кѹже, то не ѹ чиста работа“. Така разсжждаваше дѣдо Гено за бѣднитѹ ерменци, и

туй не ме очуди, като си спомняхъ нашитѣ повѣрия за ,ерменлясало' и пр.

Злокѹчене (т. Кюприкьой, 212 в. б. и 51 в. тур.). Българското население и тукъ състои отъ стари прѣселенци отъ Балкана.

Бял-бриягъ (43 в. бълг. и 68 в. т.). Българитѣ тукъ сж новопрѣселенци отъ Мала-Азия отъ с. Гьобелъ (вж. по-горѣ с. 94.).

Янково (36 в. б. и 135 в. т.). Българитѣ тукъ сж все прѣселенци — тракийци и 6—7 вѣщи сж отъ Мала Азия, каквито сж и въ Бялбриягъ.

Байрамдерѣ (77 в. бълг. и 62 в. т.). Старото име на това село е Новата Махала. Тукъ има открай врѣме и турци. Селото се намира въ очарователна долина покрай единъ притокъ на Камчията, източно отъ Ришъ, подъ сѣвернитѣ склонове на Карнобатския Балканъ, съвсѣмъ осамотено. Селото нѣма и не е имало черква, а има само едно ,оброчище'. Като се сжи по нарѣчието, което се различава и отъ нарѣчието на Ришъ главно по това, че имената отъ ж. р. ед. ч. окончаватъ на чисто -а: удă (вода), уфцă, гурă, кузă, суфрă, може да се прѣдположи, че тукъ има прѣселенци отъ Сливенско или отъ Старозагорско. Че може да има тукъ и старо население, или пъкъ рупско, дошло отъ долу, показва произношението на ъ като много широко ѧ, почти като я, гдѣто по книжовния изговоръ трѣбваше да бжде е папр. вѧе, обѧсен, завлѧче, бѧше, мѧсец и пр. И по-старото име на селото ,Новата Махала' говори въ полза на прѣселенци. Че българитѣ въ Байрамдере не сж отъ хърцонитѣ, доказва членната форма м. р. на -з(т).

Александрово (30 в. бълг.). Прѣдъ послѣдната освобод. война това село било черкезко, и то столица на черкезкия ага въ сѣвероизточна България. Сега е за-

селено съ разни пришелци: 4—5 къщи старозагорчани, сетнѣ одринци, рипани и смядовчани.

Къмъ Прѣславска околия се числи и балканското село Ришъ (Чалъкавакъ), за което се говори по-горѣ (вж. с. 42.)

Другитѣ села отъ околията сж турски.

Османпазарска и Ескиджумайска околия.

Българскиятъ елементъ въ тия двѣ околии до послѣдната освободителна война е билъ съвсѣмъ нищоженъ всрѣдъ грамадното множество турци по тѣй наречения Тузлукъ, който се пада въ тия околии. Само тукъ-тамъ се запазили села съ българско население и между тѣхъ има нѣколко съ старовръмски българи, чието нарѣчие и облѣкло доказватъ най-убѣдително, че и тукъ, прѣди да се потурчи тая областъ, българското старо население е било еднакво съ съсѣдното старовръмско население по Шуменско и Прѣславско.

Въ двата околийски центра, Османпазаръ и Ескиджумая, които сж били едно врѣме чисто турски градове, българскиятъ елементъ е новъ,ridoшелъ постепенно прѣзъ по-миналия и миналия вѣкъ отъ околнитѣ български села, и особно пъкъ въ послѣдно врѣме, слѣдъ освобождението на България.

Въ Османпазаръ (300 к. б. и 388 т.) българитѣ сж пришелци повече отъ Върбица, Котелъ, Прѣславъ и отъ околнитѣ села, напр. Вардунъ.

Ескиджумая (1036 к. б. и 1036 к. т.), като търговско мѣсто, гдѣто е ставалъ и прочутиятъ едно врѣме панаиръ, по-отколъ е привличала прѣдприемчивия български елементъ отъ Балкана, отколкото Османпазаръ.

Въ турско врѣме тукъ се прѣселили много българи отъ Беброво и бебровскитѣ села (Елен. ок.). Следъ освобождението дошли около 15 сѣмейства отъ Цѣрова Кория (Търнов. ок.), сетнѣ нѣколко отъ Елена и селата. Има много доселени и отъ с. Вардунъ, отъ с. Дервентъ и отъ Поповска околия. Ала трѣбва да е имало въ Ескиджумая българи, ако и малко, и отъ старо врѣме, понеже българската махала тукъ е до рѣката, която протича прѣзъ града, а пъкъ е извѣстно, че турцитѣ обикновено завзиматъ мѣстата до водата. Понеже бебровенитѣ съставятъ най-малко половината отъ българското население тукъ, затова и нарѣчието тукъ прѣдстави смѣсъ отъ шуменското или по-добрѣ вардунското и бебровското. Единство въ говора на гражданитѣ нѣма, а се говори въ всѣка къща споредъ произхода на сѣмейството.

Най-забѣлѣжителното старо село въ тая областъ е селото:

Вардунъ, сѣвероизточно отъ Османпазаръ и на сѣверозападната граница на Герловско, заобиколено отъ вси страни съ турци. Населението е староврѣмско, хърцойско¹⁾, което говори шуменското нарѣчие. Въ селото е имало малко турци (на 1891 имало 212 к. бълг. и 13 к. т.). Вардунъ е било войнишко село. За миналото му много ми разказваха по-стари хора отъ селото, особно Дѣдо Стою Русевъ, Стойчо Радуновъ и баба Иваница. Последниятъ ,черйбашия' на селото билъ нѣкой си Арифъ ага: „той държеше селото, царо го дал на него, той държеше и Медвен (Папазкой), Градец и Башкой, все той ги държеше. Арифъ ага седѣше на Градец¹⁾ То врѣме нашите ниви, уйнушките¹⁾, бля други, а ,спаѣтските' башкѣ; уйнушките къщи юшѹр не даваа. ,спаѣтски,' то отъ ,спаѣ' — които придошли послѣ,

¹⁾ Както се каза по-горѣ (стр. 79.), Башкой е днешното село Жеравна, което било войнишко село както и Медвенъ и Градецъ.

тѣ плащали. Туканак малкома плащаха юшѹра, само 4—5 души, а преди те всички плащаха, до 30-тима. „Спаѣтската“ нива ние я знаехме: „спаѣатарласѣ“, а пък „уйнѹк-тарласѣ“ — друга. У Варна калята кат са правѣха, ние ги пра(в)ехме. Султѹн Махмѹд кат излѣзе на разхѹд, ние до Девня път правѣхме, ние уйнѹците — „салаѹрите“ работихме. Имахме чаѹш от наше село и от дрѹгия села: от Градец, Медвен (и Папазкѹбой го казвали) отъ Бѣла (Рушчушко), отъ Черковна (Провадийско). Баща ми коѣ стрикѹ ми ходили на Гюргѹевѣ трап да правят, калѣ да правят. Като спали в Делиорман, в тѹрска одаи спѣли и си събѹвали цѣрвѹлите да ги давали на турци да ги разхѹждат: уйнѹци, тѹй голѣм сербезлик ѣмаше! Кат трѣгнат уйнуците, затвѣряли дѹгѣните, докат минат! Те уйнуците повече на Цариград хѹдеа, каквѣто царския кѹня пасѣт там; отъ тѹканак им дѣвахме харчлѣк тѣм. Пу един мѣсец седѣа там, па сѣтне дрѹгие отѹваа“ . . . „Арифѣа ѣмаше тѹк чифлик“ — разказваше баба Иваница — Дохѹдя, истер-истемѣз ще ѣдем да му жѣнем, ще му возим снѹпите, ще му вършѣм, ред дѹйде ше му сѣем: и жѣни и мѹми и мѹмци със лѣбо си му жѣнѣт, еннѣ удѣ ако им дадѣ, тѹлѹкоз . . . Ханѣмѹ Арифѣа нѣмаше, ратайкинѣа си фѣащаше . . . Не мѹжеа мѹмичѣфта да отѣдат за удѣ, а да се натрѹфят — никак . . . Да ѣдат мѣжите ни в кѣро, не мѹжехме на пѣтѹо да излѣзем от тѹрци, пѣк нѣнѣ рахѣт: ут дѣто щем отѹдяме, спим дѣто щем. А пѣк черкѣзите! — вѹлове крадѣха, — гѹл да те съблечѣ . . . Да не бѣше душлѣа Русѣа . . . Кат са расчѹ, чи ѣдат русите, чи кат юрудѣсаха нѣа черкѣзи: ут зорнѣтѹ зѣа да пѣлнѣят сѣлото; дѹде един — дѣдох еднѣа пѣта, дѹде дрѹги — дѣдох още еднѣа, пѣпѣр им извѣдих, зѣлѣе извѣдих . . . Вѣй, седѣха нѣго ден; нѣго ден тѹк бѣши, там бѣши — нѣма рѹси . . . Ама най-сѣтне на дрѹгио ден ѣто го свѣако ми

се провикна: брѐ, дядо Иван дѐде! Кат зел едни пѣтъ на рѣкъ си, че тѣй я нѐси! Синките плачем... То сякаш стана Великден. Вѣну нѣмахме — агарѣди вече гу обраха гѣчовете (турскитѣ бѣжанци). Скѣро то да се кѣпи, да са дунесѣ...“ Така се увличаше баба Иваница въ своето сладководно разказване. Нека забѣлѣжа, че вардунчани отъ тогава празнуватъ 17 януари — денѣтъ, когато влѣзли руситѣ въ Вардунъ.

Чернитѣ бои, въ които баба Иваница ми рисувахе миналото отъ турско вѣме, се отнасятъ главно къмъ послѣднитѣ 2—3 десетолѣтия, особно откакъ дошли черкезитѣ. Мжжетѣ напѣраха на тоя фактъ, като казваха, че докато да дойдатъ черкезитѣ, тѣ сравнително много по-добрѣ били съ турцитѣ, а пѣкъ „то колкото въ Меджитовото вѣме“ рахатували, никога не е било ни по-напрѣдъ ни по-сетнѣ. Прѣди танзимата били данѣцитѣ леки. Войницитѣ, както се каза, не плащали юшурѣ, а плащали само ,ресѣм-чѣфт-парасѣ‘ сир. по 7½ гроша на чѣфтъ волове давали на ,черѣбашѣята си‘. Освѣнъ това, разбира се, давали всѣчки и ,харачѣ‘. Ала и тукъ, както и другадѣ събирането на харача ставало въ пѣлна безредица. Характеристично е, какъ описваше тогавашнитѣ бирници — ,харачѣри‘ моятъ разказвачъ, дѣдо Стою: „.... харач давахме. Кѣгуту уловѣтъ тугѣс, ут нѣгу зѣмаха. Едниш кату уловѣтъ нѣкугу и гу пѣшѣтъ, вѣке кѣта годѣна ще дава: по 15 гроша на малките, и по 30 гроша на голѣмите. Като гу уловѣтъ на 15 гѣдин, вѣке ще го пѣшѣтъ и ще му зѣмат. Да и познѣти, харачѣрѣну завиваше главѣтъ си с червѣн пояс, да ѣ познѣти. Дядо ми видѣл харачѣрѣну — зер той е познѣтъ — зѣ мѣйта свѣрка и зе да подсвѣрва със свѣрчицата и ми извика: ,харачѣру ѣде, фѣрлѣ кѣлците!‘ Аз фѣрлюф кѣлците и дяду ги скри в трѣнѣту, а пѣкъ аз пу рѣза пудскѣчам околѣ

дядо Драгне. Йлем, кат приближи до нас харачерину, аз пудскачам пу риза около дядо Драгне, ризата са развява, калците стоят у тръните, а той: „чобан, амă ойна дайрисън шошкю, ха!“ (=чобанино, ама разигравашъ хлапето си, ха!) каза харачерину. Зер, бащите не знаят, че харачеру ще доде, и ни казват: не обувайте калците, твърде не ходѣте и бягайте! И ние бягаме, кат гу видим, нафлѣзем в тавано коѣ; бакоь веднѣш като флѣзе в мисиро — де ще гу улови! Ахмаклѣк билѣ в онѣй време! Ние гулѣми ходим пу риза, за да изглѣждаме малки. Аку ще би човѣк на 30 гѣдин да флѣзе, той кат не се улови, не даваше харач. — Когато станă танзимат, войниклѣко са дигна и фанѣхме да даваме юшур. Подѣр танзимато равнѣ станă турското и бѣлгарското. Сетне, като фана да са продава юшуро — десѣтоко на илтизамджийте, ут таф много си истѣглифме. На Варна дори го нѣсефме. Не кирѣя дадаа, не нѣщо . . . Амă пак по лѣко беше за парѣ тогѣз: парите бѣа скѣпи. А то 100 гроша у пѣзва си днес зѣмни и па не ти стѣгат . . . Кат стѣна танзимат, Арифаа отъ тукъ се дигна, пордаде си тука мѣлко; ут нѣго си накупѣа селяните нивѣ, коѣ чайри. Султано го дигна Арифаа.“

Дѣдо Стою, който знае много отъ миналото, ми разказва и за тѣй нареченитѣ ‚займи‘. Тѣ били избрана войска на султана, че сетнѣ, когато изслужатъ, ги дарявали съ села, за да се ползватъ отъ десѣтка на селото. И сега имало още живи займи, така напр. единъ займъ билъ още живъ въ с. Кестене (Джумайска околия). Той ималъ въ турско време двѣ такива, отстъпени нему села. Едно отъ тѣхъ било селото ‚Спахлари‘ (въ Разград. околия). Слѣдъ танзимата отнели на займитѣ селата имъ и за обезщетение имъ опрѣдѣлили единъ видъ пожизнена пенсия — около 1000 гроша на годината. Тѣзи пари

имъ се плащали до послѣдната руско-турска война, а на тия, които слѣдъ войната се изселили въ Турция, може би още да се плаща. Споменатиятъ заемъ отъ село Кестене и слѣдъ 4—5 години подиръ освобождението на България ходилъ въ Цариградъ, да си получи паритѣ, но трѣбвало да докаже, че е живѣлъ въ Турция. Съ лѣжа и съ адвокати той все успѣлъ да вземе нѣщо.

Носията въ Вардунъ е старовръмска — хърцойска. Мжжетѣ доскоро бръснали главитѣ си и въ срѣдата си оставяли плетенка, „перчѣмъ“, а нѣкои туряли на перчама и единъ „кривъ гребенъ“, именно затѣквали на глава си гребенътъ, и безъ него не ходили никѣдѣ. Сега вече нѣма у никого такъвъ гребенъ. Обичаятъ да носятъ мжжетѣ гребенъ на главитѣ си билъ много старъ. Твърдѣ е възможно, че у тѣхъ нареченитѣ „гребенци“ въ Силистренско, за които по-долу се говори, мжжетѣ да сѣ носили гребенъ, та може би поради това да сѣ получили и названието „гребенци“, а не поради старовръмската шапка на женитѣ, както сега мислятъ (вж. по-горѣ стр. 46 и долу стр. 159.).

Обичаятъ „подстригване“ и сега още съществува у вардунчани: „И сега ние, — разказваха ми — като израстнѣ детето на двѣ три гѣдин, ще зѣмнат да го подстригѣт“.

Хасанфакъ (44 к. бълг. и 29 к. тур.). Въ Хасанфакъ, което въ турско врѣме „въ кютюка“ се е писало „Алаклисѣ“, се е спазило старо българско население, както и въ Вардунъ. Сега има тукъ и нови прѣселенци отъ Търновско. Че Хасанфакъ се е казвало Алаклисѣ, добрѣ помнятъ старитѣ хора тамъ, таѣа че нѣма съмнѣние, какво Хасанфакъ се намира сега на мѣстото, гдѣто е било Алаклисѣ, за което се споменува и въ единъ ферманъ, запазенъ въ Котелъ (вж. Иречекъ, Cesty, 650). И менѣ

ми разказваха, че едно врѣме това село било „градъ“, че тамъ имало стара, знаменита българска черква, поради което и турското название „Алаклисѣ“ се е спазило и у околното турско, безсѣмнѣнено въ голѣма частъ потурчено нѣкогашно българско население. Азъ минахъ покрай селото, но за жалость не можахъ да се спра тамъ, понеже бѣше късно, а трѣбваше още сжщата вечеръ да се намѣря въ Османпазаръ.

Конакъ. И въ това чисто българско село (102 к.) се е спазило староврѣмско население, обиколено отвредъ съ множество турци. Една млада булка отъ Конакъ, която можахъ да поразпитамъ въ Попово, говорѣше старото о-нарѣчие, произнасяше и членната форма м. р. на -ò: краò, носò и пр.

Дългѣчъ (66 к. бълг. и 53 к. тур.). И тукъ е спазено старо население както и въ горѣказанитѣ села. Сжщо тѣй населението е старо още въ:

Алѣаново (68 к. б.), Гѣренъ (62 к. бълг. и 77 к. тур.) и Явѣшово (50 к. бълг. и 22 к. тур.). — Въ Чекендинъ (62 к. б. и 182 к. т.) българитѣ повече сж пришелци отъ Вардунъ.

Върбица (441 к. бълг. и 147 к. тур.). Нѣма сѣмнѣние, че една частъ отъ сегашното българско население въ Върбица е староврѣмско, ала че има въ Върбица и много пришелци откъдѣ Балкана, главно отъ Котленско, вижда се по нарѣчието, въ което наистина се спазва още отвореното ã вм. љ, както се чува и по Шуменско, ала членната форма м. р. вече не окончава на -о. Миналото на Върбица, гдѣто българското население отначало ще да е било много потискано, поради което върбичани можали да оцѣлѣятъ, безъ да се потурчатъ,

ужъ само благодарение на една хитростъ, като се казали, че не сж българи (вж. по-горѣ стр. 12.), доказва, че трѣбва старото население на Върбица въ значителна часть да се е разселило въ най-тежкитѣ за българщината врѣмена въ тия области.

Въ близкото село Тѣча, което се числи къмъ Османпазарската околия, населението, както се посочи по-горѣ (вж. стр. 46.) е старо, ала принадлежи къмъ планинцитѣ и по говоръ е еднакво съ населението въ Котелъ.

Въ Османпазарско и Ескиджумайско, понеже отъ тукъ, центрътъ на тѣй наречения Тузлукъ, много турци се изселиха, има намѣсто изселенитѣ турци нови българи поселенци отъ разни страни, както отъ източна, така и отъ западна България. Така напр. въ с. Ашикларъ (Османпаз. окол.) има 10-тина сѣмейства, шопи. Заслужаватъ особно внимание тукъ и немалкото одрински българи откъдѣ Димотика, които се отличаватъ съ интелигентностъ и трудолюбие, особно като се занимаватъ съ скотоводство, най-много съ овчарство, правятъ кашкавалъ и пр. Близу до Османпазаръ, именно въ селцето:

Мѣчикчилеръ има одринци българи, прѣселени тукъ отъ с. Януренъ (Сюфлишка каза). Януренъ е имало до 350 къщи; то е старо село. Наоколо му има доста стари български села като Каяджикъ, Крушево, Голѣмъ Дервентъ, Малкъ Дервентъ, Кутруджа и др. Селото Януренъ се разселило прѣзъ 1878 год. То, ако и да е било настрана (сѣстрѣнъ) отъ главнитѣ пѣтища и размирицитѣ на войната, изпатило си отъ турцитѣ вслѣдствие на нѣкакво недоразумѣние. Почтениятъ старецъ, дѣдо Петко Русковъ, който е сега въ Мечикчилеръ, надълго и широко ми разправяше историята на тѣхното прѣселение въ България. Тѣ си добръ живѣли въ Яну-

ренъ: „научени си бѣхме. Многу бѣ рѣдно мѣсто“. И тѣ си седѣли мирно; на тѣхното село аскеръ нѣмало. Когато се чуло, че руситѣ ще се върнатъ назадъ, минали на-близу башибозуци, и страхъ обзелъ селата наоколо. Една заранъ дошелъ отъ близкото село Кутруджа единъ овчаринъ и казалъ: „бѣгайте идатъ, три часа отъ тукъ сж далечъ!“ И цѣлото село въ паника се дигнало да бѣга. „Оставихме си добитѣците, садѣ с едни дечинки се задигнахме“. Запрѣли се на „Сухелието“ — а русите се били вече „дрѣпнали“ — седѣли тамъ два дена и се успокойли най-сетнѣ, като узнали, че въ селото имъ не навлѣзли башибозуци. Върнали се пакъ на селото си, ала страхътъ, който ги билъ обзелъ, още не билъ миналъ. „Едни хѣра рѣкѣа — разказваше дѣдо Петко — да бѣгаме, а други — да си не оставаме мѣлѣят, чи е многу ѹбаѣ напия мемлекѣтъ, многу рождѣлен; памѣкътъ става на напѣтъ мемлекѣтъ. И найсетне склонихме всички, да се преселим въ България. Дваѣсте и три дена вървѣхме. Една гудина седѣхме ни в Сливенското — в село Турсунли (турско селце), а после тѹва дойдѣхме“. Януренци сж главно скотовѣдци — овчари, както котленци, и сега въ новитѣ си поселения тѣ се занимаватъ съ овчарство. Въ Мечикчилеръ тѣ сж устроили и голѣма сиренарница, гдѣто производатъ въ голѣмо количество хубавъ кашкавалъ. Януренци има още по Ескиджумайско и Османпазарско въ селата: Окчуларъ (60 кѣщи), Надарево (30 кѣщи), Ялѣмларъ (20 к.), Имренлѣръ (12 к.), Бухаларъ (25 к.), Карачуфаларъ (10 к.) и въ Дѣлгѣчъ (3 к.). Въ с. Балабанларъ (югоз. отъ с. Конакъ) има нѣколко кѣщи димотишки българи отъ с. Каджикъ. — Въ село Александрово (запад. отъ Ески-Джумая) има димотичани отъ с. Малки Дервентъ.

Въ селата Алванларъ, Кючюклъръ и Велетлъръ живѣятъ турски сектанти, стари прѣселенци отъ Мала Азия — тѣй нареченитѣ ‚алийни‘ или ‚бѣзълбаши‘.

Поповска околия.

Въ Поповска околия до началото на миналия вѣкъ турското население тѣй сѣщо, както и по Османпазарско и Ескиджумайско, толкова е било гъсто и многобройно, че е чудно, какъ тукъ сѣ оцѣлѣли нѣкои села съ старобългарско население, което не само че е било заобиколено отвредъ съ турци, но е живѣло и съвмѣстно съ тѣхъ въ едни и сѣщи села както напр. въ Опака и Паламарца. Принудени да се сношаватъ съ турцитѣ и да имъ служатъ, староврѣмскитѣ българи въ тая околия отдавна сѣ усвоили турския езикъ, който имъ станалъ, тѣй да се каже, втори материнъ езикъ, употрѣбянъ често и въ сѣмейния разговоръ отъ домашната челядь и отъ двата пола. Поради това се е съставило мнѣние за тия българи, че тѣ вече не знаели добръ български и че повече говорѣли турски отколкото български. Така ми ги прѣпорѣчваха и въ Попово, когато тръгнахъ отъ тукъ да посѣти по-важнитѣ стари, ‚ерлийски‘ български села въ околията. Ала указа се това мнѣние съвсѣмъ безосновно, понеже азъ намѣрихъ, че и тукъ всѣду у старото българско население, ако и да владѣятъ турския езикъ почти всички (най-новото поколѣние сега вече не учи турски), много добръ се е спазило матерното му нарѣчие, което прѣдства продължение отъ шуменското съ малки разлики въ фонетиката и словаря. Така тукъ отворениятъ гласежъ на ъ като ѣ не се чува; тукъ вече не се употрѣбя думата нинѣ (= сега), както по

Шуменско, нито казватъ длег, длега, длего (= дълго), но затова пъкъ казватъ „мъого“, (много), цуваль‘ (чуваљ) и пр., което не се казва въ Шуменско.

Отъ началото на миналия вѣкъ полска-лека взели да засѣдатъ по Поповска околия нови български поселенци отъ Стара планина, именно отъ Еленско, Тръвненско, Габровско и Дръновско, така че всички нови поселенци тукъ съ много малко изключения сж балканджии. Слѣдъ освобождението на България тукъ се поселили и малко одринци — отъ Димотишко, каквито сж и въ съседнитѣ двѣ околии откъмъ изтокъ. Има тукъ-тамъ и други „нови“ българи откъдѣ Търновско и дори отъ западна България, но въ малко количество, така че и между най-новитѣ прѣселенци пакъ прѣобладаватъ балканджиитѣ.

Попово, центърътъ на околията (180 к. бъл. и 20 к. турски), е населено най-много съ нови пришелци отъ Разградско, отъ Търновско, главно отъ Горня-Орѣховица, сетнѣ съ балканджии отъ Дръновско, именно отъ селото Каломенъ (на въпросъ отговарятъ съ „ѣо!“ = да!). Тукъ се знаятъ за „ерлии“ българи само нѣколко кѣщи.

Паламарца (198 к. бъл., 192 к. тур.). Близу до Попово, на сѣверозападъ, се намира старото българско-турско село Паламарца. Турското население било прѣди освобождението тукъ по-силно отъ българското. На 1891 г. имало още 192 к. турски, а на 1898 година, когато бѣхъ въ селото, казаха ми, че останали още около 150 турски кѣщи.

Българската женска носия тукъ доскоро се отличавала главно съ тѣй наречената риза „капанка“ (виж. по-горѣ стр. 62.). Тукъ захваща и особната форма на задната прѣстилка, що носятъ женитѣ, наречена „кърлянка“. Мажетѣ зимѣ носятъ бѣли „бирнеци“, а тукъ е спасенъ и „кожухъ“ (кѣсъ безъ рѣзави).

Върху миналото на селото въ турско време прѣзъ послѣдния половинъ вѣкъ много нѣщо ми разказва стариятъ Даскаль Пенчо, единъ отъ най-важнитѣ дѣатели по събужданieto на съвършено потъналата въ невѣжество и потисната българщина по Разградско прѣзъ миналия вѣкъ. Състоянието на българската черква въ тия области до кримската война е било съвсѣмъ плачевно. Черкви е имало по Разградско тогава само четири, които заварилъ още даскаль Пенчо (роденъ на 1836 год. въ Паламарца), а именно по една въ Разградъ, въ Арнауткѡй, въ Хюсенчѣ и въ Батембергъ (виж. по-долу за това село). Черквата въ Батембергъ се е направила прѣди 75 години и тамъ е имало попове, а пъкъ въ цѣлата Поповска и Разградска околия за всички български села тогава имало единъ попъ, нѣкой си попъ Танасъ — Кьосѣ Папазъ, както го били нарекли турцитѣ, и още единъ на с. Водица („Удица“). „Кат ще напраиш една свадба, десет дѣна напред трябва да го намѣриш, за да ти венчѣй свадбата. А пъкъ за кърщаване, на 40 дѣна веднѣж дохажда. Зер, тогазъ поповѣте не седѣха, а само ходѣха. На него време свадбата у кѣщи щѣ я венчѣйме; дѣтѣ да са родѣ, пакъ у кѣщите ги увѣряхмѣ — кърщаваме демѣк: дето попо ще кондиса, там на нея кѣща ще го носим. Попо куѣ на двѣта мѣсеца я еднишъ ще доде, я не. Дѣтетото ще стѣне на четѣрсе, на пинсѣ дѣна и се не-увѣрено, вѣке зафаща с рѣчичките да замѣря, и тогай хабѣр ще ти стѣрят, чи попо душѣл“. — На турцитѣ ангария не работили; „хйлле кат та викне — ще идеш; кат та зансѣ на работъ — плаща“. Баба Пенчовица помни, че е женала на турците „двѣе лѣта“, като получавала по педесет пари на день. Най-голѣмиятъ „гюнлюкѣ“ тогива билъ „пинсѣ парѣ“. „За у кѣщата си като бѣде, не вѣка — разказваше бабичката; — хйлле лятно време ни мѣча.

Ще доат, ще ти изпиет виното. И вино пиє, ще та фане на карєс, ще та бий, и щеш не шеш, ще търпиш

Кога праиш свадба, ще поканиш и турците комшии, познати кує. Ако не го поканиш, той ще ти каже въ лице: „ти свадба праиш чорбаджи, не ни тандисваш биле“ . . . Свадбата когито мѝжиш да я пристигнеш, тугис ше я праиш веке. Уф пѝтъко правиме засевките — в неделя зѝмаме булката и то вѝчер, кат мрѝкне, слѝнцето ще засѝнне, сахѝтъо пу едѝн, пу два — в нѝго врѝме; у кѝщи ще се венчѝй“. Колеото и да сж били бѝлгаритѝ покорни и кротки, при все туй самитѝ имѝ съселяни турци постоянно вършили надѝтѝхѝ, особно надѝ женската имѝ челядѝ, ужасни насилия. Потурчване моми ставало постоянно. За освѝтление на ужасния животѝ, който сж прѝкарвали до половината на миналия вѝкъ, а отѝ частѝ и по-сетнѝ, тия наши староврѝмски бѝлгари по Разградско, ще приведа отѝ своитѝ бѝлѝжки, какво ми разказва баба Пенчовица: „... Човѝшката вѝра мнѝго премѝжди ще преживѝй; сѝкак сѝм премѝнала. Имах една зѝлва, на 14 гѝдин я свѝрих. Утѝдохме една зѝрна (=заран) да жѝнем. Свеѝър ми отѝде на дрѝго мѝсто да жѝне и ни зарѝча, да го чѝкаме. „Вие, кае свеѝър ми, дуженѝте, па пучѝкайте, вие немойте отѝ самѝ“. А пѝе ний, кат свѝршихме рано, трѝгнахме и безѝ него. Стрѝковица беше с нас. Кат трѝгнахме — превѝриа ни урѝа (=уручѝ сир. турци), зѝа ни мумѝчето. Свеѝър ми идел с олѝвете там, чул глѝчка, стигнал ги, утървѝа я — не можѝли да я зансѝт. Срукнѝа са и комшии, отървѝахме я. Ама не щеш ли, че тия урѝа се пѝсаа на аскѝр и почнѝа да се закѝнват, а ние дваисте дене кує у комшиѝте, кує у хамбѝрете се врѝехме, и най-сетне па ни зѝа момѝчето. Веднѝж дванайсет момѝчета вечерѝ, кат си йдели, прибрѝли ги, айде;

има още живи от тѣх: Джефѣролувца (= Джефѣроглувица), Пулвакца, Къзѣловца, Паровката — чакай че въще има —: Хаджи-Ирикца, Бешлиолувца, Пискуллиолувца. Една баща ѝ я беше отгървал и си я беше скрил. Улюлю, улюлю! какво си истегли чилико! Накъраа тейко и, дядо Велико, та сам назад я занесе на гърбѣ и я теслими на турчино. Там тѣе я били, клали я, ама па не можѣа съвсем да я потурчат: рамазано не го държеше, кръстеше се, великите пѣсти сѣ подтеше. Ба̀чу ѝ тръгна ней на Света гора“.

Такъвъ е билъ горѣ-долу животътъ на българитѣ и по другитѣ стари села, които тѣй сжщо, както и Паламарца, сж били едно по едно осамотени срѣдъ турското фанатазирано население. Не е чудно, че при такива условия българското население тукъ не е могло да се размножава: Паламарца напр. е имала, споредъ казването на даскалъ Пенча, прѣди 40 години 115 български къщи, а турскитѣ къщи сж били тогава до 350.

Даскалъ Пенчо Кръстевъ се е училъ въ Разградъ у даскалъ Никола и даскалъ Стойко Чолакъ, сетнѣ въ с. Батембергъ у даскалъ Тихула и у попъ Стефана. Първиятъ грамотенъ човѣкъ въ Поповска околия е билъ той. Даскалувалъ въ с. Опака 2 години, въ с. Ковачевецъ 2 години, въ с. Айдаркѣй 4 години, въ с. Кацельево („Кацѣлюо“ — въ Русчупка околия) 2 години и въ Паламарца 10 години. Първомъ получавалъ 200 гроша на годината, сетнѣ по 500, та че най-сетнѣ 1000 гроша. Сега е пенсионеръ съ по 6 лева на мѣсець! (Даскалъ Пенчо е сакатъ на лѣвата рѣка — само палецътъ е здравъ). Той е билъ и кметъ въ Паламарца отъ 1879 до 1892 година. Училище нѣмало отначало, ами у дома му се събирали дѣца да ги учи. Попитахъ го, въ тая ли къща е било училището, въ която сега живѣе: „Какъ ще

направя аз тогаз такваз яния, а кузѹм, — отговори той — ами тогаз у дамища', у кофтори', у земийта! То време немаше такива къщи — е там трапѹ дето го виждаш, там беше нашата старовремска къща, дам' я казвахме; тя въ земята вкопана, отгоре ще я покриеш съ плет и ще отделиш за добитъко. Какво сме теглили, ама па сме работили с присърце: ние гледахме тогава да приучим народа да се кръсти, не знаяха да се кръстят, свето причещение не знаяха да земат. Туѹ село аз съм го подържал . . . на ден идваше, че по три пѣти ме викаа на ,одаята' да ме заплашват. Пък аз не лѣмтях за пари, ала сега, кат виждам, че на мене се дава 30 гроша на мѣсец за прехрана, а пък други, дето аз съм ги учил. " И наистина, дѣдо Пенчо не лѣжеше, защото той е всеизвѣстенъ въ околията, и той наистина има голѣми заслуги, ала нали е билъ учитель въ турско врѣме, то у насъ сега не се цѣни.

Паламарчани сж пострадали и прѣзъ послѣдната освободителна война. На Петровденъ 1877 година, когато уплашенитѣ селяни били сбрани въ черковния дворъ (черквата правена слѣдъ „севастополското мурабе“), нахлули въ селото черкези и убили много хора, ограбили, добитъка прибрали. „Останахме тукъ със пу идна душа — разказваха ми селяни, що бѣха дошли у даскалъ Пенча — немаше не дрехи, не рѣза; инния хора салт със гърб избѣгаа, дето са дума“. Бѣгали на еждѣ Бѣла (Русчушко), гдѣто имало бѣжанци българи, сбрани отъ цѣлата Поповска околия. Когато се върнали назадъ, трѣбвало всичко отъ ново да градятъ. Отъ тогава дамоветѣ вече отстѣпили мѣсто на новитѣ къщи, така че сега тукъ-тамъ по двороветѣ, както у даскалъ Пенча, се виждатъ само още слѣди отъ старитѣ ,дамища'. — Старобългарско население, каквото е въ Паламарца, има още въ слѣднитѣ села:

Опака (189 к. бълг. и 194 к. тур.). И въ Опака е имало по-прѣди много турци — до 300 кѣщи, и тугѣ българското население е прѣкарвало животъ на тежко робство. Една стара бабичка ми разказваше подобни истории за насилствено турчене, каквито чухъ и въ Паламарца. „Мумичета мльдогу се турчили на дѣдовото Ангелово врѣме, прѣди 80 години. Па и сетнѣ гонѣва (гонѣха) мумичета — прибави бабичката — ала сеганга веке омѣкнава.“ Думата бѣше за турцитѣ, които сега вече вротуватъ, макаръ че тѣ, по общото мнѣние на селянитѣ, още се надѣвали да имъ се възвърне царството. Не могатъ тѣ още забрави, какъ на сила сж карали българкитѣ да имъ женатъ по за „шестъ парѣ и десетъ парѣ на день.“ И българитѣ отъ Опака се разбѣгали на 1877 година: седѣли десетина дене кждѣ ‚Орѣовца‘ (Горня-Орѣховица) — руситѣ тогава дошли до Караесенъ — и сетнѣ отишли на с. Костово (Бѣл. ок.), на Сарѣяръ и на Карамца. Черкези не успѣли да влѣзатъ въ селото имъ.

Садина. Въ турско врѣме Садина е било голѣмо село, имало е до 500 кѣщи, отъ които половината били турци; тѣзи слѣдъ освобождението полека-лека се изселили и останали до 1898 год. само 5—6 кѣщи (на 1891 г. имало 321 к. бъл. и и 47 к. тур.).

Прѣзъ руско-турската война въ Садина турски бѣжанци грабили, убивали и запалили селото, та една махала съвсѣмъ изгорѣла. Закланъ билъ и кметѣтъ Илия Сърдановъ. Садинскитѣ българи сж староврѣмски жители на селото и понеже сж по-близу до Разградъ и до пѣтнитѣ съобщения, се показватъ и по-развити нпр. отъ паламарчани.

По говоръ и носия садинчани сж сѣщи староврѣмски хърцои. Като ги разпитвахъ, дали тѣ намиратъ нѣкоя разлика между себе си и нпр. българитѣ въ близкото

село Батембергъ, тѣ ми отговаряха, че тѣ сами сж ,ерлийци‘ или както още се казватъ ,ераньовци‘ — ,вѣти българи‘, докато онѣзи въ Батембергъ сж ,балканджии‘. „То се познава по дреата и по приказката имъ“ — казваше ми бай Іовко Христовъ, бивши кметъ на селото. — „Ето на, тия въ Батембергъ предъ сто и пиндесѣ гудини сж приишлѣ отъ Драновско, ама никугашъ чифчилѣку не мѡгът да гу упекѣтъ катъ нас“. Кои още села сж ерлийски въ околията и кои не, много добрѣ е извѣстно на мнозина садинци, които като бай Іовко познаватъ на прѣсти почти цѣлата околия. Именно старо ,хърцойско‘ население нѣма много по другитѣ села отъ Поповска околия:

Въ Крапица (турски: Крепчѣ) има малко стари българи, доселени отъ Опака (13 кѣщи, а турци 71 к.); въ Балджй-Омѣръ, бивше чисто турско село, има само 5—6 български кѣщи, доселени отъ Садина; въ Хайдѣръ (119 к. б., 87 к. т.) и въ Караачѣ (118 к. б., 24 к. т.), населението било смѣсъ отъ стари българи и пришелци. По-подробни данни за тия двѣ села не успѣхъ да събера. Въ Гѣгово (22 к. б., 149 к. т.) бѣлг. население произхождало отъ Паламарца.

Въ другитѣ села отъ Поповска околия българитѣ сж по произходъ балканджии, едни отъ по-старо врѣме доселени, прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ, а други отъ по-ново врѣме. Помни се, че женитѣ до неотколѣ въ балканджийскитѣ села носили на глава си ,сукѣй‘ (вж. по-горѣ с. 50). Въ Паламарца даскалъ Пенчо изрично ми каза: „на Водица, на Ковѣчовецъ, на Зарѣево и Батембергъ — тѣ бѣа се съ сукѣй, а въ Паламарца и Опака не се е носило никогашъ сукѣй, ами въ старо врѣме женитѣ си превързвали главата съ бял ,ръченйк‘, а сега съ ,чюмбѣръ‘ или язмѣ“. Стари балканджии сж въ:

Ковачовецъ (155 к. 56 к. т.).

Водѣца (210 к. б. 13 к. т.).

Посѣбина (104 к. б. 42 к. т.).

Чайръкой (197 к. б. и 19 к. т.).

Зараево (въ турско врѣме наричано Карà-Хасанъ) сега е чисто българско село, ала въ турско врѣме половината му жители били турци. Новото име Зараево е получило селото по името на Зараевския руски полкъ, който се е сражавалъ близу до селото. Слѣдъ като се издигали турцитѣ (на 1891 г. 170 к. б. и 14 к. т.), дошли и нѣкои нови поселенци отъ околнитѣ села. По-старото българско население тукъ е балканджийско, доселено въ началото на миналия вѣкъ. Женитѣ били особено много прѣдадени на пѣснопойство. Гдѣто и да станѣлъ съборъ въ Поповска околия, зараевчанки дохождали; тѣ пѣвели хубаво, правѣли люлки и др.

Фюлбеллеръ (42 к. б., 54 к. т.), заселено отъ Еленско прѣди стотина години. Въ селата: Калфакъой (Джевизли-калфа, 63 к.), Спахларъ (140 к. б., 86 к. т.), Ярдѣмкъой (55 к. б., 29 к. т.), Нòво-Малко (бивше черкезско село по име Сепетчѣ, сега 40 к. б.) — българското население произхожда отъ голѣмото балканджийско село Батембергъ въ съсѣдната Разградска околия, което е заселило и други села въ течение на втората половина на миналия вѣкъ (вж. по-долу стр. 143).

Въ другитѣ села отъ Поповска околия българското население, доколкото можахъ да узная, датува отъ най-ново врѣме, най-много то е заселено слѣдъ освобождението на България. Така нпр. с. Бахшишларъ (60 к. б. и 144 к. т.), което сега се нарича Дриново, е бивше турско село, сега заселено съ шопи отъ Софийско и съ балканджии отъ Дрѣновско.

Аязларъ (169 к. б.), бивше чисто турско село, слѣдъ послѣдната война заселено съ одрински българи отъ Димотишко, именно отъ селата Януренъ и Кѹтруджа (вж. по-горѣ стр. 124). Тука има доселени и батеибергчани (дѣдо Събе съ двата си сина и дѣдо Иванъ съ двата си сина и дѣдо Цани съ синовѣтъ и внукитѣ си). Въ Аязларъ нашитѣ одринци тѣй сжщо се занимаватъ въ голѣми размѣри съ скотовѣдство и сж успѣли да си придобиятъ хубавъ поминѣкъ. Направи ми впечатление въ туй село фактътъ, може би единственъ въ Княжеството, че въ училището числото на момичетата прѣвишаваше числото на момчетата, а това потвърждаваше, че одринцитѣ сж между новитѣ колонисти по тия мѣста твърдѣ интелигентенъ и економично силенъ елементъ.

Султанкѡй (21 к.). Тука сж новозаселени сжщо такива димотишки българи, каквито сж въ Аязларъ.

Мехмеді (66 к. б. — 58 к. т.). Тука българитѣ сж прѣселенци отъ Одринско, и то отъ с. Хидерлі въ Узункюпрійско.

Въ бившитѣ турски села: Каравеллѣръ, Мансѣръ, Кѹрдаланъ (сега Иванча), Тѹлбеллѣръ, Шереметлѣръ, Бракница, Кочашлі, Кѡсѣкѡй, Юруклѣръ (сега Николаево), Сейдъ и Дагъ-Ені (сега Любленъ) населението е набрано отъ разни пришелци, повечето пакъ балканджии.

Не успѣхъ положително нѣщо да узная за българското население въ Арапларъ и Кѣзълларъ, и за нѣколко по-малки села отъ общинитѣ Арапларска (с. Дерѣ, Кѹчукъ), Зараевска (с. Кечиллеръ), и Любленска (Гърчиново).

Разградска и Кеманларска околия.

И въ тия двѣ околии турскиятъ елементъ е билъ толкова многочисленъ, че отъ старото българско население, сравнително съ турското, въ Разградска околия само тукъ-тамъ се запазили останки. Ала ако се сравни Разградска околия съ Поповската отъ една страна и особно съ Кеманларската, гдѣто до освобождението на България е имало само двѣ-три села съ българско население изобщо, трѣбва да се признае, че въ Разградско сравнително доста много стари българи сж оцѣлѣли, и то въ голѣми села, въ повечето отъ които има и турско население.

Въ самия Разградъ (на 1891 г. 4900 души българи и 5700 д. турци), гдѣто българското население повече е набрано отъ разни пришелци изъ околията и по-отдалечъ, има една стара махала, наречена „Добрѣшка“, гдѣто жителитѣ сж такива старовръмски „хърцои“ както по говоръ така въ по-голѣма часть дори и по носия, каквито сж околнитѣ селяни въ Садина, Кабаколакъ и др.

Кабаколакъ (86 к.) е сега чисто българско село съ старовръмско население. На 1811 година, когато въ руско-турската война Разградъ изгорѣлъ, много пострадали и кабаколачани, отъ които голѣма часть тогава трѣгнала да се прѣсели въ Русия, ала не всички отъ тѣхъ прѣминали Дунава, а мнозина останали по Добруджа и Силистренско. И на 1828 година пакъ трѣгнали кабаколачани за Русия, ала повечето отъ тѣхъ се спрѣли около Силистра (вж. по-долу с. 163). Сжщо такъво старо българско население въ Разградска околия има още въ селата:

Дръновецъ (244 к. бълг. и 60 к. тур.).

Езерѣцъ (и „Езерчѣ“, 90 к. бълг. и 351 к. тур.).

Топчийете (Топчийьой, 183 к. бълг.).
 Хасанларъ (196 к. бълг.).
 Гюзелджѣаланъ (160 к. бълг. и 67 к. тур.).
 Демирджилѣръ (40 к. бълг. и 105 к. тур.).
 Сяново (146 к. бълг. и 99 к. тур.).
 Осенецъ (Хюсенчѣ 259 к. бълг.).
 Кривня (157 к. бълг. и 42 к. тур.).
 Торлакъ (187 к. бълг. и 293 к. тур.).

Въ Кеманларска околия старо население се е спасило въ с. Завѣтъ и отъ часть въ с. Хърсово.

Завѣтъ (92 к. бълг. и 214 к. тур.). Има прѣдание, че това село е било едно врѣме чисто българско. Турцитѣ го наричали „Заход“. Гдѣто сж сега турскитѣ гробища, тамъ имало и по-стари — български. Отъ това село има прѣселенци въ Влашко, и до освобождението на България отъ Влашко все изпращали нѣкои отъ прѣселенцитѣ захаръ и кафе за поддръжка на близкото турско теке, „Демѣрбаба“, гдѣто споредъ мѣстното прѣдание по-прѣди била българска черква „св. Димитрий“.

Хърсово (230 вѣщи). Хърсово е било прѣди 1828 г. чисто българско село, каквото е и сега, населено все съ стари жители „хърцои“. Ала слѣдъ руско-турската война прѣзъ 1828 година цѣлото село се разбѣгало, и бѣжанцитѣ тръгнали подиръ рускитѣ войски. Отъ емигрантитѣ сетнѣ се върнали въ селото си малцина, между които и сегашниятъ дѣдо Цани Папазоглу, който ходилъ тогава съ баща си, Руси Папазоглу, „на Бабадаа“. Дѣдо Цани ми разправи нѣкои подробности за тогавашното изселване на хърсовчани. Тѣзи подирнитѣ били „задигнати“ отъ руситѣ и вървѣли съ руситѣ прѣзъ Шуменъ та прѣзъ Добричъ до Бабадагъ. Съ тѣхъ вървѣли и съсѣднитѣ селяни отъ

с. Караарнаутъ. Най-напрѣдъ, като трѣгнали, слѣзли на Разградъ. Сбрали се тамъ по-старитѣ хора отъ всичкитѣ емигранти (имало и отъ Бабаколакъ и др. села), да помислятъ, какво да се прави, защото едни взели да викатъ: „не щемъ да вървимъ!“, а пъкъ други: „Русия искаме!“ Ала „Русино“ като казалъ „запрягай!“, и тѣ всички за единъ день стигнали въ Новипазаръ. Оттамъ прѣзъ Добричъ, както се каза, стигнали до Бабадагъ и отъ тукъ до Дунава. Като стигнали до водата — „стигнало миръ“ и тогава се рекло, кой какъто йще, да върви. Цани съ баща си и заедно съ повечето отъ съселянитѣ си поседѣлъ на Бабадагъ три години. Сетнѣ се „въргъли“ самъ тамъ, докато най-подиръ „покрай Дунава, покрай Дунава“ дошли на Силистра. И тукъ седемъ години останали. Когато потеглили руситѣ окончателно и отъ Силистра, „теклифъ“ сторили на сиромашъта, да идатъ въ Русия съ тѣхъ, които искатъ. И мнозина потеглили подиръ имъ и нѣкои останали въ Влашко, кое отсреща Силистра, кое по на вѣтръ, а други отишли дори въ Русия — въ Бесарабия. Нѣкои пъкъ останали по селата около Силистра. „Въ село Бабукъ — каза дѣдо Цани — и сега имаме роднини: наши хора има и въ Ромъния, въ с. „Авомаци“¹⁾, близу до Букурешъ, и сега има хърсовчани, и въ село „Верешъ“²⁾ — родовете ни всичките сж тамъ, въ Верешъ; сѣшио държѣтъ езикъ нѣшио у Верешъ.“ — Само около 12 сѣмейства отъ

¹⁾ То е село „Афумацъ“, на сѣвероизтокъ отъ Букурешъ, населено съ 1500 българи и 150 д. ромъни. Българитѣ се прѣселили тукъ най-много прѣзъ 1828 год., повикани отъ тогавашния чокъй Скина. (Общината има 4000 хектара земя, отъ които 3000 принадлежатъ на чокъи и 1000 на селянитѣ (вж. у G. „Weigand, Bulgarische Siedelungen in Rumänien“, печ. въ Globus, Bd. LXXVIII. № 8. 1900, и рефератъ въ Пер. Сис. 1901. 2. 155).

²⁾ То е село „Варещи“ (въ Ифовския окръгъ), населението съ 1000 души българи, „повечето отъ които дошли тамъ прѣзъ 1822 (?) год.“ (вж. Вайгапдъ, ц. д.).

старитѣ хърсовчани се върнали въ Хърсово, слѣдъ като стояли по силистренскитѣ села 11 години. Тукъ заварили запустѣли кѣщи. Сетнѣ допаднали тукъ балканци, и то като идвали постепенно: тазъ година дошли 4—5 кѣщи — до година други 4—5 кѣщи и т. н. Така се образувала покрай ,ерлийската махала' въ Хърсово, гдѣто живѣе дѣдо Цани и гдѣто сега има около 50 кѣщи, отсрещната ,балканджийска махала', която сега е многочисленна (около 180 кѣщи — всички кѣщи въ Хърсово на 1891 год. брояли 230). Балканджитѣ ,то време' споредъ дѣдо Цани били ,слаби' тамъ въ Балкана, та затова никой не можелъ да ги сдържи, да не се селятъ въ полето. Кметътъ на с. Хърсово прѣзъ 1898 год., бѣше отъ балканджийската махала и ми разказваше, че баща му, който се заселилъ въ Хърсово прѣзъ 1872 год., заварилъ въ ,ерлийската махала' около 25 кѣщи, така че нѣма съмнѣние, какво сегашнитѣ жители на тая махала произхождатъ само отъ завърналитѣ се около 1840 година 12 стари хърсовски сѣмейства. Балканджитѣ въ Хърсово произхождатъ отъ Габровско, Троянско, Дръновско и Еленско. За това говорътъ на балканджитѣ не прѣдставя сега чисто нарѣчие, каквото е още нарѣчието на жителитѣ отъ ерлийската махала. Има една махала въ Хърсово, наречена ,Уруковата махала', що показва, че тукъ трѣбва да е имало нѣкой бей едно врѣме. Дѣдо Цани именно си спомня, че нѣкой си паша ималъ тузъ чифликъ и че хърсовчани имали ,до кървезировио бозгунт' нѣ какви права, така че ,не бивало кованъ конь да мине прѣзъ сѣлото', ала сетнѣ станало лошо. — Какъ да е, съ околнитѣ турци все още поминували, ала когато дошли черкезитѣ и ,почнали да крадатъ', животътъ станалъ неспоенъ. Близкото село ,Топалкьой' било черкезко, поради което постоянно добиткътъ на хърсовчани билъ въ

опасностъ: „улои крадѣха, ковошки крадѣха, и каквото не щеш, а твърде лѣб не іедѣха“ — описваше дѣдо Цани черкезитѣ. Споредъ него хърсовчани най-много осѣтили, че България се освободила, защото се прѣмахнали черкезитѣ. Отъ Хърсово е заселено слѣдъ Одринския миръ с. Хърсово въ Новопазарска околия; хърсовчани има въ с. Станювецъ (Юруклеръ, Новопазар. окол.), въ Топалкѡй (Шумен. окол.) и въ с. Вискѡй (Гутрак. окол.) и нѣколко сѣмейства въ с. Кара-Коджиларъ (Русен. окол.); има ги и въ Силистренско, както се каза, именно въ с. Бабукъ и въ с. Айдемиръ, а така сжщо и въ казанитѣ двѣ села въ Ромѣния. И въ добруджанското с. Хърсово имало отъ тѣхъ.

Карѣарнаутъ (142 к.). Това село е било населено, както се види, прѣзъ първитѣ врѣмена на турското завоевание съ македонски българи откъдѣ Костурско. По всѣка вѣроятностъ тѣ сж били сжщеврѣменно прѣселени съ сжщинскитѣ „арнаути“ (албанци) въ с. Арнауткѡй до Разградъ, чиито потомци и сега още говорятъ албански. Споредъ едно прѣдание, нѣкой паша, който е направилъ голѣмата джамия въ Разградъ и на когото ще да сж принадлежали селата Арнауткѡй и Караарнаутъ, прѣселилъ „арнаути“ откъдѣ Янина, като ги надарилъ съ особни привилегии, въ силата на които и двѣтѣ села можали и прѣзъ най-тежкитѣ врѣмена на турското иго да се запазятъ въ добро състояние. Македонскитѣ прѣселенци въ Караарнаутъ, ако и да не сж били „албанци“, както овѣзи въ Арнауткѡй, минавали тѣй сжщо подъ името „арнаути“, тѣй като съ това име доскоро въ източна България сж били означавани и македонскитѣ българи. Селото Караарнаутъ минавало и подъ име „Малки Арбанаси“, докато Арнауткѡй се казвало, освѣнъ „Бейарнаутъ“ още и „Голѣми Арбанаси“ (вж. по-подробно въ статията ми „Арнаутитѣ въ

Силистренско и слѣди отъ носовки въ тѣхния езикъ, въ Периодич. Спис. LXI).

И отъ Караарнаутъ старитѣ македонски жители се издигали прѣзъ 1828 год. заедно съ съсѣдитѣ си хърсовчани и др., както се каза по-горѣ, съ намѣрение да се прѣселятъ въ Русия, ала и отъ тѣхъ по-голѣмата часть останала въ Силистренско, главно въ с. Айдемиръ, сетнѣ и въ селата Сребърна, Бръчма, Караорманъ, Бабукъ и Хаской (вж. цитув. съчин.). Въ Караарнаутъ се върнали отъ „ветитѣ“ твърдѣ малко — само три-четири сѣмейства: Бено Дочоолу, Карамозакъ и още двама-трима. Старитѣ отъ тия завърнали се „арнаути“ знаели още и своето „арнаутско“ сир. македонско нарѣчие, ала тѣхнитѣ потомци сега вече не го говорятъ, понеже съвършено се изедначили съ балканджитѣ въ селото.

Когато заминали старитѣ караарнаутчани съ руситѣ, и докато седѣли тѣзи подирнитѣ на Силистра, дошли въ Караарнаутъ ,татари“, които били бѣжанци отъ Добруджа. Тѣзи слѣдъ оттеглянето на руситѣ се дигнали пакъ отъ Караарнаутъ, и тогава взели въ запустѣлото село по-лека-лека да прииждатъ балканджии отъ близкитѣ балканджийски села отъ Бѣленско и Кесаревско, като отъ с. Стражица (Кадѣкьой), Джулиница, Посѣбина, отъ Габровско и др. По-старитѣ отъ сегашнитѣ караарнаутчани ми разказваха по собствени спомени, при какви разбъркани условия ставало заселяването на балканджитѣ по Разградско въ онова врѣме. Именно когато едни отъ тѣхъ идѣли отъ Джулиница, за да се настанятъ въ опустѣлото Караарнаутъ, запити отъ търновския управител „ги гонили“ и не позволявали да се разселяватъ, а пъкъ разградскиятъ каймакаминъ напротивъ ги мамилъ да дойдатъ, да се заселятъ. При подобни условия се заселило и селото Батембергъ въ началото на миналия вѣкъ.

Караарнаутъ сега е въ цвѣтуще състояние. Когато азъ бѣхъ тамъ (прѣзъ юли мѣс. 1898 год.) тъкмо се свършваше пострѣйката на новото голѣмо и прѣкрасно училищно здание (по плана на новитѣ училищни здания въ Варна).

Арнауткѣой или ‚Бейарнаутъ‘ (255 к. б.). Отъ старото албанско население, заселено тукъ, както се спомена, прѣзъ първитѣ врѣмена на турското завоевание отекдѣ югозападна Албания, навѣрно отъ мѣста съсѣдни на Костурско, има сега малки останки. До 1811 год., когато селото заедно съ Разградъ изгорѣло и се разпрѣснало, старитѣ албански жители били тукъ ядката на населението и въ голѣмо количество. Тогава повече отъ тѣхъ избѣгали въ Влашко и се настанили въ Букурещъ и въ околността му; отъ тѣхъ произлѣзли сетѣ и видни ромѣнски политически дѣйци, каквито сж напр. отъ видното сѣмейство на Бранкованитѣ. Въ селото си слѣдъ склучения миръ се завърнали сравнително малцина — около 30 сѣмейства отъ разбѣгалитѣ се стари жители албанци. Въ напустнатото село вмѣсто старитѣ жители почнали полека-лека да се настаняватъ българи отъ околнитѣ села, като напр. отъ Батембергъ, Хасанларъ и др. Тоя новъ български елементъ постепенно се е умножавалъ прѣзъ цѣлата първа половина на миналия вѣкъ. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че прѣзъ 1828 год. Арнауткѣой останало непожтнато. Между живитѣ още ‚арнаути‘ въ селото, които знаятъ да говорятъ и албански, най-старъ е дѣдо Димитъръ Генджоолу, на 92 години. Споредъ нарѣчието, което говори той, излиза, че заселенитѣ въ Арнауткѣой албанци сж принадлежали на албанското племе тоски. Отъ сжитѣ албанци е имало и други колонии по източна България (въ с. Арнаутларъ въ Варнен. окол.; въ с. Ескиарнаутларъ въ Провадийска окол. и др.), сжщо тѣй

прѣселени отъ давни врѣмена. Смѣсени съ българитѣ, тия албанци, бидейки и християни, отдавна сж усвоили и българския езикъ, така че този подирниятъ полѣка-лека замѣсти матерния имъ езикъ. Въ Бесарабия, именно въ селата Вълканепи и Каракуртъ, близу до Болградъ, има прѣселени отъ сѣвероизточна България такива тоски, които още владѣять своето албанско нарѣчие. Прѣселението имъ станало въ началото на миналия вѣкъ, и навѣрно между тѣзи ще да има и нѣкогашни жители на селото Арнауткѡй. Въ това подирнѡто албански знаятъ да говорятъ освѣнъ дѣдо Генджоолу, когото можахъ лично да поразпитамъ по-миналата година, още Никола и Тодоръ Панайотови, кръчмари въ селото, сетнѣ нѣкой си Дели-Дамянъ и женитѣ: Христѣа Костова, баба Тодорѣа, жена на нѣкой си Костѣ кехаята, и още нѣколко други (вж. и въ цитув. съч. Арнаутитѣ въ Силистренско и пр.).

Освѣнъ балканджитѣ въ Хърсово и Караарнаутъ балканджии живѣять и по другитѣ български села отъ двѣтѣ околии. Такива сж именно:

Батембергъ (Разгр. окол.). Прѣди послѣдната руско-турска война това село, ако и никогажъ да не е било турско и да не е имало въ него дори и турци, се наричало Къзъл-Мурадъ. Селото е било заселено прѣди стотина години (1805 г.), и то отъ нѣкои си дѣдо Ильо и дѣдо Вълчо отъ Дрѣновскитѣ колиби. Дѣдо Вълчо, споредъ казването на неговия внукъ, Димитъръ Георгиевъ (учитель), живѣлъ до 1878 година. Мѣстото, гдѣто най-напрѣдъ се е заселило селото Батембергъ, било пусто, било гора, ала сгодно по положение, близу до Разградъ. Въ слѣдствие на станали опустошения и изселения прѣзъ втората половина на миналия вѣкъ, околността на Разградъ била пуста и поради това самитѣ турски власти всѣкакъ подпомагали стремѣжа на балканджитѣ да се

заселяватъ въ незаселенитѣ още области. Така и Батембергъ единъ видъ кришомъ се заселило и въ течение на трийсетина години то е било вече едно отъ най-голѣмитѣ и най-развититѣ български села въ Разградско: то брояло до 400 къщи все българи. Тукъ най-напрѣдъ се направила черква и тукъ е имало най-напрѣдъ постоянни свещеници, докато другитѣ села, както се посочи по-горѣ, не сж имали свой попъ. Батембергчани тогава били нѣкакъ по-свободни, понеже нѣмало турци въ селото имъ, а и тѣ, дошли отъ прибалканска областъ, гдѣто сж расли по-свободно, били и много по-независими спрѣмо турцитѣ, така че тѣхъ, по казването на даскалъ Пенча въ Паламарца, „тѣзи не можли твърде да ги врѣдятъ“. За това тѣ отъ рано си повикали нѣкого си попъ Ивана отъ Влашко, който най-напрѣдъ имъ четѣлъ влашки, а сетѣнъ обърналъ на български, а слѣдъ него още трима попове наредъ, родомъ отъ сжщото село, служили тукъ и на околията (попъ Никола, попъ Димитъръ и попъ Рашко). Поради благоприятнитѣ условия, които прѣселенцитѣ намѣрили тукъ и понеже постоянно прииждали нови поселенци отъ Дрѣновско, населението на селото бързо се удвоявало, та взело да се изселва по околнитѣ села. Така Батембергъ станало разсадникъ тогава на българското черковно и училищно просвѣщение въ Разградската и Поповска околия, толкова повече, защото отъ Батембергъ сж били основани въ течение на миналия вѣкъ доста много нови български поселения. Прѣзъ послѣдната руско-турска война турцитѣ изгорили Батембергъ, така че половината отъ жителитѣ му тогава се прѣснали по околнитѣ села (Сепетчи, Жевизли, Малка Ада и пр.). И тѣй колониитѣ на Батембергъ се умножили още повсече. Освѣнъ посоченитѣ по-горѣ български поселения отъ Батембергъ въ Поповска околия (Калфакъой, Спах-

ларъ, Ярдымкой, Ново Малко, бивше „Сепетчи“) въ Разградска околия отъ Батембергъ произхождатъ българитѣ въ:

Сазлъ (85 к. б., 106 к. т.), Калфадерѣ (128 к. б. и 50 к. т.), Малко Адъ (турски Адѣкой, 128 к. б. и 50 к. т.) и Сейдолъ (21 к. б. и 100 к. т.).

Ташчй (тур. Ташчйкой, 81 к. б. и 29 к. т.) е заселено съ българи балканджии отъ Еленскитѣ колиби прѣди 70 години, сир. слѣдъ войната отъ 1828 год.

Диеилиташъ (257 к. б.) тѣй сжщо е заселено слѣдъ Одринския миръ отъ балканджии откъдѣ Габровско и Тръвненско.

Въ селата Голѣма Кокарджъ (37 к. б., 118 к. т.), Малка Кокарджъ (23 к. б. и 111 к. т.), и Черковна (35 к. б. и 67 к. т.) — всички въ Кеманларска околия — българското население било, доколкото можахъ да разбера, ново и състояло отъ разни пришелци.

Въ всички други неспоменати села отъ двѣтъ околии населението е турско, а колкото има и българско, то е съвсѣмъ незначително, по нѣколко само къщи. Отъ година до година обаче това население расте, а турското намалява.

Нека сега продължимъ своя прѣгледъ на населението откъмъ изтокъ, по черноморскитѣ области, които останаха неразгледани, а именно по Варненско, Добричко, Балчишко и Силистренско, па покрай Дунава прѣзъ Тутраканско и Балбунарско ще стигнемъ къмъ Рущушко и Търновско, отгдѣто нататкъ ще можемъ послѣдовно изкара прѣгледа си до крайнитѣ западни граници на хърцойския елементъ и неговото нарѣчие. За да бжде прѣгледътъ подпъленъ, ще прѣхвърлимъ и ромънската граница,

та ще разгледаме българското население и въ ромънска Добруджа. Ще вървимъ редомъ отъ югоизтокъ, гдѣто спрѣхме, именно източно отъ Провадийската околия, която граничи съ Варненската.

Варненско и Балчишко.

Слаби слѣди отъ старото хърцойско население намѣрихъ тукъ само въ три села южно отъ Варна. Въ селото Дерѣкьой (130 к. б.) още се разпознаватъ по говоръ и носия „ерлитѣ“, еднакви съ провадийскитѣ хърцои, отъ заселенитѣ тукъ отъ Аврентъ „еркечани“. Въ съседното с. Бѣлево (Гебебдже, 140 к. б. 26 т.) има малко запазени ерлии. Отъ старото ерлийско население на Гебебдже сега има прѣселенци въ с. Конгасъ въ ром. Добруджа (Бабадашка ок.). А пъкъ въ Гебебдже сега има прѣселенци отъ Долно Орѣхово (Орѣово) — гдѣто сж еркечани и гуличани. Сжщо и въ с. Емирлѣръ има еркечани (71 к.). Казваха ми, че имало „ерлии“ и въ с. Доуджа, но не ми се върва. Други стари жители въ Варненско нѣма. Въ самия градъ Варна българскиятъ елементъ е новъ: нѣма сѣмейства, които да сж по-стари отъ 100 години въ Варна, и ако ги има, тѣ ще сж малко. Старъ елементъ тукъ сж гърцитѣ и черно-морскитѣ гагаузи. Освѣнъ въ Варна, гдѣто сега има до 4670 гърци, въ Варненско още има въ с. Бѣла (Акдере) — 1680 гърци, въ Курукьой — 171, въ Еникьой — 221 и въ Таптъкъ, гдѣто $\frac{3}{4}$ отъ населението (486 души) сж гърци. Като оставимъ настрана гърцитѣ, всичкото друго население откъмъ езикъ съставя двѣ голѣми групи: българска и турска; въ послѣдната трѣба отъ чиститѣ турци да се отличаватъ гагазитѣ и алиянитѣ (къзълбашитѣ).

И тъй освѣнъ въ казанитѣ три села българското население по цѣло Варненско се указва прѣселено. За най-старитѣ прѣселенци не можахъ да улова сигурни данни, тъй като населението не прави точна разлика между 100 и 150 години, та обикновено се казва „прѣди 100 години“ или „има повече отъ 100 години.“ Тезѣ тия, които сж дошли въ началото на миналия вѣкъ, помнятъ по, точно, и тѣ съставятъ най-старата — да я речемъ I. група прѣселенци; сетнѣ идатъ най-много прѣселенци отъ 1828—38 година, — II. група; има нѣкои, дошли слѣдъ кримската война, ала тѣ сж малко, докато третото голѣмо прѣселение е станало отъ 1879 год. насамъ, — III. група. Между прѣселенцитѣ въ Варненско най-видно мѣсто заематъ колонитѣ отъ Еркечъ-Гулица и тракийцитѣ (одринци и пр.).

За характеристика на най-новитѣ български колонии тукъ отъ Одринско ще съобща изъ пѣтния си дневникъ нѣкои бѣлѣжки върху двѣ-три отъ новозаселенитѣ села между Варна и Балчикъ.

Посѣтихъ на 11. Августъ 1897. год. селото Дишбудахъ (на 1893 год. имало 115 в. съ 688 души жители). Жителитѣ сж прѣселенци отъ Одринско. Има тукъ 10 къщи отъ с. Татарларъ и 40 отъ с. Кюкюлеръ. Слѣдъ като се прѣвзе Плѣвенъ, понеже селото Кюкюлеръ пострадало много, всичкитѣ му жители се задигнали — цѣлото село — и се настанили въ Дишбудахъ (вж. въ Дановата карта Кюкюлеръ, източно отъ Одринъ). И отъ селото Сюлиоглу, което е съвсѣмъ близу до Кюкюлеръ, има малко прѣселенци въ Дишбудахъ; то имало до 160 къщи и най-много пострадало: имало обезчестяване на цѣлото село и много убийства. — Отъ Сюлиоглу се прѣселили навече въ с. Русларъ до Варна. Въ Дишбудахъ има 20-тина къщи, прѣселени отъ Коджатарла (Лозен-

градско, на сѣверъ отъ Лозенъ, близу до нашата граница). Заселението на Дишбудахъ станало при слѣднитѣ условия:

Българскиятъ ексархъ Антимъ съобщилъ, че България се раздѣля на „Автономия“ и на „Княжество“ и че черкезскитѣ и татарскитѣ имоти ще се раздаватъ даромъ. Трѣбва да забѣлѣжа, че на „дѣда Антимъ“ ексарха майка му е отъ Татарларъ — Баба Гена, стрина на сегашния Христо Васильовъ въ Дишбудахъ, главния водителъ на заселенитѣ тукъ емигранти. Тогава, като узнали за казаното раздѣление на България, рѣшили да се изселятъ въ България, но понеже прѣчили властитѣ въ Одринъ и митрополитѣтъ, ударили телеграма до руския царъ да искатъ позволение за прѣселване. Тръгнали найсетнѣ на Мартъ мѣс. 1879 год. и стояли два мѣсеца въ Румелия, въ Къзълагачско близу до с. Пашакъой, а на 21 Априли тръгнали къмъ Варна. Като газили Камчията до поясъ — тя прѣди малко се била разлѣла — попаднали въ една тиня и батаци: „да имаше някой да ни фотографира — жени и мъже до гуша пропадатъ, детски писъкъ! . . .“ — разказваше дѣдо Христо, като си спомняше за ония дни. Единъ се насмѣ, като си спомни за сжщото. — „Какво се смѣешъ бе, то е за плачъ, каквото прѣтеглихме Богъ знае!“ — каза разказвачътъ развълнувано. По парахода отъ Бургасъ само нѣкои вещи прѣкарвали. Дошли въ Варна, избрали си туй мѣсто, гдѣто намѣрили още нѣкои неразрутени черкезски кѣщи, и си понаправили и нови; и черквата имъ „Св. Кирилъ и Методий“, почната на 1896. г., бѣше вече свѣршена и изографисана. Иматъ учителъ и учителка; за училище е приспособена бившата селска джамия. Ходихъ и въ кѣщата на дѣдо Христо, който живѣе сега въ черкезска кѣща — низка и малка кѣщичка. „Христо Чорбаджи“ е едъръ, личенъ старецъ, твърдѣ отворенъ и разуменъ човѣкъ;

той е подбудилъ съселянитѣ си да се изселятъ въ Княжеството. Жена му и сега се носи по стария крой, тя ми показва и фесътъ, покритъ съ „чемберъ“, който носятъ женитѣ по Одринско. И тя ми разказва за патилата прѣзъ първитѣ години слѣдъ заселението. Промѣната на климата имъ повлияла отначало злѣ; сега сж добрѣ, но пасбищата и нивитѣ имъ сж малко. Не могатъ забрави Одринско. Та тѣ и не пострадали твърдѣ, които били въ Чокинската нахия, въ която влизать с. Татарларъ и с. Вайсалъ, защото тогавашниятъ мюлезимъ Еризъ ага спасилъ своитѣ села отъ Чокинската нахия — до 360 села, като юзбашии на нахията: не далъ човѣкъ да се обѣси и изобщо много заслужилъ за българитѣ съ своята доброта. Ала за това нѣкой си Джеферъ ага, който билъ началникъ на съсѣдната „Манастирска“ нахия, избѣсилъ много хорица, и особно ще го помнятъ тия отъ Сюлиоглу и Инджевой (Енидже)... „Сегашнитѣ русларчани, които сж повечето отъ Сюлиоглу, могатъ ви разказа за него . . . мома не остана читава“ . . .

Отъ Дишбудаѣ тръгнахъ за близкото с. Теке, населено отъ Вайсалъ (Одринско). Вайсалъ е имало до 200 бълг. к., а останали тамъ само 20-тина. Сега има въ Теке 81 къща съ 580 жители. Минахъ покрай Гейкчилеръ (93 к. съ 608 д.), заселено отъ старозагорци още въ турско врѣме и отъ одринци, сега прѣселени. Въ Теке бѣхъ на гости у Коста Ангеловъ, близъкъ роднина на негово Високо-прѣосвещение софийския митрополитъ Партения, който тѣй сжщо е родомъ отъ Вайсалъ. Въ Теке видѣхъ жална картина: малария коси прѣселенцитѣ — всички пожълтѣли, отпаднали; И тѣ жалать за Одринско.

Въ Чаталларъ половината сж татари, а половината сж прѣселенци българи отъ Лозенградско (Къркелисийско), и то отъ с. Крушево, гдѣто останали 10-тина къщи,

и 2—3 къщи отъ с. Кула. И въ Джеферли, най-доброто и най-честно гагаузско село въ Варненско, има сега до 20 къщи българи, прѣселенци отъ Еркечъ-Гулица.

Сега ще посоча отдѣлно българскитѣ поселения въ Варненска и Балчишка околия.

Варненска околия.

Еркечани и гуличани сж настанени въ слѣднитѣ села:

Гебедже (тукъ има освѣнъ староврѣмски жители, както се посочи по-горѣ, и еркечани, доселени отъ Горньо Орѣхово); — Ясѣбаши (42 къщи); — Старо Орѣхово (48 к.); — Ново Орѣхово (56 к., еркечани и габровци); — Елечъ (27 к.); — Гебешъ (25 к., бивше турско село, сега заселено съ гуличани); — Джеферли (тукъ има освѣнъ гагаузи, както се каза по-горѣ, и до 20 к. еркечани); — Суджаскьой (77 к.); — Куюджукъ (102 к.); — Гюндогду (100 к.); — Гевреклеръ (60 к.); — Чатмъ (105 к.); — Сюмбей (15 к.); — Николаевка (бивше Хадърча, 140 к.) и Гюлекьой (20 к. б., 50 к. т.)

Одрински българи (най-вече отъ Малко-Търновско, отъ Лозенградско или Къркисийско и отъ Одринската каза) има въ слѣднитѣ села:

Галата (33 к. б. отъ Малко-Търновско и 70 к. т.); — Мемишъ-софуларъ (53 к.); — Дюлгеръ (24 к.); — Абдикьой (бивше черкезско село, сега населено най-вече съ одринци, именно отъ Чатаджа, а има и други отъ разни мѣста, 15 к.); — Долни Чифликъ (75 к. б. и 86 к. т., бивше чисто турско село, а сега населено съ одринци и македонци); — Пашакьой (52 к.); — Караягуръ (43 к. б. и 10 к. т., одранцитѣ тукъ сж отъ Лозен-

градско); — Русларъ (50 к. б., 25 к. т., туку одринцитѣ сж, както се посочи по-горѣ, загорци' и то най-вече отъ Сюлиоглу, ала има ги туку и отъ Вайсалъ, Татарларъ, Кюкюлеръ и Дивитлеръ); — Инджекьой (30 к. б. и 20 к. т.); — Аджемлеръ (70 к.); — Голѣма Франга (32 к.); — Малка Франга (34 к.); — Влахларъ (49 к., прѣселенци отъ Димотишко); — Козлуджа (Везиръ-Козлуджа, 269 к. б. и 153 к. т.; туку има одринци, анадолски българи отъ с. Байремиѣ, Брусенска каза, и малко гърци); — Дервентъ (70 к.); — Кюмюрлюкъ (53 к.); Саржгьолъ (70 к.); — Татармахле (29 к.); — Кара-Хюсеинъ (туку има освѣнъ гърци 447 д., още и българи — 785 д., прѣселени отъ Сливенско слѣдъ войната отъ 1828 год.)

Въ самия градъ Варна има въ „Новата махала“, кждѣ Татаркапия, заселени около 60 к. българи отъ Лозенградско.

Въ Кліментово (бивше Капаклѣ — 130 к.) има разни по-стари и новопрѣселени българи отъ руска Бесарабия.

Боазкесенъ (14 к.) е населено съ разни нови български поселения.

Гюняласъ (53 к.) Туку сж пришелци отъ разни мѣста.

Крѹмово (бивше Горня Кумлуджа, 90 к.) Туку има стари прѣселенци — II. група — най-много отъ с. Копаранъ (Анхиялска околия).

Споредъ разказването на нѣкой си дѣдо Стойко, прѣдадено въ Мин. Сб. VIII. 9. (отд. за нар. умотвор.), слѣдъ Одринския миръ отъ Копаранъ, гдѣто имало тогава 60 къщи, потеглили 40 къщи заедно съ други емигранти отъ Ямболско и Сливенско за Русия (Бесарабия) и се настанили туку между селата Александровка (нас. съ

гагаузи), Гюлеменово, Чомлекъой и др. и образували ново село, което нарекли пакъ Копаранъ. Тукъ седѣли три години, слѣдъ което „всички“ пакъ се изселили отъ тамъ и се завърнали въ България. Случайно се спрѣли на отпочивка въ днешно Крумово, гдѣто намѣрили само три турски кѣщи, и тѣ прѣселени отъ Герлово. Въ околнитѣ села, а именно въ Долня Кумлуджа имало 6 кѣщи, въ Юшенли 20 кѣщи турци и гагаузи, въ Суджаскѣой — 6 кѣщи, Коробашли — 5 кѣщи, все турци. Селата Ерменли и Ново Коюджукъ тогава били още кѣшли. Копаранчани получили позволение отъ турскитѣ власти въ Варна, да се заселятъ тукъ. Тѣй като тѣ стигнали прѣзъ есеньта, прѣзъ зимата найвече се прѣхранвали като продавали дърва и вѣглища. На пролѣтѣта захванали да оратъ и въ кѣсо врѣме се свързели и поминували добрѣ. — Записвачтъ на тия данни, г. Д. С. Стаменовъ, бѣлѣжи, че дѣдо Стойко, който ужъ участвувалъ въ заселването на селото, сега билъ старецъ на 60 години, а самъ дѣдо Стойко разказва, че когато „дошли войскитѣ на царъ Николай въ България, дѣто седѣли 10 мѣсеци“ той билъ на 24 години. Отъ всичко туй се вижда, че дѣдо Стойко е разказалъ, и то доста неточно това, което, види се, е чувалъ отъ по-стари хора или отъ баща си, понеже е фактъ, че Крумово е заселено отъ копаранчани около 1830 год. Това азъ узнахъ, когато бѣхъ въ Ботево (Юшенли) и минахъ покрай Крумово, а това се вижда и отъ Скальковскій (ц. д. 87), гдѣто между българскитѣ села въ Бесарабия се споменува и „Купаранъ, на рѣчкѣ Малый-Кургыжъ, основана Болгарами въ 1830 год., домовъ 127, жителей Румелийскихъ Болгаръ 93 сем., 500 о. п. душъ“. Понеже това село е съществувало и слѣдъ 1848 годъ., очевидно е, че не „всички“ копаранчани сж отишли въ Русия, а много ще да сж се спрѣли, като отивали за

Русия, въ днешно Крумово, гдѣто сѣгнѣ заседнали и нѣкои отъ тѣзи, що се завърнали отъ Русия.

Пашайтъ — тукъ има покрай турското население (120 к.) и анадолиски българи (25 к.).

Кѡклуджа (30 к. б. и 4 к. т.) е бивше турско село, сега заселено съ котленци и разни други пришелци.

Арнаутларъ (15 к. б. 35 к. т.), погрѣди чисто турско село, а сега има тукъ и българи, придошли отъ разни мѣста.

Въ всичкитѣ други села отъ Варненска околия населението е турско, като не смѣтаме съвсѣмъ незначителното число българи, които ги има и по турскитѣ села тукъ-тамъ до по 2—3 къщи. Нека забѣлѣжимъ, че селото Кѡмлуджа (по-нагрѣдъ Долня Кумлуджа) е населено съ къзълбаши.

Балчишка околия.

Голѣми села по Балчишко, сравнително съ тѣхното множество, има малко, а изобщо българскиятъ елементъ и тукъ е въ меншество грѣдъ турския. Както се каза, и тукъ, колкото има българи по селата, всички се указватъ пришелци все отъ реченитѣ три категории, споредъ врѣмето на заселението.

И въ града Балчикъ (276 к. б.) българитѣ не сж староврѣмски жители, нито сж по потекло отъ една мѣстностъ.

Дѣшбудакъ (115 к.), както се посочи по-горѣ, сега е заселено съ „загорци“ отъ Одринско, именно отъ селата Татарларъ, Кюкюлеръ, Коджатарла и др.

Текѣ (90 к.) е населено съ одринци — „загорци“ отъ Чокинската нахия (Одринско), именно отъ с. Вайсалъ.

Гѣйкчилеръ (90 к.). Въ турско врѣме тукъ сж били заселени (отъ 1828 г.), както се каза по-горѣ, тракийци

откъмъ Стара Загора, а слѣдъ освобождението тукъ намѣсто турцитѣ се заселиха одринци отъ Вайсалъ, Таттарларъ и др.

Екренѣ (40 к.) е заселено съ нови одринци отъ сжжитѣ, които сж въ Дишбудахъ и Теке.

За Чаталларъ (55 б. 55 т.) по-горѣ се каза, че половината е населено съ татари и половината съ нови пришелци българи отъ с. Крушево и с. Кула (Лозенградско).

Ботевско, бивше Алаклинсѣ (31 к.). Тукъ има и стари, черноморски гагаузи, и нови пришелци, българи отъ Одринско.

Сарѣмусà (34 к.) е чисто българско село, заселено слѣдъ 1828 год. отъ ервечани и гуличани.

Шабла (226 к.) — заселено слѣдъ 1828 год. отъ тракийци. То ще да е било по-напрѣдъ гагаузско село, понеже споредъ Иречека (Cesty 607) въ Бесарабия имало прѣселени гагаузи на 1829 год., и то изъ Шабла, Караманли и др.

Дурàнкулакъ (60 к.). Тукъ сж сжщо такива тракийски прѣселенци, каквото сж и въ Шабла.

Сатѣлмѣшъ (48 к.), населено съ тракийци отъ 1828 год.

Гьòре (70 к.), бивше турско село, сега ново заселено съ българи отъ разни страни. И българитѣ въ Гурково (по-прѣди наричано „Гяуркуюсѹ“, до 36 к.), Гаргалѣкъ (42 к.), Елибей (14 к.), Чаирлѣгьолъ (14 к.), Кѣлѣкчи (17), Карапча (т. Гарибча 42 к.), Сеидъ Ахмедъ (15 к.), Куртъ-Думанъ (20 к.), Кая-бейкьой (23 к.) и др. сж сжщо тѣй, както и въ Гьоре все новозаселени и прѣдставятъ смѣсь по потекло и нарѣчие.

Добришка околия.

Най-многого българи въ Добришка околия сж настанени слѣдъ Одринския миръ, а прѣобладаещето мнозинство отъ тѣхъ сж все тракийци отъ Старозагорско, Сливенско, Ямболско и Каваклийско; по-малко сж отъ Балкана. Не сж малко и новитѣ прѣселенци слѣдъ послѣдната война; особно трѣбва да се отбѣлѣжатъ много прѣселения изъ ромънска Добруджа, гдѣто българитѣ тѣй сжщо сравнително сж все нови колонисти отъ сѣверна и южна България.

Въ самия Добричъ (по-прѣди Х.-Оглу-Пазарджикъ; на 1891 г. 644 к. български и 1157 к. небългарски) българското население датува съ твърдѣ малки изключения главно отъ сто години насамъ. Тукъ има и гагаузи. Българитѣ тукъ най-много произхождатъ отъ Котелъ, има ги и отъ Габровско, отъ Коприщица, па намѣрихъ сѣмейства дори и отъ Бѣла Слатина. Освѣнъ това отъ околнитѣ села постепенно се настанявали българи, които по потекло сж отъ Тракия, така че градътъ Добричъ съ своето българско население горѣ-долу прѣдставя разнообразния новъ български елементъ, който живѣе по околнитѣ села. Ето за примѣръ нѣколко села, които съ своето население прѣдставятъ изброенитѣ три главни типа колонисти. Трѣбва да отбѣлѣжимъ, че въ Добришко съвсѣмъ малко села има, гдѣто българитѣ да не сж смѣсени съ турци, а изобщо голѣми чисто български села нѣма.

Ези-бей (по-прѣди Азисъ-бей, 60 к. бѣл. и 30 к. тур.) е заселено съ българи изъ с. Коздсмѣдѣе, Старозагорска околия (Тракия) на 1832 год., когато били на пътъ да се прѣселятъ въ Русия и се спрѣли тукъ, тѣй като не имъ било вече възможно да се върнатъ назадъ.

Въ черковния дворъ прочетохъ слѣдния надписъ на една надгробна плоча:

„Тука почиватъ брениитѣ останки на свещеника Пасхалъ изъ село Козосмѣдіе. Той е билъ първий основатель на българските селенія въ Добруджа отъ год. 1832. Отъ неговъ имотъ е въздигнато българското училище въ село Гелинджикъ, рѣкоположенъ на 1808 год., прѣд-ставилъ ся е пѣлень съ дни на 1866 год. Дек(ември) 10. Село Азисъ-бей“.

Старозагорското нарѣчие хубаво се е спазило и досега у прѣселенцитѣ въ Езибей.

Нека да забѣлѣжа тукъ още за характеристика, какъ се търкалятъ по нашитѣ села цѣни старини, че оградата на черковния дворъ отѣмъ една тѣсна улица е подпѣрна съ валчеста мраморна колона съ римски надписъ, който захваща съ името на рим. царь „Severus“. Тоя „камъкъ“ билъ донесенъ отъ мѣрата на село Кара-Синанъ. Господинъ К. Шкорпилъ дожаждалъ прѣди двѣ години и свелъ копие отъ надписа.

Бѣтево (бивше Юшенли, 148 бѣл. 5 тур.) е заселено на 1832 год. отъ селата Гулица, Еркечъ, Копаранъ и др. Въ Бѣтево, което тогава се казвало Юшенли, пришелцитѣ заварили български гагаузи, които се побългарили съ-всѣмъ, така че днесъ вече не се отличаватъ едни отъ други (вж. по-горѣ стр. 18.).

Въ селата Владимирово (85 к. бѣл., 15 к. тур.), Гьокчѣ Дюллюкъ (45 к. бѣл., 75 к. тур.), Капуджи махлѣ (28 к. бѣл., 22 к. тур.) и Базаѹртъ (58 к. бѣл., 124 к. тур.) — сж настанени емигранти отъ с. Главанъ, (Каваклийско), и то слѣдъ Одринския миръ.

Въ Коркѹтъ (8 к. бѣл., 30 к. тур.) има нѣколко кѣщи одринци, прѣселени на 1832 год. И тукъ пришелцитѣ

заварили двѣ-три къщи български гагаузи, които сжщо така, както и въ Ботево, скоро се побългарили съвсѣмъ.

Въ Османфакъ (20 к. бъл. 29 к. тур.) българитѣ сж дошли на 1884 год. отъ ромънска Добруджа, а именно отъ селата Чинели, отъ Башкьой (2 к.), Бештепе (6 к.), Еникьой (2 к., всички въ Бабадашко), попотекло все отъ Ямболско и Сливенско. — Има и 3 к. котленци и 2 к. отъ самия Бабадагъ.

И въ Голѣмо Чамурли (21 к. б., 34 к. т.) българитѣ сж нови прѣселенци отъ ром. Добруджа, изъ селата Каталой и Еникьой (Бабадашка околия).

Срѣдно Чамурли (8 к. б., 48 к. т.) е населено неотколѣ отъ прѣселенци отъ руска Бесарабия, изъ областта на Комратъ; тѣ по потекло сж тракийци.

Въ Малко Чамурли (24 бъл., 15 тур.) сж настанени ямболци, прѣселени слѣдъ Одринския миръ. Сжщо такива нови колонисти отъ Одринско сж заселени въ с. Карабашлѣ (8 к. б., 34 к. т.) южно отъ Добричъ, а сжщо тѣй нови одринци сж и въ Сердиментъ, юго-западно отъ Добричъ, докато въ близкото село Саръ-Махмудъ (2 к. б., 49 к. т.) българитѣ, пакъ нови поселенци, произхождатъ отъ Котленско.

Въ Деведжикьой (65 к. б., 37 к. т.), което лежи сѣверно отъ Добричъ близу до ромънската граница, има прѣселенци българи отъ прѣди десетъ години изъ Бесарабия, а по потекло тѣ сж стари българи отъ сѣртското село Косовецъ (Косовча) въ Новопазарска околия.

Като считаме за нови колонисти заселенитѣ слѣдъ послѣдната руско-турска война, а всички други за стари, можемъ разпрѣдѣли селата отъ Добришка околия, въ които имъ колко годѣ значително българско население, на слѣднитѣ двѣ категории.

I. Стари прѣселенци: Богданово, Валалий, Опанча, Семизъ Алѣ, Армутлий, Ботево, Владимирово, Капуджи Махле, Ели бей, Ези бей, Карали, Карасинанъ, Суютчукъ, Богдали, Богдали Чамурли, Дели Юсуфъ-коюсу, Енидже-Хайдаръ, Каралезъ, Кара Суларъ, Малко Чамурли, Айдънъ-Чофа, Алтъкой, Башбунаръ, Гелиджикъ, Кабасакалъ, Чаирхарманъ и Янъкларъ.

II. Нови прѣселенци: Кара-Башлъ (одринци), Кючукъ-Ахмедъ (отъ Силистренско), Саръ-Махмудъ (котленци), Сердименъ (одринци); Дургутъ-Калфа, Дурбали, Узларъ, М. Базауртъ, Кованлъкъ, Гюргенли, Деведжи-кой, Голѣмо Чамурли (всички прѣселенци отъ ромънска Добруджа); Фъндъкли, Енимахле, Хардали (отъ ром. Добруджа и отъ Одринско); Касъмкой (котленци), Мелеклеръ (отъ Силистренско), Неби-коюсу (отъ Балчишко), Срѣдно Чамурли (отъ Бесарабия), Сусуской (одринци).

Силистренска, Куртбунарска, Анкадънларска и Тутраканска околия.

И въ четиритѣ тия околии прѣобладава навсѣждѣ турското население, та и тукъ животътъ на старото българско население е билъ въ минали врѣмена несносенъ и речи невъзможенъ. Поради това, се разбира, че когато се захванало прѣселенческото движение у българитѣ въ посока къмъ Влашко и Русия, останкитѣ отъ старата българщина тъкмо въ тия области, близки до Дунава, първи ще да сж се възползували да минатъ въ Влашко. Изселвания отъ Силистренско и близкитѣ околии въ Влашко трѣбва постепенно и непрѣкъснато да сж ставали

отъ началото на турското владичество въ сѣверна България, докато най-сетнѣ послѣднитѣ масови изселения въ слѣдствие на руско-турскитѣ войни прѣзъ двата минали вѣка не сж помели и послѣднитѣ дири отъ старото население тукъ. Като имахъ прѣдъ видъ, че това подирното съвсѣмъ го нѣма въ по-южнитѣ околии, както се посочи по-горѣ, а именно въ околитѣ Добришка, Балчишка, Варненска и отъ частъ и въ Новопазарската и Кеманларската, нивакъ не прѣдполагахъ да намѣря слѣди отъ старото мѣстно население въ Силистренско. Ала въпрѣки туй неочаквано се указаха тукъ, ако и слаби, останки отъ „стари“ българи и то само въ нѣколко села до самия Дунавъ. Дѣдитѣ и прадѣдитѣ на тия останки, както разбрахъ, неведнажъ сж бѣгали отсрѣща прѣзъ Дунава и пакъ се връщали назадъ. И сега още има доста много отъ това старо население отсрѣща въ Ромъния близу до Дунава, отъ гдѣто прѣзъ послѣднитѣ двацетина години голѣма частъ постепенно се изселва назадъ въ България. Селата на старитѣ българи тукъ лесно се мѣстили: тѣ били принудени съ вѣкове да живѣятъ въ провизорни „дамовѣ“ и „землянки“, които лесно могли да се напуцатъ и които поради своитѣ неудобства за живѣне не сж привличали неприятеля, нито да ги гори, нито да ги събаря. Посочи се по-горѣ, защо тия стари българи тукъ сж наречени „гребенци“ (вж. по-горѣ за носията на гребенцитѣ, с. 64, 122.). Самитѣ „гребенци“ се помнатъ като стари жители, непрѣселени отъ друго мѣсто. Тѣхъ ги казватъ и „елійци“ (отъ турската дума „ели“, що значи равнина), защото се намиратъ все покрай Дунава по равнината. Нарѣчието на гребенцитѣ съвършено се схожда съ хърцойското нарѣчие въ Шуменско и Разградско; то е запазило особно много старини въ словаря си.

У гребенцитѣ и до днесъ се спазили много особности въ тѣхния животъ, повѣрия и обичаи. Така ми разказаха за обичая имъ „буѣнецъ“ — обичай да играятъ „съ саби“ на Лазаровъ день. Именно съставятъ се момински чети; една мома ще има свои 10—15 дружки. Прѣдводителката имъ носи на глава си „калпакъ“ (въ с. Калипетрово), даже се облича въ мжски дрѣхы (както е въ с. Попина). Тя носи ножъ или сѣкира. Такива чети ще се образуватъ 4—5 и тѣ ще се срещнатъ на селския мегданъ и ужъ ще се ударятъ „съ саби“ („то безбиле нѣвога имало и саби“ — казваше една баба) и тамъ ще избератъ изпомежду прѣдводителкитѣ „едного“, сир. една, за „войвода“ и ще му правятъ сетнѣ по цѣло село разни почести. (Срав. съ „Русалиитѣ“ въ югозападна България). Въ Минист. Сб. XII. отд. за нар. умотв. 14. се споменува, че въ Прѣславско отъ сирни заговезни до Лазаровденъ се играело особено хоро, наричано „боянецъ“, (хоро несхванато). Това хоро безъ съмнѣние ще да е въ свръзка съ казанія обичай у гребенцитѣ.

Освѣнъ реченитѣ останки отъ старовръмското население, всичкото друго българско население въ Силистренско и въ тритѣ близни околии е ново, заселено тукъ най-рано въ началото на миналия вѣкъ; то прѣдставя пѣстра картина отъ всички ония емигранти българи отъ Шуменско, Разградско, Балкана и Тракия, които въ разни врѣмена сж се дигали да бѣгатъ въ Русия. Обикновено тѣ слѣдъ дълги скитания по Добруджа, както е станало напр. съ емигрантитѣ отъ с. Хърсово и др. (вж. по-горѣ стр. 137.), безъ да минатъ Дунава, полека-лека дошли въ Силистренския окръгъ и тукъ, като намѣрили удобни мѣста, заседнали окончателно. Малка частъ отъ тѣхъ прѣминали и въ Влашко и Бесарабия, отгдѣто разочарувани се върнали назадъ съ намѣрение, да идатъ на старитѣ си жилища, останали

обаче въ Силистренско. Сжщата картина, съставена отъ сжщитѣ елементи, прѣдставя българското население и въ ромънска Добруджа. Азъ се постаряхъ, като бѣхъ миналата година въ Силистра и околността, по възможность точно да узная потеклото на околното българско население, и тукъ ще изложя накратко, каквото можахъ да забѣлѣжа.

Първомъ ще укажа, гдѣ се намира старото население — ,гребенцитѣ‘.

І. Старо население (,гребенци‘).

Както се спомена по-горѣ, гребенци има и сега отсреща въ Ромъния, и то по селата около Олтеница и Гюргево. Така напр. селото Чаку, срещу Силистра, е населено все съ гребенци; тѣ си запазили добръ носията и езика. Сжщо тѣй и въ с. Чокансци живѣятъ гребенци (,елийци‘).

Чисто гребенско село е Попина, що лежи до Дунава, западно отъ Силистра (290 к.). Тукъ гребенцитѣ сж извѣстни като най-консервативни пазители на всички стари особености.

Въ съсѣдното село Вѣтрень (137 к.) има гребенци, ала има и малко пришелци ,горненци‘ (20 к.). И въ близкото с. Сребърна (150 к.) половината отъ населението сж гребенци, останалитѣ сж ,арнаути‘, сир. македонски българи отъ с. Караарнаутъ, сѣверно отъ Разградъ, прѣселени тукъ слѣдъ Одринския миръ (вж. по-горѣ с. 140.).

Въ с. Айдемиръ, което е населено съ разни пришелци, както ще видимъ по-долу, има само 4—5 къщи, които се знаятъ за ,елийци‘ или гребенци.

Гребенци има и въ с. Калипетрово, гдѣто сж настанени и прѣселенци отъ сѣртскитѣ села въ Шуменско.

Селото Малка Кайнарджа (257 к., югоизточно от Силистра) е населено почти все съ гребенци; има малко и пришелци ервечани отъ селата Чаталларъ (Балчиш. ок.) и Хадърча (сега с. Николаевка, Варнен. ок.).

Прѣзъ границата въ Ромъния има гребенци въ с. Алмали (300 к.), което е населено на половина съ гребенци и на половина съ прѣселенци изъ сѣртскитѣ села по Шуменско. Отъ с. Алмали сж заселени сега гребенци заедно съ реченитѣ пришелци отъ Шуменско въ бившето чисто турско село Топчии (56 к. б., 42 к. т. Куртбунарска околия).

Сжщо тѣй сж смѣсени гребенци съ шуменски пришелци и въ бившето турско село Хадърчелеби (50 к.), отъ което слѣдъ послѣдната освободителна война турцитѣ се изселили.

Въ Акбадънларско има гребенско население въ с. Гарванъ (184 к.) и въ с. Ходжакъой (36 к.). Въ с. Хаскъой (55 к. б. 77, т.), гдѣто има и 'арнаути' отъ селата Айдемиръ и Сребърна, слѣдъ послѣдната война се настанили и изселени отъ Ромъния, отъ с. Чоканеши, 'елийци' — сир. гребенци. Сжщо така и въ Доймушларъ (80 к. б., 50 к. т.) има новопрѣселени гребенци отъ реченото с. Чоканеши въ Ромъния.

Въ Тутраканско сжщото старо население е запазено въ слѣднитѣ села: Кадъкъой (133 к. б., 30 к. т.), Старъ Смиль (130 к.), Сарсънларъ (70 к. б., 40 т.), Бѣлица (74 к. б., 50 к. т.) и Денизлеръ (63 к. б., 70 к. т.)

Въ Спанчево (45 к.) сж смѣсени балкаджии съ ерлии; и въ Брѣшленъ (93 к.) има малко ерлии, но прѣобладаватъ тукъ стари прѣселенци отъ Дръновско. Може да ги има и въ Сѣново, но не зная сигурно.

Това сж останкитѣ отъ старото население въ четиритѣ околии и въ пограничнитѣ области на Ромъния.

II. Пришелци.

Доста многобройнитѣ пришелци — хърцои отъ Шуменско и Провадийско, именно главно отъ съртскитѣ села, въ Силистренско минаватъ подъ име „шиковци“. Не можахъ да узная, нито да се досѣтя за произхода на това име, съ което самитѣ тѣ не се наричатъ, а сж ги нарекли така околнитѣ имъ съсѣди. И съ името хърцои ги наричатъ, когато искатъ да се присмѣятъ тѣмъ или на гребенцитѣ. — „Ама хърцой тос ба!“ — ще каже при случай балканджията съ ядовита ирония. Освѣнъ шиковцитѣ има немало пришелци и отъ Тракия. Нека вървимъ за прѣгледностъ пакъ околия по околия.

1. Силистренска околия.

Въ Айдемиръ (310 к.) има прѣселени стари хърцои отъ селата Кабаколакъ и Хърсово, има стари прѣселенци македонци отъ с. Караарнаутъ (Разградско), има и балканджии и още, както се каза по-горѣ, и малко „гребенци“. Всички освѣнъ гребенцитѣ сж заселени слѣдъ 1828 год. Тукъ има още и до 60 к. власи.

Най-голѣмъ интересъ прѣдставятъ прѣселенцитѣ отъ Караарнаутъ, които минаватъ тукъ подъ име „арнаути“. Тѣй като въ самото село Караарнаутъ (Кеманларска ок.), когато бѣхъ тамъ прѣзъ 1898 година, не можахъ да провѣря, какви сж били изселенитѣ отъ тукъ прѣзъ 1828 год. „арнаути“, останахъ въ убѣждение, че тѣ сж били сщцински албанци. Ала когато по-миналата есень (1900 год.) намѣрихъ въ Айдемиръ часть отъ тия „арнаути“, разбрахъ по тѣхния говоръ веднага, че тѣ сж македонци, които, трѣбва да сж били прѣселени откъдѣ Костурско прѣди нѣколко вѣка (вж. стр. 140.). Най-забѣлжителна черта въ нарѣчието на айдемирскитѣ арнаути

е, че то притежава още много слѣди отъ старобългарското носово произношение (носовки). Сега въ Айдемиръ арнаутитѣ говорятъ *и* въ ж нпр.: *бѣмда* (бѣда), *вѣмже*, *вѣмзел*, *грѣнди*, *крѣнт*, *кѣмделка*, *мѣмж*, *пѣнт*, *рѣмка*, и пр. и *ен-ян* въ. м.: *грѣнда*, *гѣндам*, *зѣнт*, *янзик*, *кѣмтва* *мѣнсу*, *тѣмжеко*, *тѣмжи*, *приндѣво* и пр. (вж. по-подробно въ статията ми „Арнаутитѣ въ Силистренско и слѣди отъ носовки въ тѣхния езикъ“, въ Пер. Спис. LXI.).

Калипетрово (400 к.). Освѣнъ гребенци тукъ има и отъ тѣй нареченитѣ „пиковци“, а именно отъ с. Черковна, Косовча, Дерекъой, Аязма, Марковча (Провадийска околия) — заселени около 1810 г.

Сребърна (150 к.). Тукъ има освѣнъ гребенци още и отъ сѣщитѣ македонци (арнаути) отъ с. Караарнаутъ, каквито сж и въ Айдемиръ.

Караорманъ (153 к.) е населено съ прѣселенци отъ Разградско, именно съ стари жители отъ Кабаколакъ, Хърсово и др.

Бръчма (154 к.). Тукъ сж „арнаути“ отъ Караарнаутъ и разградски ерли, каквито сж и въ Караорманъ.

Бабукъ (287 к.) — ерли отъ Разградско както и въ Бръчма, и то съвършено сходни съ гребенцитѣ: оставятъ ризитѣ си да висятъ навънъ. Тѣ сж отъ Хърсово, Кабаколакъ и Арнаутъой. Има тукъ и сливенци.

Караомуръ (161 к.). Тукъ сж все прѣселенци, каквито сж и въ Бабукъ.

Алфатаръ (333 к.). Тукъ сж настанени прѣселенци отъ Сливенско, нпр. и отъ с. Михайлово (Черкешли) близу до Сливенъ. Старото население на Алфатаръ се е изселило въ Бесарабия прѣзъ по-миналия вѣкъ, а именно на 1773. Ето какво намираме у Скальковскій (ц. д. с. 5) по изселението на това село: „сѣдбитѣ на войната докарали въ нашата страна още една доста голѣма българска

община. Туй било на 1773 година. Жителитѣ на селото Флатарѣ, близу до силистренската крѣпостъ, на брой до 400 сѣмейства, се обърнали къмъ тогавашния главнокомандуещъ на рускитѣ войски графа П. А. Румянцовъ Задунайски съ молба, да имъ даде покровителство и защита при прѣминаването имъ въ Русия, гдѣто тѣ желяели да се заселятъ“. Графъ Румянцовъ милостиво ги приелъ и понеже пристигнали есенно врѣме, прѣкарвали врѣменно зимата въ селата Димитриево, Аджамка и Диковка. Сетнѣ се настанили въ с. Ольшанка въ Бобринецкия уездъ на Херсонската губерния. На 1818 год. тѣ били обърнати заедно съ Бугскитѣ возашки колонии въ „военное поселение“. Тѣ брояли до 300 къщи и сж запазвали до половината на миналия вѣкъ свѣсѣмъ добръ своя езикъ и обичаитѣ си.

Бръчма-еникѣой (62 к.), бивше турско село, сега населено съ българи отъ Бръчма, Караорманъ и др.

Гюргенджикъ (100 к.), населено съ пришелци отъ Сливенско, именно отъ с. Керменли, и отъ Ямболско.

Малка Кайнарджа (257 к.). Освѣнъ гребенци тукъ има и еркечани отъ Чатма и отъ Хадърджа (Николаевка) въ Варненска околия.

Алифакъ (59 к.). Тукъ има прѣселенци отъ Тракия, отъ с. Главанъ (Каваклийско), поради което се наричатъ „главанци“; има и 3 к. гърци.

Пъндѣкли (67 к.) е било турско село, а сега тукъ живѣять „шиковци“, дошли отъ ромънска Добруджа, именно отъ с. Алмали.

Вѣтрень (137 к.) освѣнъ съ гребенци е населено и съ сливенци и балканджии.

Въ Татарица (86 к.) сж населени руси — „липованци“.

Куртбунарска околия.

Топчии (56 к.), бивше турско село; сега жителитѣ му сж смѣсь отъ „шиковци“ и малко „гребенци“ — заселени тукъ отъ с. Алмали (ром. Добруджа).

Хадърчелеби (50 к.) е бивше турско село, а сега тукъ има шиковци и гребенци, както и въ Топчии.

Въ Гол. Кайнарджа (45. к. б., 18 к. т.) сж сжщи, каквито сж въ Хадърчелеби и Топчии.

Въ Караново (109 к.), Аратмаджа (61 к.), Конакъ (82 к.), Карапелитъ (110 к.) и Кайракъ (58 к. б., 12 к. т.) сж прѣселенци отъ Тракия, именно отъ с. Главанъ (Кавалийско) и се казватъ „главанци“.

Арабаджи (32 к. б., 78 к. т.) е населено съ главанци и нови прѣселенци ямболци, дошли тукъ сега отъ с. Канлия (ром. Добруджа).

Бейбунаръ (31 к. б., 73 к. т.), по-прѣди чисто турско село, а сега тукъ наполовина сж българи отъ Алмали и околноститѣ му, именно шиковци, гребенци и др.

Акбунаръ, бивше чисто турско село (на 1891 г. имало само 95 турски къщи), но сега тукъ има и българи отъ Бабукъ и др.

Олукли (70 к. б. 30 к. т.) — бивше турско село; българитѣ тукъ сж заселени отъ Калипетрово и околнитѣ села.

Гюллеркьой — бивше турско село; въ послѣднитѣ години се заселили и българи отъ Калипетрово, Алфатаръ и др. (на 1891 г. имало 150 к. тур. и само 3 к. български).

Аккадънларска околия.

Въ тая околия има само 4—5 села съ българско население, както се каза по-горѣ, а именно: въ Гарванъ

(184 к.) и Ходжакъой (36 к.) живѣять стари гребенци; въ Хаскъой (55 б. 77 т.) има новодошли гребенци отъ Ромъния, а освѣнъ тѣхъ тукъ има и „арнаутѣ“ отъ Айдемиръ и Сребърна; въ Доймушларъ (80 к.) сжщо така сж гребенци, новопрѣселени отъ Ромъния (отъ с. Чоканеши); въ Голебина Чаталджа (28 к.) българитѣ сж новопрѣселени, а сжщо такива сж и въ Сънърени-махле (25 к. б., 81 к. т.) и въ Токмакъой (20 к. б. и 78 к. т.).

Тутраканска околия.

Освѣнъ въ споменатитѣ села, гдѣто има стари гребенци, българско население има още въ:

Станчево (45 к.), населено съ балканджии.

Брѣшленъ (93 к.) — балканджии отъ Дрѣново.

Вискъой (56 к.) — прѣселенци отъ Разградско, отъ с. Хърсово (1828 г.).

Кузгунлукъ (62 к. б. 54 к. т.) — нови прѣселенци отъ Лозенградско (Одринско); селото е било по прѣди черкезско.

Кара-Коджаларъ (43 к. б. 52 к. т.) — сжщо тѣй прѣселенци одринци.

Сѣново (44 к.) — прѣселенци отъ Разградско.

Ромънска Добруджа.

Изложението ми не би било пълно, ако не би се споменало тукъ и за българското население въ Добруджа, което до послѣдната руско-турска война съставяше неотдѣлна часть отъ българското население въ българската часть на Добруджа.

Споменахъ по-горѣ, че и въ ром. Добруджа българското население състои отъ сравнително нови посе-

ленци отъ края на по-миналото столѣтие насамъ па дори до послѣдната руско-турска война. По потекло тия поселенци се указватъ приблизително отъ сѣщитѣ мѣста, отъ които произхождатъ и българскитѣ колонии по Силистренско и Варненско, тъй като повечето отъ тѣхъ сж заседнали тукъ, слѣдъ като по нѣколко години се скитали по Добруджа слѣдъ Одринския миръ. Именно най-удобниятъ пѣтъ за Русия, кждѣто бѣ се насочилъ главниятъ порой на прѣселването, е минавалъ прѣзъ Добруджа. И тъй отъ какъвто съставъ е българското население въ Силистренско, отъ сѣщо такъвъ съставъ е то и въ Добруджа. И тукъ инди главниятъ прѣселнишки елементъ произхожда отъ Шуменско-Провадийско, отъ източния Балканъ (между Котелъ и Гулица), и отъ тракийци отъ Сливенско, Ямболско, Каваклийско и Одринско. Извѣстно е, че котленци въ турско врѣме много ходѣха по Добруджата като овчари, та би прѣдполагалъ човѣкъ, че котленци между прѣселенцитѣ ще да съставятъ много значителна часть. Ала указва се, че такова значение не бива да отдаваме на котленскитѣ овчари, тъй като твърдѣ много отъ тѣхъ дълго врѣме прѣкарвали тукъ неженени и се върщали сетнѣ пакъ въ Котелъ (вж. и по-горѣ с. 41). Подобно на еркечанитѣ и гуличанитѣ се указватъ добри колонизатори и близкитѣ айтоски подпланински селяни отъ с. Копаранъ, Ораманъ, сетнѣ отъ селото Главанъ (Каваклийско), и най-сетнѣ одринцитѣ изобщо, особно откъмъ Къркелисийско (Лозенградско). Отъ сѣверна България енергиченъ и живавъ колонизаторски елементъ се указватъ изселенитѣ отъ сѣртскитѣ села тъй наречени въ Силистренско „пиковци“, отъ които има много и въ ромѣнска Добруджа и въ Бесарабия.

Да си мислимъ, че въ Добруджа, като изключимъ градоветѣ, има и староврѣмско българско население, би

било голѣма самоизмама. Фактъ е, че само турскиятъ элементъ тукъ, който въ турско врѣме бѣше най-многобройниятъ и който и сега, въпрѣки постоянното му изселване, достига до 25,000 души, може да се счита за старъ, понеже отъ частъ датува той отъ врѣмето на турското завоевание на тая страна. По-старитѣ хора въ сѣвероизточна България, които сж имали работа съ Добруджа прѣди 70-тина години, и сега я помнятъ като страна пуста, населена повече съ турци и татари. Като приказвахъ съ най-стария сега човѣкъ въ с. Каспичанъ (Новопаз. околия), дѣдо Ангелъ Дечовъ — сега на 90 г. — който помни и войната отъ 1828 година, изрази се за Добруджа така: „Из Добруджа българи нямаше диг; имаше караманлия енния; другия нямаше, татари се биа“. Разбира се, че подъ Добруджа дѣдо Ангелъ ще да е мислилъ повече южната частъ отъ Добруджа, гдѣто и сега прѣобладава турскиятъ элементъ. Всѣкакъ ядката на българския элементъ въ Добруджа е посадена въ врѣме на голѣмото изселение на българитѣ между 1801 и 1812 и сетнѣ слѣдъ Одринския миръ. И слѣдъ това, до 1850 год. продължавали да се заселватъ въ Добруджа разни народности, отъ които власитѣ държатъ първо мѣсто слѣдъ българитѣ. Не е безинтересно да приведа тукъ една статистика на населението на Добруджа, като се разбиратъ подъ Добруджа и околицитѣ на Добричъ и Балчикъ, изложена въ „Цариградски вѣстникъ“ 1850 год. бр. 9. Ето какво е казано тукъ подъ рубрика „Восточно-сѣверна България“:

„Въ гостолюбивитѣ пазухи на Добруджа прибѣгнали сж толко злополучни чловѣци, щото цѣлий народъ на това красно мѣсто составлява се сега отъ людіе, които найнапредъ ся лишиха отъ своето отечество и не имаха отъ що да живеятъ. Подбуждани отъ нужда да найдатъ

едно прибѣжище и мало хлѣбъ, двадесетъ разни народи дойдоха въ това мѣсто и найдоха тамо не само потрѣбното си препитаніе, но и срѣдства да добиятъ едно доста почтено имѣние. Вситѣ жители на това мѣсто не имаха друго намѣреніе, кога дойдоха въ Добруджа, освѣнъ печалбата . . .“ Слѣдъ тоя уводъ слѣдва приложена статистична таблица, споредъ която бългaрски сѣмейства тогазъ е имало въ Добруджа всичко 3734, и то въ казитѣ: Тулча 850, Сакча, Мачинъ 162, Хърсово 20, Бабадагъ 1007, Кюстендже 60, Мангалия 18, Балчикъ 682, Пазарджикъ (сир. сегашния Добричъ) 932. Отъ тия цифри излиза, че въ Добруджа и тогава най-много българи е имало (ако се вземе въ смисълъ само на днешната ромѣнска часть на Добруджа) въ Тулчанско и Бабадашко, както е и сега. Колкото и да не е точна тая статистика, все не ще да е пристрастна, понеже тя и турското население не показва много голѣмо; споредъ таблицата турскитѣ сѣмейства възлизали само на 3454 а татарскитѣ на 2225; влашки сѣмейства имало 2980, липовански — 747, казашки — 1092, гръцки — 200, цигански 212, арапски 145, нѣмски 59, арменски 126, еврейски 150 = всичко 13,892 сѣмейства.

Ако вземемъ въ внимание естествения прирастъ на населението отъ 1850 год. до 1877 год., който не ще да е билъ малъкъ поради голѣмия и сега процентъ на ражданията въ Добруджа (44%) а тѣй сѣщо и постоянното прииждание на нови български поселенци именно поради изгоднитѣ економични условия, които пришелцитѣ намирали тукъ, може да приемемъ, че до послѣдната освободителна война българското население въ ромѣнска Добруджа, което споредъ горната статистика на 1850 год. състояло отъ около 2000 сѣмейства, най-малко ще да се е утроило, слѣдователно ще да е достигнало до 6000

сѣмейства, и то главно по селата, докато по градоветѣ то ще да е пораснало петъ, а може би и десетъ пѣти повече, така че заедно съ градоветѣ то ще да е достигало до 8000 сѣмейства. Тѣзи подирнитѣ, взети най-малко съ по петъ члена на сѣмейство, даватъ всичко около четиресетъ и най-много до педесетъ хиляди души българи. Съ тая цифра се съгласява изчислението, което прави г. А. Иширковъ въ статията си „Румънска Добруджа“ (вж. Български Прѣгледъ кн. III. год. V. 80), като изкарва българския елементъ тукъ не по-малкъ отъ 35,000 души и не по-голямъ отъ 45,000. Разбира се, че слѣдъ освобождението на България голѣмо число българи отъ ромънска Добруджа се прѣселиха въ българска Добруджа, ала това число всѣкакъ не надминава естествения прирастъ на останалото въ ромънска Добруджа българско население прѣзъ послѣднитѣ двайсетъ години, толкова повече, че то и сега, въпрѣки всички несгоди, които търпи, заима и споредъ даннитѣ у Иширкова откъмъ економично благосѣстояние първо мѣсто между другитѣ народности тамъ. Тѣ биха заимали и по численостъ и сега първо мѣсто, ако да не бѣ ромънското население чрѣзъ усилена колонизация прѣзъ послѣднитѣ двайсетъ години повече отъ удвоено.

Събудеността на българското население въ Добруджа, поради която то и днесъ още е въ сѣстояние економично да се държи високо, се дължи именно на обстоятелството, че то произхожда отъ споменатитѣ вече области на сѣверна и южна България, гдѣто населението е било и въ началото на миналия вѣкъ толкова развито, че е взимало живо участие въ народнитѣ движения за освобождение, спомагало на руситѣ въ тѣхнитѣ походи противъ Турция, излагало се прѣдъ турцитѣ прѣмно, та сетиъ вече счело за невъзможно да остане въ Турция и потеглило да се прѣсели въ Русия. Потомци на това население именно

сж мнозинството отъ днешнитѣ добруджански българи. По-подробно, кои отъ вѣдѣ произхождатъ, ще укажа по-долу, споредъ скѣднитѣ си свѣдѣния, които се помѣчатъ да събера отъ доста вѣрни източници — разни по-стари хора, които сж живѣли по добруджанскитѣ села. Ще посоча по-главнитѣ български села, които се падатъ източно отъ Силистра въ ромѣнска територия и сетѣ ще укажа въ Бабадаашко и Тулчанско пакъ по-главнитѣ български колонии.

Югозападна Добруджа.

Алмали. За Алмали се каза по-горѣ, че половината му население е старинско — „гребенско“ и че другата половина сж „шиковци“. Тѣзи подирнитѣ сж заселени тукъ на 1812 год. и произхождатъ отъ селата Енево (Янево), Каспичанъ, Равна, Кривна и Марковча въ Новопазарска и Провадийска окол. Бѣжанцитѣ отъ Каспичанъ седѣли на 1812 година отсрѣща въ Ромѣния, въ Каларашъ, и една частъ отъ тѣхъ по-скоро минали Дунава назадъ и заседнали въ Алмали (вж. по-горѣ с...).

Буджакъ. Тукъ половината жители сж ромѣни и половината българи отъ Сливенско и Ямболско.

Есекъой. По-напрѣдъ тукъ имало турци и българи — „шиковци“. Турцитѣ се изселватъ, и българитѣ сж сега мнозинство.

Галица — шиковци и сливенци смѣсени.

Гърлица — сливенци.

Куюджукъ — сливенци, каквито сж и въ Гърлица.

Канлия — еркечани и гуличани.

Къшла — главанци.

Липница — ямболци и сливенци.

Малъкъ и Голямъ Гарванъ сж бивши турски села, а сега сж заселени съ ромъни и българи слѣдъ послѣдната руско-турска война.

Паравъой — сжщо тѣй прѣселенци българи и ромъни.

Добромиръ — одринци.

Демирдже — ямболци.

Гелпунаръ — одринци.

Тулчанска и Бабадашка околия.

Ще вървимъ отъ Тулча накъмъ югъ. Въ самия градъ Тулча българското население, което споредъ статистикака на ромънитѣ сега възлизало до 3711 д. (вж. Иширковъ, ц. д. 86.), най-много произхожда отъ околнитѣ български села, ала има тукъ и много котленци, шуменци и др., които направо сж се заселили тукъ като търговци.

Близкото село на югъ Фрикацей е заселено отъ ромъни и българи отъ разни мѣста. Такива сж разнообразни по потекло и българитѣ въ с. Бештепе, източно отъ Тулча, близу до Махмудие.

Въ Еникъой (Ново-село) сж заселени ,заралийци‘ откъмъ Стара-Загора.

Въ Хаджи-Гьолъ има гагаузи, гърци и българи откъдѣ с. Копаранъ, Анхиялска околия.

Конгасъ. Едни сж тукъ отъ сѣртското село Черковна (Провадийска окол.), а други откъдѣ Стара-Загора (заралийци‘), а има и прѣселени (на 1828 год.) отъ старото население на с. Гебедже (Бѣлево) въ Варненска околия.

Хаджиларъ — турци и българи, по потекло не-извѣстни.

Налбантъ — ямболци.

Чинели — одринци.

Алибейкьой — гърци отъ Варненско, отъ с. Акдере, и малко българи.

Башкьой — ямболци.

Армутли — турско село, но има тукъ и малко българи.

Сатулново — отъ разни мѣста българи и новопрѣселени сега ромъни.

Камберъ — българи отъ с. Главанъ (Каваклийско).

Черна (Западна Добруджа) е голѣмо българско село, заселено отъ селата Смѣдово, Ришъ и Драгоево (Прѣславска окол.).

Бабадагъ. Тукъ има до 1000 д. българи отъ разни мѣста.

Каменка — българи, по потекло неизвѣстни.

Горно Чамурли — отъ съртскитѣ села Кривна, Равна и пр. (Провадийска околия).

Долно Чамурли — отъ съртскитѣ села (Провад. окол.), отъ селото Драгоево (Прѣсл. окол.) и отъ Ямболско.

Ески баба — български гагаузи и малко българи отъ разни мѣста.

Бейдаутъ — има български гагаузи отъ Хамбарлъ-Караагачъ, и сливенци отъ с. Хайдаръ и др.

Паша Къшла — половината сж ромъни и половината българи отъ Драгоево и Ришъ (Прѣсл. окол.).

Потуръ — българи отъ с. Смѣдово (Прѣсл. окол.).

Касапкьой — населено съ драгоевчани (Прѣсл. окол.) и тракийци, тѣй наречени „токани“.

Каранасупъ — отъ Ришъ и Смѣдово (Прѣсл. окол.).

Сарѣгьоль — българи отъ Шуменско и Провадийско.

Сарѣюртъ — ямболци.

Хамамджи — сливенци и ямболци.

Въ Алифакъ и Тестемеле, бивши турски села, има отъ ново време българи; също и въ Иримникъ, Юпантепме (бивши татарски села) и др.

Има прѣснати българи и по много други села въ по-малки воличества, а като търговци и кръчмари ги има почти навсѣждѣ.

Сега ще продължимъ нашия прѣгледъ на българското старо население по Русенско, Търновско и на западъ до западнобългарската граница.

Русенска околия.

Въ Русенския окръгъ на 1893 г. е имало 84,074 българи и 66,056 турци; българскиятъ елементъ прѣобладава главно въ русенската околия. Старовръмското население тукъ вече по-често се срѣща отколкото въ разгледанитѣ досега области, ала сравнително съ голѣмината и плодородността на околията то и тукъ е много малко. Околията изобщо много рѣдко е населена, и отъ обстоятелството, че и тукъ половината отъ българското население е ново, прѣселено все отъ Балкана, се вижда, че старото население и въ тая околия повечето е изчезнало, било че е измрѣло вслѣдствие на опустошения и несподи, било че се изселило. А и тукъ именно е ставало изселване въ Влашко, и то отъ давни врѣмена, особно пъкъ то се е усилило отъ рускитѣ войни съ Турция насамъ.

Старото население въ самия градъ както и по селата се разпознава и по говора. То главно запазва членната форма м. р. на -о, както е и въ Шуменския. По селата селянитѣ се наричатъ „ърцѡи“, а носията, гдѣто е запазена старовръмска, се схожда главно съ носията

на ,ерлинтѣ' българи по Разградско и Шуменско. Женитѣ около Русчукъ по селата носятъ или ,пещемали' или тѣй нареченитѣ ,кърленки'; кърленкитѣ по-приличатъ на балканджийскитѣ фусты. Женитѣ носятъ на главата си една шапка, прѣвързана съ кърпа, която прилича на рога, и за това се казва ,рога'. Балканджийскитѣ жени носятъ сукмани, въ по-ново врѣме и набрани фусты, а никога пещемали и кърленки, та по това се разпознаватъ (вж. и по-горѣ с. 63). Ала въ повечето села живѣятъ ерлинтѣ размѣсени съ балканджии, та въ послѣдно врѣме силно влияятъ едни на други и се изравняватъ, както откъмъ езикъ, тѣй и откъмъ носия. Това хубаво забѣлѣзахъ въ селото Басарбово (147 к.), гдѣто размѣсомъ живѣятъ ,ерлии' съ ,горненци' или ,балканджии', прѣселени тукъ отъ Еленско, Габровско, Дръновско и Търновско. Басарбово едно врѣме било голѣмо село съ 600 кѣщи, имало тукъ и турци. На 1807. година поради войната селото се прѣснало и повечето му жители избѣгали прѣзъ Дунава отсрѣща въ Гюргево и околността, гдѣто поседѣли до три години. Баща му на Хаджи Георги Бойковъ, който ми разказваше за тия събития, се родилъ тамъ въ Влашко. Сетнѣ се върнали отъ избѣгалитѣ само около 30 кѣщи назадъ, а другитѣ останали въ Ромѣния. Въ ромѣн. село Слобовія, срѣщу Русчукъ, и сега имали басарбовчани свои роднини. На 1828 година селото ,не се бутнало отъ мѣстото си", макаръ че било пълно съ българи ,дъочуве' (бѣжанци) откъмъ Разградско. Слѣдъ 1834 година турцитѣ въ селото намалѣли, имало още нѣкоя и друга кѣща, но и тѣ отишли да живѣятъ въ Русе. „А ние се нуждаехме отъ комшии — разказваше ми дѣдо Хаджи — а пъкъ въ Балкана тогава тѣснотия било, поминѣкътъ много мѣченъ, та взеха да дохаждатъ отъ тамъ да се заселватъ въ наше село. Турското пра-

вѣтелство не прѣчеше никакъ на това и позволи да имъ се отпусне отъ селската мѣра, а мѣрата ни широка! Подирѣ като се утѣсниха, прикупиха вѣдѣ Лома нѣкои земи. Тогава додоха до 40 вѣщи отъ Кѣрека, отъ Балканѣта додоха“. Като дошли балканджиниѣ — то било на 1854 година — турцитѣ въ Русчукъ много се противили на туй, защото „чердата“ имъ пасѣла въ басарбовската мѣра. Тогава за малко щѣли да се настанятъ тамъ черкези. Съ позволение на турското правителство взели тамъ да имъ правятъ село: щѣли да се заселятъ 90 черкезски вѣщи. Ала нѣкой си Хаджи Омер-ага силно се възпротивилъ на тоя планъ: той казалъ и на папата, че той не може да позволи, щото въ най-хубавото село да се настанятъ хайдутѣ, и 40 вѣщи отъ направениѣ за черкезиѣ самъ „ветисалъ“ (съборилъ). Много добѣръ човѣкъ билъ тоя Омер-ага.

Понеже въ Басарбово се говори и „же“ вм. „ще“ и „жж“ вм. „щж“, нпр. жж дѣж, жидем (щж дойдж, ще идемъ), вѣроятно е, че има между прѣселенциѣ тукъ и тракийци, и то види се отъ сѣсѣдното село Щѣрклево, гдѣто се говори и за вм. щж: за йда и пр.

1. Староврѣмско население се е спазило въ Русенска околия още въ тѣзи села:

Долапитѣ (112 к.); — Кулата (80 к.); — Срѣдни Чифликъ (53 к.); — Пиргосъ (223 к.); — Иваново (96 к.); Въ тия села жениѣ носятъ „кърлянка“, а пешемаль и рога се носятъ въ: Гагала (186 к.); — Липникъ (135 к.; тукъ има и малко балканджини); — Просена (22 к.); — Божиченъ (55 к.); — Мартенъ (135 к.); — Табанъ (75 к.); — Ряхово (250 к.); — Бабово (90 к.); Сваленикъ (145 к.) и Костанденецъ (193 к. б. и 49 к. т.).

2. Старовръмско население, смѣсено съ пришелци отъ Балкана — „горненци“, има въ слѣднитѣ села:

Басарбово (вж. по-горѣ); — Писанецъ (193 к.), тукъ балканджитѣ сж „новаци“, дошли отъ 1854 година насамъ; — Мечка (79 к.); — Красенъ (143 к.); — Кошовъ (114 к.), тукъ ерлиитѣ сж малко, а балканджитѣ сж заселени отъ началото на миналия вѣкъ; — Червенъ (80 к. б. и 62 к. т.), прѣселенцитѣ тукъ сж съвсѣмъ нови; — Тръстеникъ (103 к. б. и 179 к. т.), заселено съ ерлии и балканджии, настанени тукъ отъ началото на миналия вѣкъ.

3. Села безъ старовръмско население:

Щърклево (бывше „Кадѣкьой“, 260 к. б. и 158 к. т.). Балканджитѣ тукъ сж заселени отъ началото на миналия вѣкъ. Остѣнѣ че говорятъ же, жа („жа идж“) и за („за дойдж“), тѣ и „ря“-катъ, сир. употрѣбятъ и частицата „ря“: „къдѣ оди ря?“, „ела ря!“ Всички тия бѣлѣзи отъ нарѣчието имъ упжтватъ къмъ южна България, а частицата ря, която ще да е вм. рѣ (навѣрно 3-то лице единст. числ. отъ аориста рѣхъ—рѣ—рѣ) упжтва къмъ Ямболско, гдѣто се чува рѣ (вм. рѣ). Казваха ми, че отсреща въ Ромъния, въ селото Бъзъу, имало българи, които тѣй сжщо „ря“-кали. Тѣ били отъ сжщитѣ, каквито сж и българитѣ въ Щърклево.

Червена Вода (298 к.). Тукъ сж балканджии, заселени слѣдъ 1854 год. отъ с. Златарица, отъ Килифарево и др. Въ врѣме на кримската война въ Червена Вода имало до 10 кѣщи български и 10 турски. Беатъ ги държалъ, за да му работятъ на чифлика. Като на дошли сетнѣ балканджитѣ, малкото ерлии съвсѣмъ се размѣсили съ тѣзи подирнитѣ.

Въ Долньо Абланово (86 к.) сж стари балканджии; — въ Ново Село (198 к.) сж стари и нови прѣ-

селенци балканджии; — въ Сливо поле (25 к.) и Сърна-
бей (сега „Борисово“ — 93 к.) прѣселенцитѣ сж нови; —
въ Нисово (108 к.) балканджитѣ сж заселени наскоро
слѣдъ 1854 година.; — въ Бъзънъ (25 к. б., 110 к. т.)
има българи, новопрѣселени отъ Ромъния.

Бѣленска околия.

Бѣленската околия е по-гъсто населена, и старото
българско население тукъ значително повече е спазено.

Въ Бѣла (487 к. б. и 110 к. т.), околийски
центъръ, българското население е старовръмско — хър-
цойско. Селянитѣ сами се наричатъ „ърцѡи“, а женитѣ
„ърцѡйки“. Тукъ женитѣ носятъ „пещемаль“, а мъжетѣ —
черни гащи и „бърденци“ (= бевевреци), — Бѣла е било
наполовинъ войнишко село. Имало двама бейове и на
единия се покорявали войниците, а на другия — невой-
ниците, които се наричали „айникѣжи“. Войниците не
обичали да се женятъ съ „айникѣжки“ и изобщо да се
сродяватъ съ айникежитѣ. Едно врѣме въ Бѣла се носили
особени калпаци, наоколо съ кожа, горѣ чиста кожа,
а опакото съ кръстче. Заслужва да се отбѣлѣжи тукъ и
единъ особенъ обичай въ Бѣла, който напомня гръц-
китѣ есенни дионисии, та може би да е донесенъ въ
Бѣла отъ нѣкоя гръцка колония, която ще да е отдавна
изчезнала. Именно бѣленчани открай врѣме си избиратъ
съ особени тържествени обреди тѣй нареченъ лозарски
царь или дарь на лозята. По-прѣди тоя „царь“ се е
избиралъ за три години, а сега го избиратъ всѣка година.
На Трифуновъ день именно излизатъ съ „вехтия“ царь въ
лозята: всѣки ще си вземе бѣклица съ вино, печена ко-
кошка и друга храна, и тамъ въ лозята става гощавка.

Прѣди придружавали ,вехтия‘ царь съ коне, и царятъ давалъ вечерята зобъ на конетѣ. Въ лозята дохожда и попътъ отъ селото, тамъ се коли курбанъ, съ който послѣ се гощаватъ. Докато трае гощавката, вехтиятъ царь най-сетнѣ ще стане и ще запита: „Кой иска да ми стане побратимъ?“ Опрѣдѣлениятъ вече кандидатъ става на крака и така се прогласява за ,царь‘. Слѣдъ това той се връща триумфално въ селото: носятъ го на ржцѣ, всѣки излиза отъ къщата си съ пълненъ котелъ вино и залива царя, главата му, съ вино. Царятъ пъкъ държи въ ржка си китка и една особна икона съ кръстъ, които отъ старо врѣме се прѣдаватъ отъ царь на царь и се пазятъ у послѣдния царь и до день днешенъ. Вечерята става у новия царь гостба, а сетнѣ на утреньта има и ,повратки‘ — отиватъ у стария царь. Забѣлжително е, че и турцитѣ, които живѣятъ въ Бѣла, ходѣли на тоя изборъ, при който се гърмятъ пищови, свирятъ гайди и пр. Турцитѣ наричали лозарския царь „баа-падиша“.

Турцитѣ винаги сж били въ Бѣла малцинство, както сж и сега, ала винаги е имало тукъ видни бейове.

Стари, ,ерлии‘ българи, каквито сж въ Бѣла, има още въ слѣднитѣ села по Бѣленска околия:

Батинъ (65 к.); — Горньо Абланово (164 к. б. и 100 к. т.); — Кривина (92 к. б. и 14 к. т.); — Бѣлцовъ (44 к. б. и 30 к. т.); — Бѣляново (52 к.); — Кацелево (118 к. б. и 103 к. т.); — Цѣровецъ (40 к. б. и 33 к. т.); — Пепелина (54 к. б. и 24 к. т.); — Широково (83 к. б. и 11 к. т.); — Табачка (175 к. б.); — Банско (125 к. б. и 83 к. т.); — Бъзовецъ (95 к. б. и 79 к. т.); — Бей Върбовка (120 к. б. и 67 к. т.); — Дрѣновецъ (112 к.); — Копривецъ (166 к.) — и Горско Абланово (42 к. б. и 142 к. т.).

Въ Обрѣтеникъ (104 к. б. и 79 к. т.) има ерлии, ала има и „горненци“, заселени тукъ наскоро слѣдъ 1828 година.

И въ Двѣ Могили (109 к. б. и 71 к. т.) сѣщо тѣй, както и въ Обрѣтеникъ, има ерлии и стари балканджии.

Не е старовръмско населението въ другитѣ села по Бѣленската околия, гдѣто има българи, а именно:

Горня- (51 к. б., 19 к. т.) и Долня Манастирица (77 к. б., 9 к. т.). Г. Манастирица било прѣди 40 години чисто турско село. Тогава почнали постепенно да се заселватъ „горненци“, та станали до освобождението 35 к., а слѣдъ освобождението придонли още 20 к. отъ Трѣвна, и отъ Габрово; прѣди освобождението дохаждали отъ Самоходене, Орѣховица и др. — Долня Манастирица било сѣщо тѣй турско село, а сега и тукъ сѣ горненци — повсече трѣвненци.

Острица (43 к. б., 120 к. т.). До освобождението било турско село; има стари гробища, които показватъ, че то е било нѣкога българско село, а близу до Острица имало турско село, което се прѣмѣстило сетнѣ въ Острица, когато българитѣ се разбѣгали отъ тукъ. Сега тукъ има нови балканджии.

Ботровъ и Стърменъ сѣ били турски села, въ които сега сѣ заселени българи отъ Бѣла.

Въ Ломъ-Черковна (189 к. б., 12 к. т.) сѣ стари балканджии.

Въ Осиково (95 к. б., 8 к. т.) сѣ нови прѣселенци отъ Трѣвна, Елена и Габрово.

Въ Балабанъ (53 к.), Бешбунаръ (33 к.) и Гоълбунаръ (76 к.) сѣ нови прѣселенци отъ разни мѣста.

Въ Брѣстовица (73 к. б., 30 к. т.) сѣ заселени стари балканджии.

Сжщо и въ с. Батошница (30 к. б., 105 т.), Халваджи-Инджекъой (119 к. б. 12 т.) и Хюджекъой (102 к. б., 44 т.) населението не е старовръмско.

Балбунарсна околия.

Въ Балбунарсна околия има само нѣколко села, въ които населението не е изключително турско, ала и въ тия нѣколко села съ българско население това подирното повечето се указва новобалканджийско. Старо население, доколкото можахъ да узная, имало въ с. Вѣтово (90 к. б. и 265 к. т.), сетнѣ въ с. Мало-Враново (22 к. б. и 75 к. т.), въ Гарванъ (19 к. б. и 37 т.), и Хотанецъ (25 к. б. и 32 к. т.).

Въ другитѣ села българитѣ сж пришелци, а именно въ Тетово (212 к. б. и 104 к. т.), гдѣто били прѣселени отъ Търновско и Шуменско; въ Черешово (113 к.) — прѣселенци отъ Балкана, а така сжщо и въ Юперъ (155 к. б. и 55 к. т.).

Горньо-Орѣховска, Кесаревска, Търновска и Пасналевска околия.

Колкото вървимъ на югъ отъ Бѣленска околия къмъ Търново и Кесарево, толкова повече орѣдчава старовръмскиятъ хърцойски елементъ, надъ който взиматъ върхъ пришелцитѣ-балканджии.

Въ околията на Горня Орѣховица стари български жители, които най-лесно по селата се познаватъ по пещемалитѣ, които носятъ женитѣ, се запазили въ тѣзи села (всички източно отъ р. Янтра): Карамца (114 к.); —

Тръмбешъ (Горни и Долни Тръмбешъ 158 к.); — Кара-Хасанъ (158 к.); — Сушица (293 к.); — Лѣсковецъ (1370 к.) и въ самѣ Горня Орѣховица (1119 к.). Старото население и въ двѣтъ послѣдни по-голѣми села на околинѣта и сега още хубаво запазва старото си нарѣчие, като употрѣбя съвсѣмъ послѣдовно и най-видния бѣлѣгъ на нарѣчието — членната форма мъжски родъ на -о(у).

Баба Василица въ Лѣсковецъ, която изпитвахъ по мѣстния говоръ, съвсѣмъ хубаво говорѣше хърцойското нарѣчие, каквото е спазено и по Шуменско и Разградско съ нѣкои малки незначителни фонетични отлики; тя ми разказваше за свадби и годѣжи, какъ ставали едно врѣме: „сега колкото иде светò — по-башеѣ става. Тогива ше гледат дарò, ше си валѣсват онòто — родò...; утòдяха у зетò...“ Като ми приказваше за турско врѣме, какъ поминували, хвалѣше се, че нищо зулумъ отъ турцитѣ не помнѣла: „тогива по-лесно минòвахме, сега зли станòхме: нѣмаше тогиз да ти зимат чедòто; рабòшна нòсеа тогиз, тòряха един чилик: бернйко, бернйко — той събира даньк; с бернйко ходеха и сеймени; ако нѣмаш, ше си биш главѣта, ши спичѣлиш за дòпѣтя кат дòде — и това си бѣше дàвнината...“ Цитувахъ тоя откъслекъ, колкото да изтъкна по-нагледно особеностьта въ говора на староврѣмското население, което населява и Лѣсковецъ и Горня-Орѣховица. Въ тази послѣдната има вече много придошелъ търговски елементъ отъ други мѣста, така че старото нарѣчие тукъ по-скоро отстѣпя прѣдъ влиянието на чуждия елементъ, както тукъ и въ Лѣсковецъ е отстѣпила и старата носия прѣдъ градскитѣ нови моди.

И въ само Търново, доколѣто има още стари сѣмейства, се запазва и старото о-нарѣчие. Ала тъкмо по този бѣлѣгъ като сѣдимъ, се указва, че въ Търново

гражданският елементъ най-малко три четвърти отъ цѣлото българско население на града е придошелъ отъ вънъ, а именно е балканджийски, и то най-много отъ Тръвненско. Говорътъ на една стара жена отъ едно коренно търновско сѣмейство (именно сестрата на Тодоръ Хаджи Паскалевъ, госпожа Ламбуша), която разпитвахъ съ цѣль, да отбѣлѣжа особеноститѣ на старото градско нарѣчие, напълно се схождаше съ нарѣчието на Лѣсковецъ и другитѣ околни села съ старовръмски жители. Ако и да очаквахъ, все малко необикновено бѣше и за мене, като чувахъ и въ Търново да се казва напр.: „тѣ бая се турци — се до мустò, на долу сукàко се турска махлѣ бѣше, а пъкъ конàко бѣше по-долу; удари с кракò“ и пр.

Специално въ *Търновска* околия има още „ерлии“ само въ Самовòдене и Михàлци.

Въ *Кесаревска* околия числото на старитѣ жители е съвсѣмъ незначително. Въ само Кесарево българитѣ сж пришепци отъ околнитѣ села и повече балканджии. „Ерлии“ сж, доколкото можахъ да узная, българитѣ въ Стражица (бивше Кадъкъой) и въ Чаиркъой.

Ако прѣминемъ отъ Търновската околия въ бившата Паскалевска (а сетнѣ Павликенска) околия, ще намѣримъ стари българи само още въ селата: Раданово, Одаитѣ, Ибричево, Горня и Долня Липница.

По другитѣ села въ казанитѣ околии българитѣ сж прѣселени отъ Балкана, а именно:

Въ *Горно-Орньовска* и *Кесаревска* околия въ: Полско-Косово, Поликраище, Джюлюница, Драганово, Влашица, Писарево, Козаревецъ, Калтинецъ, Горско Ново-село и пр. и пр.

Въ *Търновска* и *Паскалевска* околия балканджии сж (откъмъ изтокъ) въ: Драгижево, Малки Чифликъ,

Присово, Мердана и др. и сетнѣ прѣзъ Янтра нахъмъ западъ редомъ всички села: Мусина, Хотница, Рѣсенъ, Балванъ, Лѣсичери, Паскалевецъ, Патрешъ, Върбовка, Димча, Бѣла Черква, Долни Турчета, Павликяни, Каликастрово и Вишовдолъ.

Сжщо така сж прѣселени отъ Балкана българитѣ и въ нѣкои отъ съседнитѣ села по Севлиевско, като въ Сухиндолъ и Юруклери.

И тѣй отъ Бѣла на югъ, както видѣхме, колкото има още видни останки отъ старото население, тѣ се намиратъ главно източно отъ Янтра, докато прѣзъ Янтра на западъ вече изключително владѣятъ балканджитѣ съ изключение на горѣпосоченитѣ нѣколко села, гдѣто още старитѣ жители, именно женитѣ, запазватъ особната си носия — пещемалитѣ, докато по балканджийскитѣ села женитѣ носятъ сукмани и фусты.

Свищовско и Никополско.

Като минемъ Янтра отъ Бѣленската околия, стѣпнаме въ Свищовска околия, гдѣто има сравнително съ рѣдкостта на населението доста много села съ староврѣмски жители „полянци“, които и по носията си съвършено се сходятъ съ известнитѣ намъ бѣлѣзи, по които разпознаваме староврѣмското население отъ пришелцитѣ планинци. Най-сжщевенитѣ, характерни части отъ облѣклото на полянцитѣ ги има по всички стари села въ Свищовско (вж. по-горѣ за носията). Ала вториятъ бѣлѣгъ — езиковиятъ, по който още по-сигурно до тукъ се върви по диритѣ на стария хърцойски елементъ, главно членната форма на -о, вече не се указва

сигуренъ критерий, понеже съ изключение на нѣколко села близу до Янтра, а именно Долня Студена, Яйджи, Пиперково, Караманово и Вардимъ, дѣто още се говори членъ на -о, въ всички други стари села сега членната форма гласи, както и у балканскитѣ, на -з, рѣдко на -зт. Така напр. една бабичка въ селото Царевецъ, като разказваше за болната си дъщеря, каза: „булѣ гъж (=ж) кракѣ“. Като я попитахъ, не помни ли да се е казвало въ селото имъ „кракѣ“ — отговори ми, че такова нѣщо не помни. При все туй селянитѣ тукъ се знаятъ за стари жители — ,ерли“. Ала инакъ нарѣчието на полянциѣ не се е измѣнило много, така че още явно личи свързката му съ нарѣчието на хърцоитѣ отъ реченитѣ нѣколко села, като Долня Студена, Пиперково и пр. А че изобщо по старитѣ села и по Свищовско въ минали врѣмена, и то безъ съмнѣние до неотколѣ, се е употрѣбяла членна форма на -о, има доказателства. Първомъ очевидно е, че новата членна форма на -з(т) полека-лека е измѣстѣла старата на -о, идейки отъ западъ къмъ изтокъ. Въ село Пиперково, както се каза, още съществува членъ на -о, казватъ нпр., „ох чи ма булѣ кракѣ“. Когато попитахъ хора отъ село Чаушово, което се намира между Пиперково и Долня Студена, казватъ ли у тѣхъ ,болѣ ме кракѣ, отговори ми, че въ тѣхното село до скоро е имало ,кракѣ, ала сега вече го изоставили. У тѣхното село имало по-развитички хора, че го „измѣнили“ на „кракѣ“. Сега тѣ се смѣятъ на долностуденчани, че не знаели да приказватъ. Гражданитѣ казватъ на селянитѣ по тия села „зрѣди“. Нѣма съмнѣние, че за речената промѣна въ езика силно сж повлияли многобройнитѣ балканджийски села отъ югъ и югозападъ, именно отъкъдъ Паскалевецъ, Павликяни, както и отъкъдъ Севлиевско. Тукъ сж, както посочихъ

по-горѣ, най-развититѣ и голѣми български села като Сухиндолъ, Вѣла Черква, Мусина и пр. Балканджитѣ тукъ сж заселени прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ. Остѣнитѣ тѣхъ има балканджи, разпространени по цѣлото поле нахъмъ Свищовъ до Дунава. Най-сетѣ не трѣбва да се забравя, че и въ по-старитѣ села прѣзъ миналия вѣкъ се заселвали балканджи, размѣсомъ съ хърцитѣ, така че влиянието на първитѣ можало отъ часть да се отрази и въ езика на подирнитѣ, които сж ослабвали въ сравнение съ пришелцитѣ поради честитѣ изселвания на староврѣмското население въ Влашко. Споредъ казаното трѣбва да прѣдположимъ, че и въ града Свищовъ, гдѣто днесъ не се говори членна форма на -о, ще да се е употребяла тази подирната въ минали врѣмена, когато и селянитѣ въ околнитѣ села сж я употребявали. А че така е било наистина, намѣрихъ убѣдително доказателство въ единъ новобългарски дамаскинъ, писанъ въ Свищовъ на 1753 година, както се вижда отъ една записка на края. „Георгіе ѿць Петъръ, Марта кѣ, съвршии се писаніе 1753“. Че езикътъ на тоя дамаскинъ, до колкото съдържа чисто народенъ говоренъ елементъ, е тогавашното свищовско нарѣчие, вижда се отъ всичко, а особно пѣкъ по една дума, която и сега само въ Свищовъ я говорятъ: то е спомагателниятъ глаголъ 3 л. ед. ч. „ѣти“ (= е); тая дума именно често се употребя и въ езика на дамаскина, гдѣто сжщо така и членната форма мѣж. р. ед. ч. правилно върви все на -ѡ и -ѡм или, когато нѣма ударение, на -у(т). Забѣлжителни сж въ тоя дамаскинъ и многобройнитѣ примѣри отъ родителенъ падежъ на члена м. р. ед. ч. -того и отъ туй съкратено -тог и -тукъ (ише се и ,тукъ), нпр. по патого (попатукъ, попатукъ); има и дателенъ падежъ отъ членната форма:

попѣтомъ и попѣтѣм. Че тия падежни членни форми сѣ били въ употрѣба прѣди 150 години тѣй, каквито сѣ въ езика на дамаскина, вижда се отъ факта, че и сега се срѣща ‚чиликатуѣ‘ по Русчупско; въ Лѣсковецъ азъ чухъ отъ баба Стоеница да казва, ‚у податого‘, а сжитѣ форми ги има по-често и въ Шуменско. Дамаскинѣтъ принадлежи на свищовското читалище св. Кирилъ и Методий (№ 82), гдѣто имахъ възможность да го чета. Отъ тоя дамаскинъ азъ извадихъ образци въ съчинението си ‚Членѣтъ въ българския и руския езикъ‘, гдѣто подробно посочихъ съдържанието му (вж. Мин. Сбор. XVIII), а тукъ ще дамъ само нѣколко малки откъслека, колкото да се подкрѣпи по-убѣдително мнѣнието, което по-горѣ изказахъ за нѣкогашната употрѣба на членъ -о въ Свищовъ и по старитѣ села въ околията:

„Тѣи ети писано въ пентикостарю на единъ пѣтъкъ пендесетъчнѣи на Цариградъ имаши единъ мъжъ... Когатъ бѣ воинъ тръгна да ѣди ѣ пѣстина... и ис пътъ видѣ едногѣ слѣпца, ѣ бразѣтъмъ свѣтеши катъ слънце... И тамъ катъ вървѣха, падна слѣпецъ... А Лѣонъ... тръгна самси да търси вода, данѣ намѣри да напоѣ слѣпцатъ...“ — „И на мѣсто крѣвъ излѣ мастило ѣ нел, и прикачена би със повѣленѣтъ кнезѣво ръкъта Іоанова ѣ ѡзѣрѣ дѣ до вѣчера, замъ да на види малѣ и голѣмо. Кѣи минѣ динѣ, проводи Іоанъ чловека на кнезатъкъ да му са мѣли... И кнезъ повелѣ и дадохѣ му ръкъта“; — „Ни минаха много динѣ, навѣ се пресветаѣ богородица на сѣнь и рѣчи нѣ старцатъкъ, що заграждашъ такѣвѣи чуднии гираѣи, дѣтъ ѣма да тичѣ такѣвѣи хѣбава вода и да напѣлава дѣши и по ѣбава дѣтъ истѣча ѣ пѣстина, ѣ кѣмику дѣтъ напоѣлава странѣ, ала тоѣ по сладакъ ети...“; — „Кугѣ са сабѣди старцъ ѣ санѣт си“; — „а тѣа кѣто видѣ, чѣ ети похѣбава, онѣ завѣдѣ, ѡти такѣвѣи бѣ завѣст-

лива, нищещи да чѣи дръга да ети по хѣбава ѿ неа...“; — „Ала катѣ бѣ на лицетѣ хѣбава, тѣи а възлюби мѣ мѣхъ, дето единъ день рѣчи на бѣщѣ си, ни нѣ трѣбѣва лѣцко иманіе, да ми стѣришь едно добрѣ, дѣтѣ намѣрих момѣта ѣ пѣстина ѣща да мѣ а зѣмишь рад женѣ. Тогѣзи мѣ рѣчи бащѣ мѣ, сѣнко, на лѣ по прилича намѣ да зѣмимъ ѣдномъ члѣкъ дѣщирѣта дето намѣ прилича, а ти ѣщешъ неа, дето ѣти безъ рѣцѣ, тѣи ради не прилича намѣ, оти незнаимъ ѿ кѣкъвѣ рѣда ети, да ни бѣди ѣтъ нѣкои лѣшавъ родъ... и щѣи ни би голѣмъ срамъ в рѣдотѣ наши“; — „тогѣзи са върна кнѣзу сѣхъ дръжѣнитѣ си на градѣ...; имаше на оумѣтси тѣкъвѣи згѣворъ...; катѣ разбра ѣти цѣрютъ лицѣал ѿ столѣтъ си и Цариградѣ ѣти пѣстъ...; катѣ видѣ зарѣрютъ, което ѣти на сѣи оротъ междѣ Родѣстъ и междѣ ѣстровѣт Купрѣски...“

Свищѣвъ, катѣ търговски градѣ, винаги е привличалъ нови поселенци, главнитѣ ѣтъ които сѣ били прѣдѣмно по-развититѣ ѣтъ всѣка страна планинци ѣтъкъмъ Ловчанско, докато ѣтъ друга страна кореннитѣ български елементѣ тѣкъ постепено се е намалявалъ главно чрѣзъ изселване ѣтъсрѣща въ Влашко. Така на 1828 година по-голѣмѣта частъ свищѣвчани минали Дунава и се настанили въ ѣи ѣколо Александрия, и тамъ мнозина и останали. Освѣнѣ въ казанитѣ села: Долня Студена Яйджи, Пиперковѣ, Карамановѣ и Вардимѣ старо население се е запазило ѣще въ слѣднитѣ села по Свищѣвско: Цѣревецѣ, Сарѣярѣ, Вѣрзулица, Козловецѣ, Българско Сливовѣ, Хаджи Мусѣ, Офча Могѣла, Козарѣ Бѣляне, Българене, Пѣти Кладенци, Лѣжене (тѣкъ половината сѣляни сѣ български католици — „павликѣни“), Стижарѣвъ, Чаушка Махала и Татарѣи. — Пѣщемали се носѣтъ въ слѣднитѣ ѣтъ казанитѣ села: Вардимѣ, Цѣревецѣ,

Караманово, Пиперово, Саръяръ, Козловецъ, Българско Сливово, Долня Студена, Чаушево, Вързулица и Овча Могила, а въ другитѣ, именно като се захване отъ Хаджи Муса, Чаушка могила, Българене и Стижаровъ (включително съ тѣхъ) та на западъ вече се носятъ и тъмениици; послѣднитѣ тукъ прѣобладаватъ. Могло би да се каже накратко, че крайната западна граница на пещемалитѣ въ Никополско е рѣката Осъмъ. Прѣзъ Осъмъ само въ селото Новачене се носятъ покрай тъмениицитѣ и пещемали.

Споредъ това и по Никополска околия въ старитѣ села се носятъ тукъ-тамъ пещемали. Така въ селото Лозийца ми разказваха, че по-прѣди женитѣ носили садѣ пещемали и завѣзчици (сир. прѣдня прѣстилка) и куцуфѣи и съ кѣси ржави (вж. по-горѣ стр. 68). Имало 30 години, откакъ излѣзли тъмениицитѣ, които дошли отъ западъ, отъ с. Вѣселъ, гдѣто при все туй и сега още не сж пещемалитѣ изоставени. По другитѣ стари български села въ околията се носятъ тъмениици, които сж синкави, именно въ Виная и Тръстеникъ, Слатина, Коиловци, Мършовица и нататѣкъ на западъ, гдѣто вече захваща западното българско нарѣчие. Именно тамъ, гдѣто на селянитѣ казватъ вече „шопи“ а не „трѣцой“ — тамъ захваща и западнобългарското нарѣчие. Като се иде отъ Никополъ къмъ Плѣвентъ, на селянитѣ отъ Мечка нататѣкъ казватъ „шопи“, а на селянитѣ прѣзъ рѣката Витъ изобщо не казвали напр. „остави тоз трѣцой“! ами „остави тоз шоп“! Нека забѣлѣжимъ, че на селянитѣ, като се захване отъ с. Пелишатъ (Плѣв. ок.) че до Свищовъ казватъ и „няневци“, безъ съмнѣние, защото ще да сж говорили по-прѣди думата „нинѣ“ (= сега), както хърцойтѣ въ Шуменско. Сега нѣкои тълкуватъ това название иначе: ужъ защото на по-стария братъ се казвало „нѣне“, та се на-

рекли „нйневди“. Отъ Витъ на западъ (въ областта на западното нарѣчие) именно въ Брѣстъ, Комарово, Гигенъ, Злокучени, Шамлиево, Славица, Рибенъ, Кацамуница, Буковлакъ и пр. — се носятъ кжси и по-тѣсни, а лени вѣлненици, които слѣдватъ нататѣкъ по Раховско и Бѣдослатинско.

Нека забѣлѣжимъ че и по на югъ, западно отъ Лъжене въ границитѣ на Плѣвенска околия, именно въ посока къмъ Плѣвенъ, гдѣто има нѣколко села, населени съ стари полянци (Радиненецъ, Български Караагачъ, Каменецъ, Одърне, Катерица, Пелишатъ и Пордимъ), се носятъ тѣмменици.

Въ самия градъ Никополъ, по мнѣнието на по-стари хора, както напр. на стария никополски гражданинъ Костаки Симеоновъ, винаги е имало българи прѣзъ врѣме на турското владичество, ако и да не сж били много въ сравнение съ турското население. Прѣди педесетина години имало въ Никополъ около 30 до 40 български кжци. На 1828 година прѣзъ врѣме на войната Никополъ горѣлъ. Руситѣ дошли и спомогнали, да се прѣселятъ българитѣ отъ града отсреща въ Ромъния, въ Турну Магурели. Слѣдъ сключването на мира, повечето отъ изселенитѣ се завърнали, а кѣкои никополчани, 5—6 сѣмейства, останали въ Турну Магурели. Тѣ се родѣятъ и до денъ днешенъ съ роднинитѣ си въ Никополъ, идватъ имъ на гости и пр. Синъ му на одного отъ тии, що сж останали въ Т.-Магурели, именно на нѣкой си Ангелъ Бозатовъ по име Христаки, знаелъ български, но се считалъ сега толкова ромънинъ, че казвалъ: „ако имамъ българска кръвъ, оставямъ я да изтече“.

По Свищовско и Никополско освѣнъ старо хърцойско население има и пришелци балканджии (напр. има ги и въ Стижаровъ, Червена, Дервишко, въ Бурумлии,

въ Божурлукъ и въ Кара Исенъ; има стари български павликяни, които азъ считамъ за отдавнашни пришелци отъ Тракия (има ги въ с. Бѣлене, Орѣшъ, Трънчевица и Лъжене); има още ново прѣселени банатски българи (въ Драгомирово и Асѣново), а сѣщо тѣй и нови, малоазийски българи (въ Александрово и въ Акчаеръ, гдѣто има и ерлии) и най-сетнѣ власи (въ Шияково, Коприва, Сомовитъ и др.).

Ловчанско и Севлиевско.

Въ сѣверната часть на тия двѣ околии явно се вижда по народната носия у женитѣ, какъ балканджийскиятъ элементъ полека-лека постепенно е засѣгалъ въ областта на полянциѣ, като се е движилъ въ посока на сѣверъ. Останкитѣ отъ староврѣмскитѣ полянци тукъ донѣдѣ могатъ да се слѣдятъ само по носията, докато нарѣчието и тукъ, както и по Свищовско и Никополско, вече не може да служи за видимъ бѣлѣгъ по сѣщитѣ причини, които се указаха по-горѣ по отношение на полянциѣ въ реченитѣ двѣ сѣсѣдни околии. Женитѣ на ,ерлиитѣ' и по Ловчанско и Севлиевско носятъ ,тъкменици', алени и пѣстри, и ,пещемали' сини, ала не тѣй дълги и не тѣй ситно набрани, както сѣ по изтокъ. Балканджийскитѣ се познаватъ по своитѣ сукмани, особно пъкъ троянскитѣ балканджийки съ синитѣ си сукмани.

Пещемали, а покрай тѣхъ и ,хусты' (фусты отъ вълненъ платъ, новомодни като у гражданкитѣ) се носятъ по селата Брѣстово, Какрина, Дивитаки, Смоченъ и Осма Калугерово (Ловч. окол.), Коевци, Агатово, Градище, Крамолинъ, Сърбе и Горско Сливово.

Въ село Дойренци (Ловч. ок.) сега сж смѣсени пещемали и тъкменици, а също тъй и въ с. Александрово (бивше Кара-Хасанъ) и Слатина. Въ с. Дръново и Владиия сж смѣсени ерлии и балканджии, поради което и носията се измѣсила.

Турскиятъ елементъ въ Ловчанско—Севлиево сега е повечето изселенъ, ала той е билъ тукъ доста много-численъ и главно размѣстенъ между р. Осъмъ и р. Росица. Въ изселенитѣ турски села сега сж настанени все балканджии. Като пхтувахъ отъ Троянъ къмъ Севлиево, разбрахъ, че селата Дебнево, Дамяново, Аканджилари, Кормечка, Душово, Чадърли, Градница, Дерели, Сърбегли, Доброданъ, Врабевъ и Рабево били до освобождението все турски села, а само Бериево, гдѣто прѣспахъ една нощъ, се спасило отъ старо врѣме всрѣдъ тия турски села чистобългарско. А сега останали само въ Дамяново още 2 къщи турски, въ Дебнево — 10 къщи, а въ Доброданъ още половината жители сж турци. Турски сж били и ловчанскитѣ села Гостина, Горни и Долни Биволъ и Просекъ (тукъ имало и малко българи). Сега въ Гостина (50 к.), слѣдъ като се дигнали турцитѣ, се настанили българи изъ околнитѣ села, повече отъ Каерина и Брѣстово, така че и туеъ се носятъ сега „пещемали“. По Ловчанско покрай Осъма има и села съ останки отъ нѣкогашни български павликяни, напр. въ селото Горно Павликяни (Киречли Павликени). Изслѣдванията си по нѣкогашнитѣ павликянски поселения по Ловчанско и изобщо по сѣверна и южна България ще изложя отдѣлно.

Приложение.

Народни лични имена отъ източна България.

Като допълнение къмъ горѣизложената характеристика на населението въ сѣвероизточна България тукъ ще прибавя и списъкъ отъ народни лични имена, които си забѣлжихъ пътувайки по източна България, а именно въ Алагюнъ (Алг.¹) Бургас. ок.), Аланкайракъ (Алк., Бург. ок.), Байрамдере (Бд., Прѣсл. ок.), Ботево (Бт., Добришка ок.), Вардунъ (В., Османл. ок.), Врѣсово (Вр., Айтоска ок.), Върбица (Вб., Османпазар. ок.), гр. Добричъ (Дбр.), Езибей (Езб., Добришка ок.), Карабунаръ (Кб., Бург. окол.), Кюлевецъ или Кюлевча (Кл., Новопазар. ок.), Марковецъ или Марковча (Мк., Провад. ок.), Мехмечкьой (Мх., Бург. ок.), Пан(и)чарево (Пч., Бург. ок.), Подвисъ (Пв., Карнобат. ок.), Равна (Рв., Провад. ок.), Салманово (Слм., Прѣслав. ок.), Сарѣмуса (Срм., Бург. ок.) Смядово (См., Прѣсл. ок.), гр. Трѣвна (Трв.), Търновско (Търн.), Троянъ (Тр.) и Шипка (Ш., Казанл. ок.). Всички лични имена сж свърѣмненни, само между имената отъ Трѣвна има и нѣкои по-стари, които сега съвсѣмъ рѣдко се срѣщатъ само по колибитѣ; азъ ги извадихъ отъ единъ

¹) По-долу въ списъка на имената означавамъ тия мѣстности съкратено, както тукъ е указано въ скоби, сир. Алагюнъ съ *Алг.*, Аланкайракъ съ *Алк.* и пр.

тевтеръ за събиране „харачъ“ отъ 1847. год. Понеже цѣльта ми е да посоча народни лични имена, не вмѣстихъ въ списъка обикновенитѣ християнски имена като Гьорги, Никола, Михаилъ, Илия, Петъръ, Мария и др., които ги има и по източна както и по западна България. Понеже въ сѣвероизточна България има прѣселенци и отъ Балкана и отъ Тракия, долуизложенитѣ имена горѣ долу прѣдставятъ личнитѣ имена на цѣлото население — на старото и на пришелцитѣ. Тия имена, които въ една и съща форма забѣлѣжихъ въ нѣколко мѣста, въ списъка сж указани веднѣжъ, а въ скоби чрѣзъ съкратенитѣ знакове на мѣстноститѣ е посочено, гдѣ се срѣщатъ. Сега е още рано, да се прави какво годѣ пълно сравнение между личнитѣ названия въ източна България отъ една страна и западна отъ друга. То ще може да стане, когато се публикува повечко материялъ по тоя въпросъ. За сега едно повършно сравнение може да се направи нпр. между личнитѣ имена въ този списъкъ и имената отъ западна България, именно отъ Софийско и Трънско, обнародвани отъ Д. Вукадиновъ въ XV. т. на Минист. Сб. (Отд. за нар. умотв. 193—200). За сравнение мога тукъ да посоча и азъ нѣкои народни лични имена отъ западна България, които съмъ си извадилъ изъ единъ „поменикъ“ на Рилския манастиръ. Означени сж въ поменика и селата, гдѣто сж живѣли лицата, чиито имена сж записани да се поменуватъ. Имената сж записани повечето въ звателенъ падежъ, мъжки и женски размѣсомъ, както обикновено народътъ ги указва: Злато, Васко, Славко, Звездо, Анче, Здраве (село Бузаланово); — Анче, Гоче, Секула, Евро, Додо, Недо, Досто, Зафиръ, Соколъ, Спасена, Богдя, Янкула, Рабо, Ацано, Йове, Яре. Мане, Дудо, Вено (с Баница); — Траянъ, Сазданъ, Боце, Прою, Божано, Давидъ, Боце, Наумъ, Пано (с. Хърлежи); —

Босилко, Велко, Звездо, Трене, Гьоре, Гюро, Левко, Миленко, Смиле, Бошко, Орбанъ, Спаса, Петкано, Нико, Тане, Мацо (с. Храпцани); — Пешо, Вело, Хицано, Мито (с. Чука); — Огнянъ, Неро, Туто, Цено, Вито, Орде, Мурдже, Лазо, Видо, Коце, Здравко (с. Долно Чалъшево); — Орбено, Христано, Левко, Алтъно, Цвето, Назо (с. Горно Чалъшево); — Ангьо, Якимъ (с. Хотовица); — Огнянъ, Лазарко, Гьорче, Ничо, Миро (с. Ногаевци); — Хицано, Цано, Маро, Янко, Петро, Бисо, Митро, Додо, Станоя, Търпко, Васе, Спасе, Хицо, Неда, Лeko, Панче, Темелко, Купено, Трайко, Стойо, Христо, Трено, Божано, Злато, Начо, Тасе, Мане, Алтъно, Димо, Султо, Христано (с. Долни Оризари); — Звиздо, Доцо, Лицо, Наранчо, Стойно, Бачо, Грозо, Насто, Софко, Станко, (с. Карагларе, г. 1824.); — Анцека, Несторъ, Тръпче, Страторъ, Кипро, Паунъ, Ристосъ, Змийко, Постолъ, Кочо, Малино, Вело, Витанъ, Кузманъ, Въванъ (с. Дойница); — Милице, Левко, Саздо, Мица, Звездо, Павло, Милошъ, Славко, Зою (с. Ионус-Бичово).

Въ списъка по-долу по азбученъ редъ слѣдватъ размѣсени мъжски и женски лични имена. Сѣмейни имена — прѣзимиена не се указватъ, понеже тѣ обикновено сж образувани отъ личнитѣ съ суффикса *ов* (ев), по-рѣдко съ *-ин*. Имената прѣдавамъ тѣй, както се произнасятъ, съ тая само разлика, че неударено *о* и неударено *е* на края прѣдавамъ чрѣзъ *о* и *е* вм. чрѣзъ *у* — *и*, за да не се затъмня етимологията на името.

Абраш (Ш.).
Ангел (Трв., Тр., Бт., Алг., См.).
Ангелина (См.).
Анѣсти (Срм.).
Аница (Тр.).
Антип Антишов (Ш.).

Армян (Трв.).
Аргира (Дбр.).
Байо (Дбр.).
Байчо (Дбр.).
Бакѡй (Трв.).
Баласа, ж. (Алг.).

Балѣн (Мк., Слм.).
 Балѣо (Мк., Тр.).
 Балѣш (Мк.).
 Балчо (Кл.).
 Банко (Тр.).
 Банѣо (Кл.).
 Банчо (Ш., Тр.).
 Банѣш (Мрк.).
 Батѣн (Кл.).
 Бахне, Бахни (В., Рв.).
 Бахо, (Дбр.).
 Бѣзлѣ (?), срав. Бѣзлов, сѣм.
 име (Ш.).
 Бѣчо (Трв.).
 Бѣтѣо (?), срав. сѣм. име
 Бѣтев (Ш.).
 Бѣба (Рв.).
 Бѣгдан (Трв., Тр.).
 Бѣжѣна (Пв.).
 Бѣжан (См.).
 Бѣжео (Прѣ.).
 Бѣйка (Рв.).
 Бѣйо (Ш., Рв., Трв.).
 Бѣйчо (Трв.).
 Бѣна (Ш., Тр.).
 Бѣне (В., См.).
 Бѣнка (Дбр.).
 Бѣтѣо (Трв.).
 Бѣчо (Слм. Тр.).
 Бѣрайко (Дбр.).
 Бѣратѣо (Кл.).
 Бѣратѣвѣн (Вт., Трв.).
 Бѣратѣй (Трв. Дбр.).
 Бѣратѣя (мжж. име, В.).
 Бѣрян (Дбр., прѣселенци отъ
 Бѣла Слатина).
 Бѣрза ж. (Алк., Пч.).
 Бѣяна (Тр.).
 Бѣяла, ж. (Дбр.), Бѣяля (Тр.).

Ваѣе, -ци, (Трв.).
 Вѣла (В., Рв., Езб., Пч.).
 Вѣлика (Тр., В. Ш. Пв.).
 Вѣйко (Мх., Рв., В., Вт.).
 Вѣлѣча (Дбр.).
 Вѣлѣчко (Трв.).
 Вѣлѣо (Трв.).
 Вѣлчо (Тр., Трв.).
 Вѣна (Ш.).
 Вѣнка (Дбр.).
 Вѣнко (Трв.).
 Вѣнѣта (Дбр.).
 Вѣсѣлина (Дбр.).
 Вѣда (Срм.).
 Вѣско (Трв.).
 Вѣтан (Трв., Дбр.).
 Вѣча (См.).
 Вѣчка (Дбр.).
 Вѣчо (Рв., См., Дбр.).
 Вѣша (Дбр.).
 Вѣлад (Тр., В.).
 Вѣладѣо (Дбр.).
 Вѣладѣн (В.).
 Вѣлѣйко (Трв.).
 Вѣлас (Трв.).
 Вѣласе (Тр.).
 Вѣйно (См.).
 Вѣро (Тр.).
 Вѣко (Кл.).
 Вѣла (Тр. Дбр.).
 Вѣлка (Кл.).
 Вѣлкѣн (Пч.).
 Вѣлкѣна (Пв.).
 Вѣлко (Анг., Трв.).
 Вѣльѣка (Пч.).
 Вѣлѣо (Ш., Слм. Вб., Пв., Рв.).
 Вѣлѣан (В.).
 Вѣлѣчо (Слм.).
 Вѣрба (Вб.).

Върбан (Трв. Ш., Кл.).
 Върбча (Слм.).
 Върча (Кл.).
 Върчо (Слм., Кл.).
 Върчо (Слм., Пв.).
 Гайка (Трв.).
 Гана (В., См., Езб., Тр. Ш.).
 Гане, (Пв.).
 Ганка (Рв., В.).
 Ганко (Тр.).
 Ганчо (Кл., Рв.).
 Ганье (См.).
 Гатьо (Дбр.).
 Гена (Тр., Врб.).
 Гендо (Кл.).
 Гене (Трв.).
 Генко (Дб.).
 Гено (Трв., Пч., См.).
 Геновева (Дбр.).
 Генчо (Кл.).
 Геньо (Трв.).
 Герваза (с. Паскалево, Търн.).
 Герга (Рв.).
 Герги (Езб.).
 Герго (Кл.).
 Геро (Кл. См.).
 Гешо (Бт.).
 Гечо (Тр.).
 Гинка (Дбр.).
 Гиргина (Тр., Ссм.).
 Гица (Кл. Дбр.).
 Гичо (Рв.).
 Гиша (Бд.).
 Горана (с. Ивапча, Търн.).
 Господин (Кл., Езб.).
 Господина, ж. р. (Езб.).
 Грозде (Бт.).
 Гроздьо (Дбр.).
 Грозе (Трв.).

Грозьо (Трв.).
 Гуна (Дбр.).
 Гунка (Дбр.).
 Гуньо (Ш.).
 Гърдьо (Дбр.).
 Давид (Вб.).
 Давия (Кб.).
 Дагул (Пв.).
 Дайко (Трв.).
 Даймян (Тр.).
 Дамян (Трв.).
 Дан (Ш.).
 Дана (Тр. Пч.).
 Данчо (Тр.).
 Дичо (Дбр.).
 Дафина (Вр.).
 Дельо (Слм., См., Дбр.).
 Деля ж. р. Слм., (Ш.).
 Дена (Алг., Тр.).
 Денка (Мх.).
 Деньо (Пв.).
 Денчо (Кл., Рв.).
 Деспа (Дбр.).
 Дечка ж. р. (Дбр.).
 Дечко (Ш.).
 Дженко (Бд.).
 Джено (Бд.).
 Джурко (Ш.).
 Дико (Дбр.).
 Димира (Рв.), прѣз. Дим
 рев (Ш.).
 Димитра (Вб., Тр.).
 Димитран (Алг.).
 Димитрица (См.).
 Димийо (Трв.).
 Димка (Тр., Мх., Рв.).
 Димо (См.).
 Дина (Тр. Пч.).
 Дичо (Дбр.).

- Дѣшко (Ш.).
 Дѣбра (Пв.).
 Дѣбре (Бт., Вб., См., Трв.,
 Тр., Слм.).
 Добромир (Дбр.).
 Дѣйка (Тр., См., Алг.).
 Дѣйка (Алг.).
 Дѣка (Прв.).
 Докѣя (Пв.).
 Докса м. р. (Ш.).
 Дѣмна (Дбр.).
 Дѣна (Пв., См., Слм., Тр.).
 Дѣне (Рв., См.).
 Дѣнка (См., Слм.).
 Дѣньо (Кл., Бт.).
 Дѣнчо (Тр.).
 Дѣсе (Пв.).
 Дѣсьо (Трв.).
 Дѣся (Вб.).
 Дѣчка (Дбр.).
 Дѣчо (Тр., Кл.).
 Дѣшо (Ш.).
 Драгѣн (Прв., Слм., Дбр.).
 Драгѣна (Рв.).
 Драгѣй (Кл.).
 Драгѣна (Рв.).
 Драгѣне (Трв., См., Ш., Езб.).
 Драгѣньо (Тр.).
 Драгѣй (Кл., Дбр.).
 Драгошин (Трв., Слм.).
 Драгѣул, прѣзѣме Драгѣлев-
 ци (Кб.).
 Дрѣма (Рв.).
 Дрѣме (Вб.).
 Дрѣѣна (Пч.).
 Дрѣчо (Пв.).
 Дѣко (Кл., Алг.).
 Дѣнка (Пв., Слм.).
 Дѣнко (Пв., Трв., Ш.).
- Евангѣлина (Дбр.).
 Евгенѣй (Дбр.).
 Ёдрѣо (Алг.).
 Елѣна (Тр. и пр.).
 Елѣнка (См.).
 Елка (Тр.).
 Емандѣй (Слм.).
 Ёнчо (Трв.).
 Ёньо (Бт.).
 Ермѣн (с. Патрѣшѣ, Тѣрн.).
 Жѣйка (Пв., Вр.).
 Жѣйна (Вб.).
 Жѣка (См., Алг., Рв.).
 Жѣко (Кл., Бт., Слм., Вб.).
 Жѣла (Кб., Дбр.).
 Жѣлез-яз (Слм., Вб., Бт., См.).
 Жѣляско (Бт., Пч., Трв.).
 Жѣляза (Езб.).
 Жѣлязна (Кб., Рв.).
 Жѣльо (Ш., Слм., Пч., Трв., См.).
 Жѣндо (Вб.).
 Жѣчка (См.).
 Жѣчко (См.).
 Жѣчо (См., Слм.).
 Жѣвко (Трв.).
 Зафѣр (Бт.).
 Зафѣра (Рв., Пч.).
 Злѣта (Бт., Пв., См., Срм.,
 Алг., Езб., Ш.).
 Злѣтина (Трв.).
 Злѣтка (Дбр.).
 Злѣтьо (Трв., Дбр.).
 Зорѣца (Слм.).
 Зорка (Дбр.).
 Зѣна (Кб.).
 Ивѣн (общо).
 Ивѣна (Езб.).
 Ивѣнка (Бт. и др.).
 Ивѣнчо (Трв. и др.).

Илко (Трв.).
 Ильо (Трв.).
 Индже (Алг.).
 Индриѡн (въ с. Паскалево
 въ Търн.).
 Ирман (въ с. Летница въ
 Търн.).
 Калвѣн (отъ „Калоян“, См.; —
 едно сѣмейство въ Смѣдово
 се казва и *Калѣнолу*).
 Калина (Дбр., Кб., Езб.).
 Калинчо (Трв.).
 Калица (Вр.).
 Калко (Вр.).
 Калъ (Ш., См., Кл., Вр.).
 Калѡна (Срм.).
 Калѹд (Вр.), Калѹдъ (Пч.).
 Калѹша (См.).
 Калчо (Трв., Тр.).
 Каля (Слм., Рв., Пв., Алг.,
 Мх. Ш.).
 Каран (Дбр.).
 Каро, м. р. (Пв., См.).
 Карчо (Пч.).
 Кателія (Бт.).
 Катѣна (Дбр.).
 Кѣра (Рв., Алг., Срм. Дбр.).
 Кѣрана (Алг.).
 Кѣранка (Пч.).
 Кѣраца (Кб.).
 Керѣца (Дбр.).
 Кѣна (Вр., Тр.).
 Кирана (Рв.).
 Киранка (Вб.).
 Кирѣз (Алг.).
 Кирѣза (Мх.).
 Кѣро (Слм., Бт., Тр.), Кѣрю
 (Трв.).
 Кирѹша (Слм.).

Кирѣз (Алг.).
 Кица (Дбр.).
 Кѡйо (См.).
 Кѡйчо (Трв., Слм.).
 Кѡльо (См. и др.).
 Кѡмо (Тр.).
 Кѡмня (Пч.).
 Кѡнда, м. р. (Вр.).
 Кѡнде (Вб.).
 Кѡса ж. (Мх.; Кб.).
 Коприна (Кл., Нивѡгъ
 Търн.).
 Кѡсьо (Кб.).
 Кѡста (Тр.).
 Крайо (Тр.).
 Краѣ (Алг.).
 Крѡньо (Дбр.).
 Крѣстина ж. (Кл., Тр.).
 Крѣстьо (См.).
 Ксати, ж. р. (Пч.).
 Кѹбра, ж. р. (Трв.).
 Кѹзман (Вб.).
 Кѹне (Рв., Кл.). Кѹнчо (П
 Кѹньо (Кб.).
 Кѹрта, ж. р. (Дбр.).
 Кѹрте (Дбр., Мх., Рв., В.
 Кѹрто (Кл.).
 Кѹцар (Вр., Трв.).
 Кѣна (Вб.).
 Кѣнчо (Рв.).
 Кѣньо (Трв., Дбр.).
 Кѣтя (См.).
 Лазар (См., Тр. и др.).
 Лайко (отъ Влайко, Кл.).
 Лала ж. р. (Тр.).
 Лалъо (Тр.).
 Ламбе (Дб., См.).
 Лѣчо (Бт.).
 Линко (с. Патрешъ въ Тър

- Лѹчо (Тр.).
 Лѹлчо (Пг.).
 Лѹца (Дбр.).
 Лѹбица (Слм.).
 Лѹцка (Дбр.).
 Лѹпа (Рв.).
 Мавроган (Алк.).
 Мавре (Алг.).
 Мавродѣн (Кл.).
 Магриот (Пг.).
 Макавѣй (Дбр.).
 Мѣльо (Кл.).
 Мѣлин (Кл.).
 Мѣлѹш (Кл.).
 Мѣнда (Алк.).
 Мѣньо (Пв., Вр.).
 Мѣра (Дбр., Срм., Алг.).
 Мѣрга (Кб.).
 Маргарѣна (Мх.).
 Марѣйка (общо).
 Марѣн (Трв.).
 Марѣна (Езб.).
 Марѣнка (Мх., Слм.).
 Марѣнчо (Бт., Алг.).
 Марѣдра (Алк., Пч.).
 Мѣрко (Тр., Трв.).
 Мартѣн (Дбр.).
 Марѹла (Пч., Мх., Алг.).
 Мѣрчо (Вр.).
 Мѣта ж. р. (Тв.).
 Мѣтрѣна (Дбр.).
 Мѣзѹ (Дбр.).
 Мѣна (Рв.).
 Мѣта (Кб., Мх.).
 Мѣтѣди (Тр., Алг.).
 Мѣлѣна (Бт.).
 Мѣлища (Дбр., Слм.).
 Мѣлка (Пч., Езб., Мх., Бт., Срм.).
 Мѣлко (Пч.).
 Мѣлчо (Трв.).
 Мѣльо (Рв., Бт., Ш., См., Пч.).
 Мѣмѣнка (Мх.).
 Мѣна (См., Срм.).
 Мѣнка (Кл., Езб., Дбр.).
 Мѣнко (Тр.).
 Мѣнчо (Трв., Езб.).
 Мѣньо (Рв., Трв., См.).
 Мѣра, ж. р. (Алг., Рв., Слм., Мх., Ш.).
 Мѣранза (Рв.).
 Мѣрдѣна (с. Иванча въ Тѣрн.).
 Мѣрчо (Кл., Рв., Тр.).
 Мѣта ж. р. (Вб., Слм.).
 Мѣтѹ (Пв., См. и пр.).
 Мѣхѣл (Тр., Езб.).
 Мѣхо (Тр., Бт., Кл., Ш.).
 Мѣчо (Трв., Тр.).
 Мѣма (Кб.).
 Мѣмѣл (Трв., Кб., Вр.).
 Мѣмѣчо (Трв.).
 Мѣне (Вб.).
 Мѣньо (Дбр.).
 Мѣса (Пч.).
 Мѣска ж. р. (Пч., Бт.).
 Мѣско (Пв.).
 Мѣта (Дбр.).
 Мѣрѣна (Мх.).
 Мѣнко (Трв.).
 Мѣдѣжда (Дбр.).
 Мѣйден (Рв., Тр.).
 Мѣка (Тр.).
 Мѣке, м. р. (Кл.).
 Мѣко (См.).
 Мѣна (Тр.).
 Мѣнка (Алг. Мх., Ш.).
 Мѣста (Вб. Рв.).
 Мѣфѣлѣн (село Бѹтово въ Тѣрн.).

Начо (Трв. Тр., Вб.).
 Невѣнка (Вб., Кб.).
 Невѣна (Тр.).
 Невѣнка (Тр.).
 Неда (Тр. См., Рв., Дбр.).
 Недѣля (Пв., Вб., Ст.).
 Недѣлко (Бт.).
 Недѣа (Вб.).
 Недѣо (Слм.).
 Недѣлко (Трв.).
 Нейко (Слм., Трв., Езб.).
 Нѣнка (См., Слм.).
 Нѣнко (Пв. Трв.).
 Нѣно (Пв.). Дбр.).
 Нѣнчо (См.).
 Нерѣндза (Бт.).
 Нѣчо (Слм.).
 Нѣша (Вб., Тр.).
 Никифор (Трв.).
 Николина (Вб.). (Слм. Езб.).
 Никула, ж. р. (Трв.).
 Нино (Трв.).
 Ница (Алк.).
 Ниче (Алк.).
 Новѣа (Трв.).
 Ноне (Слм.).
 Нягул (П.).
 Обрѣтенъ (Трв., Слм.).
 Обрѣшко (Трв.).
 Орѣзов (прѣзиме, Ш.).
 Пагѣна (Алк.).
 Палагѣя (См.).
 Панѣрка (Алк.).
 Параскѣва, ж. р. (Дбр. и др.).
 Парашкѣва, м. р. (Мех., Трв.).
 Парѣш (Кл., Вр.).
 Пауна (Тр.).
 Патлѣй (отъ Пантелѣй, Слм.).
 Пащѣя, м. р. (Дбр.).

Пейка (Вб.).
 Пейко (Трв.).
 Пейо (Бт., Слм., Дбр.).
 Пейчо (Трв.).
 Пѣна (Тр., Пв., См., Ш.).
 Пѣнчо (Трв.).
 Пѣньо (См.).
 Пѣтка (См.).
 Петко (Тр., Езб.).
 Пѣтра (См., Пв., Дбр., Езб.).
 Пѣтьо (Слм.).
 Пѣца (Алк.).
 Плѣма (Алг., Кб., Мх.).
 Полина (Пч.), Пулина (Алг.).
 Помѣтко (Трв.).
 Прѣпия, ж. р. (Дбр.).
 Прихо (Дбр.).
 Прѣдан (Слм., Трв.).
 Профѣра (Рв.).
 Пульо (Трв.).
 Пѣнко (с. Летница въ Търв.).
 Рад (Трв.).
 Рада (Тр., См., Езб.).
 Радѣл (Дбр.).
 Радка (Трв.).
 Радко (Трв.).
 Радне (Тв.).
 Радѣй (Трв.).
 Радѣя (Тр.).
 Радомиръ (Ш.).
 Радослав (Дбр.).
 Райко (Трв., Тр. Вр., Дбр.).
 Райна (Вб.).
 Райо (Тр., Пч.).
 Рачо (Кл.).
 Рале (Трв.).
 Ралин (с. Плаково въ Търв.).
 Рамѣо (Трв.).
 Ранко (Дбр.).

Расйда (с. Плаково въ Търн.).
 Рахне (Пв.).
 Рачко (Трв.).
 Рачо (Трв., См. Пв.).
 Рашко (Пв.).
 Ревека (с. Иванча въ Търн.).
 Ристос (Рв.).
 Руйо (Трв.).
 Руменка (См.).
 Руса (Пв., См., Дбр., Алг., Мх.).
 Русана (Алг.).
 Русе (Кл., Вр., См., Слм.).
 Русен, -син (Трв., Слм., Пч.).
 Русийка (Кл.).
 Руска (Тр., Вр., Дбр.).
 Сава м. р. (Слм.).
 Саве м. р. (Слм., Езд.).
 Савка (Дбр.).
 Савчо (Трв.).
 Сарийка (Дбр.).
 Сева (См.).
 Семко (Трв.).
 Семо (Трв., Рв.).
 Серги (Трв.).
 Сийка (Дбр.).
 Сйлен (Пч.).
 Сйма (с. Иванча въ Търн.).
 Симедн (См. и др.).
 Слав (Трв.).
 Слава (См., Слм., Езб., Ш., Кб.).
 Славе (Бт. Рв.), Пв.).
 Славка (Дбр.).
 Славчо (Трв.).
 Смил (Трв.).
 Смина (Рв., Плаково въ
 Търн.).
 Спас (Трв.).
 Спаса (Тр.).
 Сребко (Бд.).

Стайка (Тр.).
 Стайо (Тр.).
 Стамат (Пч.).
 Стамати (Пв.).
 Стамо (Дбр.).
 Стана (Тр. См., Пч., Алг.).
 Станймир (Пч.).
 Станка (См., Пв.).
 Станко (Трв.).
 Станчо (Слм., Ш. Тр.).
 Стефа, ж. р. (См., Пв.).
 Стефан (общо).
 Стефана (Дбр., Езб.).
 Стойка (Тр., Мх.).
 Стойо (Трв., Бт.).
 Стоян (общо).
 Стоянка (См., Слм., Тр. и пр.).
 Султана (Алг., Кб., Дбр.).
 Съба (Тр., Вр., Вб., См.).
 Събе м. р. (Кл., См., Пв., Дбр.).
 Събка (См.).
 Събко (Трв.).
 Събьо (Дбр.).
 Сяра (Тр., Трв.).
 Танас (См.).
 Таше, ж. р. (Кб.).
 Ташо м. р. (Дбр.).
 Тахо (Трв.).
 Теньо (Ш.).
 Тина (Тр.).
 Тиньо (Дбр.).
 Тишо (Пв.).
 Тйха (Кл., Езб.).
 Тодор (общо).
 Тоддра (См., Слм.).
 Томан (Тр.).
 Тона (Алг., Мх., Езб.).
 Тончо (Тр.).
 Тота (Тр., Дбр.).

Тѡте (Дбр.).
 Тѡтъо (Трв.).
 Тѡша (Дбр.).
 Трандафил (Дбр.).
 Трифон (См.).
 Троха̀на (Трв.).
 Трѣнко (Бт.).
 Тѹнчо (Рв.).
 Тя̀на (Алг., Ш.).
 Уба (Трв.).
 Уба̀н (Трв.).
 Фотина (Дбр.).
 Фрѡса (Дбр.).
 Хариза̀н (Вб., См.).
 Харала̀мб (Вр.).
 Хиньо (Рв.).
 Хрисѣ (Пч., Срм.).
 Христо (Тр.).
 Христѣна (Тр.).
 Хрусавка (Срм.).
 Хрусана (Пч.).
 Ху̀льо (Алг., Пч.).
 Цана (Тр., Дбр.).
 Цанка (Дбр.).
 Цанко (Тр.).
 Цачо (Трв.).
 Цаца (Тр.).

Цва̀та (Тр.).
 Цва̀тко (Тр.).
 Цѡки (Трв.).
 Цѡна (Тр., Езб.).
 Цѡне, м. р. (См.).
 Цѡнка (Вб.).
 Цѡнко (Дбр.).
 Цѡнчо (Вб.).
 Цѡньо (Трв.).
 Цѡца (Бд.).
 Цѡчо (Тр.).
 Ча̀ко (Рв.).
 Ча̀на (Рв., Бд.).
 Ча̀пе м. р. (Пв.).
 Черньо (Рв., Вб.).
 Чу̀бра (Пв.).
 Шидѣр (Рв.).
 Шѣньо (Ш.).
 Штѣра (Дбр.).
 Штильднка (Пч.).
 Штириѡн (Пч.).
 Я̀ни (Кб.).
 Я̀нка (См., Дбр.).
 Я̀нко (Слм.).
 Янчо (Алг.).
 Яньо (Рв.).

Показалецъ

на споменатитѣ села и градове.

(Цифритѣ означаватъ страници на съчинението).

Абдалкѣой 32.
Абдикѣой 150.
Абоба 80.
Аврентъ 102—104, 17, 18, 37,
38, 104, 107.
Авомаѣ (Афумаѣ) 138.
Агатово 192.
Аджамка 165.
Аджемлеръ 151.
Азапли 32.
Айваджикъ 11.
Айдаркѣой 130.
Айдемиръ 163—164, 141,
161, 162, 167.
Айдѣнчофа 158.
Айтось 32, 36.
Аканджиларъ 193.
Акбунаръ 166.
Акдере 174.
Акчаеръ 192, 94.
Алагюнъ (Българко Алагюнъ)
81, 34.
Аладагли 32.
Алакисе, вж. Ботевско 19.

Аланкайрякъ 31.
Алваново 123.
Алванларъ 126.
Александрово (Прѣслав. ок.)
116.
Александрово (Ескиджум. ок.)
125.
Александрово (Свищов. ок.)
192, 99.
Александрово (бив. Кара Ха-
санъ въ Ловч. ок.) 193, 70.
Александровка 151.
Алибейкѣой 174.
Алифакъ (Силистр. ок.) 165
Алифакъ (Бабадашка ок.) 175.
Алмали 172, 77, 84, 162, 165,
166.
Альчкѣой 158.
Алфатаръ 164, 166.
Асѣново 192.
Ашикларъ 124.
Ахмачево 32.
Ахъркѣой 110.
Арабаджи 166.

- Арапларъ (Провад. ок.) 110, 94.
 Арапларъ (Попов. ок.) 135.
 Аратмаджа 166.
 Армутли (Добрич. ок.) 158.
 Армутли (Бабадашк. ок.) 174.
 Арнауткой 142—143, 93, 128, 140, 164.
 Арнаутларъ 153, 142.
 Аязларъ 135.
 Аязма 99, 82, 164.
 Бабадагъ 95, 104, 137, 138, 157, 170, 174.
 Бабово 177.
 Бабукъ 164, 138, 140, 141, 166.
 Байрамдере 116.
 Байремичъ 151.
 Базауртъ 156.
 Балабанъ 181.
 Балабанларъ 32, 125.
 Балабанчево 32.
 Балванъ 185.
 Балджиомуръ 133.
 Балдъркой 108.
 Балчикъ 153, 169, 170.
 Банско 180.
 Барганли 32.
 Басарбово 178, 176.
 Батембергъ (бывше Къзъл-мурадъ) 143—145, 63, 128, 130, 133, 134, 141, 142.
 Батошница 181.
 Батинъ 180.
 Баховица 67.
 Башбунаръ 158.
 Башкой (Бабадашк. ок.) 75, 104, 157, 174.
 Беброво 46—47, 48.
 Бейарнаутъ, вж. Арнауткой 140.
 Бейвърбовка 180.
 Бейдаутъ 174, 17.
 Бейли 100.
 Беймахле 31.
 Бекчи 11.
 Бериево 193.
 Бешбунаръ 181.
 Бешевлие 113.
 Бешеновъ 71.
 Бештепе 173, 157.
 Боазкесенъ 151.
 Божиченъ 177.
 Богдали 158.
 Богдали Чамурли 158.
 Богданово 158.
 Болградъ 105.
 Боженци 51.
 Божурлукъ 192.
 Борисово (бив. Сърнабей) 179.
 Босевци 47.
 Босилково 32, 59.
 Ботево (бив. Юшенли) 156, 18, 152, 158.
 Ботевско (бив. Алаглисе) 154, 19.
 Ботровъ 181.
 Бракница 135.
 Брусенъ 55.
 Бръзово 47.
 Бръсть 191.
 Бръстовица 181.
 Бръстово 192, 70.
 Бръшленъ 167, 162.
 Бръчма 164, 141, 165.
 Бръчма-еникой 165.
 Бъла (Русчух. окр.) 179, 67, 71, 119, 131.

- Бѣла (быв. Акдере. Варн. ок.) 20, 146.
 Бѣла Слатина 155.
 Бѣла Черква 185, 187.
 Бѣлбрѣгъ 116, 94.
 Бѣлево (Гебедже) 146, 21, 96, 50, 173.
 Бѣляне 192.
 Бѣлица 162.
 Бѣли Мажы 49, 51.
 Бѣловци 47.
 Бѣло Копитово 75.
 Бѣлцовъ 180.
 Бѣляново 180.
 Буджакъ 172.
 Буковлакъ 191.
 Букорещъ 142.
 Букюрджели 32.
 Бунархисаръ 56, 107.
 Бургасъ 31, 148.
 Бурумлы 191.
 Бухаларъ 125.
 Буюкли 32.
 Бъзовецъ 180.
 Бъзънъ 179.
 Бъзъу 178.
 Българене 189.
 Български Изворъ 55.
 Български Караагачъ 191.
 Българско Сливово 189.
 Вайсалъ 149, 151, 153, 154.
 Валалий 158.
 Вардимъ 186, 189.
 Вардунъ 118—122, 13, 62, 74, 117, 123.
 Варна 146, 4, 5, 6, 7, 19, 20, 42, 73, 92, 119, 121, 148, 151, 152.
 Василикосъ 104.
 Вейзлери 47.
 Велетлеръ 126.
 Верешъ (Варещи) 138.
 Виная 190, 66.
 Вискъой 167, 140.
 Видинъ 69.
 Вишовдолъ 185.
 Владимирово 158, 156.
 Владия 183.
 Влахларъ 151.
 Влашица 184.
 Водица 134, 128, 133.
 Войвода (Войводакъой) 92, 16, 19, 76, 78, 84, 90.
 Врабевъ 193.
 Врѣсово 32, 59.
 Вѣбелъ 68, 190.
 Вълканещъ (Вълканещи) 105, 143.
 Върбица 123—124, 6, 11, 43, 117.
 Върбовка 185.
 Вързулица 189.
 Вѣнчанъ 105, 100.
 Вѣтово 182.
 Вѣтрентъ 165, 161.
 Габрово 50—52, 49, 181.
 Гагала 177.
 Гагово 133.
 Галата 150.
 Галица 172.
 Ганювъ Долъ 47.
 Ганчево 11.
 Гарасовецъ 55.
 Гарванъ (Аккадънл. ок.) 182, 166.
 Гарванъ (Балбунар. ок.) 182.
 Гаргалъкъ 154.
 Гебедже, вж. Бѣлево.

Гебешъ 150.
 Гевреклеръ 150.
 Гейкчилеръ 153—154, 149.
 Гелинджикъ 158.
 Гелпунаръ 173.
 Гергебунаръ 31.
 Гердеме 106.
 Гердели 32.
 Геренъ 123.
 Гигенъ 191.
 Главанъ 23, 108, 156, 165,
 166, 168, 174.
 Гложене 55.
 Гозница 67.
 Голбина-Чатаджа 167.
 Голица 103.
 Голъми Арбанаси (вж. Ар-
 науткый) 140.
 Голъмъ Баялъкъ 98.
 Голъмъ Гарванъ 173.
 Голъмъ Дервентъ 124.
 Голъма Кайнарджа 166.
 Голъма Кокарджа 145.
 Голъма Франга 151.
 Голъмо Чамурли 157, 158.
 Горни Биволь 193.
 Горни Инджикъ 75.
 Горни Чифликъ 108.
 Горньо Абланово 180.
 Горньо Алмали 31.
 Горньо Оръхово 150.
 Горньо Павликяни (Киречли
 Павликени) 193, 53, 69, 70.
 Горньо Чамурли 174.
 Горня Липница 184.
 Горня Манастирица 181.
 Горня Оръховица 183, 127,
 132.
 Горско Абланово 180.

Горско Ново Село 184.
 Горско Сливово 192.
 Гостилица 49.
 Гостина 193, 70.
 Градецъ 32, 46, 118, 119.
 Градишкитъ Колиби 51.
 Градище 192.
 Градница 193.
 Гулица 35—40, 6, 17, 102,
 107, 110, 150.
 Гурково (бив. Гауркуюсу)
 154.
 Гьобелъ 93, 107.
 Гьокчедюллюкъ 156.
 Гьолбунаръ 181.
 Гьоре 154.
 Гърлица 172.
 Гърчиново 135.
 Гюзелджеаланъ 137.
 Гюлекъой 150.
 Гюлеменово 152.
 Гюллеръкой 166.
 Гюндогду 150.
 Гюняласж 151.
 Гюргево 119, 161, 179
 Гюргенджикъ 165.
 Гюргенли 158.
 Гяурт Суютчукъ 19.
 Дамяново 193.
 Двѣ Могили 181.
 Дебнево 193.
 Деведжикъой 157, 158.
 Девино (Девня), 104.
 Девина (Девня).
 Девня 104—105, 6, 8, 33, 75,
 97, 98, 107, 119.
 Демирдже 173.
 Демирджилеръ 137.
 Денизлеръ 162.

- Дели Юсуфкоюсу 158.
 Дервентъ 151, 118.
 Дервишко 191.
 Дере 135.
 Дерекъой (Варнен. ок.) 146, 21.
 Дерекъой (Петрова рѣка, въ Провад. ок.) 100, 105, 164.
 Дерели 193.
 Дермендере 77, 90.
 Дивдѣдово (Чентелъ) 75, 6.
 Дивитаки 192, 70.
 Дивитлеръ 151.
 Дикилиташъ 445.
 Диковка 165.
 Димитриево 165.
 Димотика 124.
 Димча 185.
 Дишбудакъ 147—149, 153, 154.
 Джевизли 19, 20, 144.
 Джемеренъ 31.
 Джеферли (Варнен. ок.) 19, 150.
 Джеферли (Айтос. ок.) 32.
 Дживелъ 93.
 Джумали 32.
 Джулиница 174, 141.
 Добрина (Джиздаркѣой) 105, 6.
 Добричъ (Х.-Оглу — Пазарджикъ) 155, 43, 103, 137, 138, 169.
 Доброданъ 193.
 Добромиръ 173.
 Доймушларъ 162, 167.
 Дойренци 193.
 Докузекъ 32.
 Долапитъ 177.
 Долни Биволъ 193.
 Долни Инджикъ 75.
 Долни Турчета 185.
 Долни Чифликъ 150, 103.
 Долньо Абланово 178.
 Долньо Алмали 31.
 Долньо Орѣхово 146.
 Долньо Павликяни 70.
 Долньо Чамурли 174.
 Долня Кумлуджа 152.
 Долня Липница 184.
 Долня Манастирица 181.
 Долня Студена 186, 189.
 Доуджа 146.
 Драганово 184.
 Драгичево 184.
 Драгоево 113, 174.
 Драгомирово 192.
 Дриново (бив. Бахшишларъ) 134.
 Дрѣново (Дрѣнов. ок.) 49—50.
 Дрѣново (Ловч. ок.) 193.
 Дрѣновецъ (Разгр. ок.) 136.
 Дрѣновецъ (Бѣлен. ок.) 180.
 Дуваларе 32.
 Дуранкулакъ 154.
 Дурбали 158.
 Дургуткалфа 158.
 Дурмушъ 75.
 Душово 193.
 Дѣверитъ 47, 48.
 Дѣлгъчъ 123, 125.
 Дюлгерли 31.
 Дюлгеръ 150.
 Евренли 32.
 Езерецъ (Езерче) 136.
 Езибей (Азисбей) 155—156, 158.
 Екрене 154.

Елена 47—49, 46, 47, 107,
118, 181.
Елесфакъ 109, 93.
Елечъ 150.
Елибей 154, 158.
Емирлеръ 146.
Енево (Янево, Юнуской)
76—77, 19, 84, 172.
Енидже (Инджекъ) 149.
Енидже-Хайдаръ 158.
Еникубей (Ееникубей) 42.
Еникъой (Ееникъой, Варнен.
ок.) 20, 146.
Еникъой (Карноб. ок.) 32.
Еникъой (Бабадашка ок.) 157,
173.
Енина (Еенина) 51.
Енимакхе (Карноб. ок.) 32.
Енимакхе (Добришка ок.) 158.
Еркечъ 35—40, 17, 43, 102,
107, 150.
Ерменли 152.
Есекъой 172.
Есетли 109.
Ескиарнаутларъ 105, 142.
Ескибаба 174.
Ескиджумая 117, 4, 47.
Етрополе 55.
Жеравна 32, 46, 79.
Завѣтъ (Заходъ) 137.
Зараево 134 133.
Златаръ 113.
Златарица 178.
Злокучене (Кюприкъой, Прѣ-
слав. ок.) 116.
Злокучене (Никопол. ок.) 191.
Ибричево 184.
Иваново 177.
Иванча (Курдаланъ) 135.

Имренлеръ 125.
Имрихоръ 89—92, 16, 19, 77.
Инджекъой (Провад. ок.) 106.
Инджекъой (Карноб. ок.) 32.
Инджекъой (Еенидже, Одринск.
в.) 149.
Инджекъой (Варнен. ок.) 151.
Иримникъ 175.
Иситли 32.
Исмаилфакъ 32.
Ичера 46.
Кабаколакъ 136, 93, 138,
163, 164.
Кабасакалъ 158.
Каварна 42.
Кавакмахле 32.
Кадъ 75.
Кадъкъой (Провад. ок.) 17,
108.
Кадъкъой (Карноб. ок.) 32.
Кадъкъой (Тутрак. ок.) 166.
Казакдере 104.
Казанлъкъ 51.
Казъпчане (Каспичанъ) 77.
Кайкъ 16.
Кайнарджа 18, 31, 102.
Кайракъ 166.
Кайракъкой 31.
Какрина 192, 70.
Каладжиларе 32.
Каларашъ 77, 172.
Каликастрово 185.
Калипетрово 164, 64, 84, 95,
160, 161, 166.
Каломенъ 127.
Калоферъ 53.
Калтинецъ 184.
Калугерица 86—87, 6, 59,
60, 88.

Калфадере 145.
 Калфакъой (Джевизликалфа)
 134, 144.
 Камберъ 174.
 Каменецъ 191.
 Каменка 174.
 Канлия 172, 166.
 Капуджикъой 32.
 Капуджимакле 156, 158.
 Караагачъ (Хамбарлъ-Кара-
 агачъ) 110, 17, 17, 94.
 Караа(га)чъ (Разгр. ок.) 133.
 Караагачъ-Софуларъ (Син-
 дель-Караагачъ) 107.
 Караарнаутъ 150—142, 138,
 161, 163.
 Караахмедмакле 110.
 Карабашлъ 157, 158.
 Карабунаръ 31, 33, 34.
 Каравеллеръ 135.
 Карагюръ 150.
 Караесенъ 192, 132.
 Каракоджиларъ 167, 140.
 Каракуртъ (Добрич. ок.) 19.
 Каракуртъ (въ Бесарабия)
 105, 143.
 Каракъосе 100.
 Каралезъ 158.
 Карали 158.
 Караманлъ 110, 17, 93, 154.
 Караманово 186, 189.
 Карамца 182, 132.
 Каранасупъ 174.
 Караново 166.
 Караомуръ 164.
 Караорманъ 164, 141, 165.
 Каранелитъ 166.
 Карапча (Гарибча) 154.
 Карасарли 32.

Карасинанъ 156, 158.
 Карасуларъ 158.
 Карахасанъ (Горньо-Орѣхов.
 ок.) 183.
 Карахасанъ вж. Зараево.
 Карахюсеинъ 151, 19, 20, 98.
 Карачуфаларъ 125.
 Карлово 53.
 Карнобатъ 40, 98.
 Кацамуница 191.
 Кацелеево 180, 130.
 Касашкый 174.
 Касалларъ 75.
 Каспичанъ (Казъпчане) 77—
 83, 59, 76, 84, 86, 88,
 169, 172.
 Касъмкый 158.
 Касъмларъ 109.
 Каталой 157.
 Катерица 191.
 Катунца 46.
 Каяардъ 111.
 Каябашъ 32.
 Каябейкый 154.
 Келешкый 31.
 Кереди (Каръягдъ) 100, 81.
 Керменли 165.
 Керякъ 49.
 Кесарево 184.
 Кестене 121, 122.
 Кестричъ 19, 20.
 Кечиллеръ 135.
 Килифареево 49, 178.
 Кипилово 46.
 Климентово (бив. Капакли) 15.
 Ковачовецъ 133, 130, 133.
 Кованлъкъ 158.
 Ковчасъ 31, 34.
 Коджабукъ 31.

Коджатарла 147, 153.
 Козаръ-Бѣляне 189.
 Козаревецъ 184.
 Козловецъ 199.
 Козлуджа вж. Теве-Козлуджа
 (Новопаз. ок.) 92, 16, 76.
 Козлуджа (Везиръ-Козлуджа,
 Варнен. ок.) 20, 94, 151.
 Козосмѣдѣ 155.
 Коевци 192.
 Коиловци 190.
 Коклуджа 153.
 Комарево (Карноб. ок.) 32, 59.
 Комарево (Провад. ок.) 101.
 Комарево (Никопол. ок.) 191.
 Комратъ 157.
 Конакъ (Ескиджум. ок.) 123.
 Конакъ (Куртбун. ок.) 166.
 Конгасъ 173, 146.
 Константинъ 47.
 Копаранъ (Айтос. ок.) 18, 151,
 168, 183.
 Копаранъ (въ Бесарабѣ) 152.
 Коприва 192.
 Копривецъ 180.
 Коприщица 94, 155.
 Копусчи 107.
 Коркутъ 156.
 Кормечка 193.
 Коробашли 152.
 Косовецъ (Кусовча) 88, 76,
 84, 87, 97, 98, 100, 157, 164.
 Костанденецъ 177.
 Костенъ 32.
 Костина Рѣка (Кемикчи-
 дере) 89.
 Костово 132.
 Котель 43—46, 33, 34, 47,
 48, 79, 117, 168.

Кочашли 135.
 Кочово (Кѣтешъ) 113.
 Кошовъ 178.
 Крамолинъ 192.
 Крапица (Крепча) 133.
 Красенъ 138.
 Кривина (Бѣлен. ок.) 180.
 Кривина (Тетев. ок.) 55.
 Кривна 97—98, 6, 59, 94,
 99, 100, 105, 172, 174.
 Кривня 137.
 Крумово (быв. Горня Кум-
 луджа) 151—153.
 Крушево 124, 149, 154.
 Кръстина 32.
 Кузгунлуъ 167.
 Кула (Лезенградско) 150, 154.
 Кулата (Русенска ок.) 177.
 Кулазми 32.
 Кумлуджа (быв. Долня Кум-
 луджа) 153, 103.
 Куркуджа 32.
 Куруджаеренъ 94.
 Куруджиево 32.
 Курувѣй 20, 146.
 Куртдуманъ 154.
 Кутлубей 109.
 Кутруджа 124, 125, 135.
 Куюджукъ (Варн. ок.) 150,
 Куюджукъ (Добруджа) 172.
 Къздервентъ 94.
 Къзѣлагачъ 33.
 Къзѣджиляръ 110, 17, 93, 96.
 Къзѣляръ 135.
 Кѣлново 113.
 Кѣлъчи 154.
 Кърхарманъ 31.
 Късъмчево 32.
 Кѣтешъ вж. Кочово.

Къшла 172.
 Къопекли 101, 32.
 Къосекъой 135.
 Кюкюлеръ 147, 151, 153.
 Кюлевецъ (Кюлевча) 87—88,
 58, 60, 78, 79, 84, 87, 96.
 Кюмюрлукъ 151.
 Кюприккой (вж. Злокучене)
 116.
 Кюстендже 170.
 Кючукъ 135.
 Кючюкаланъ 32.
 Кючюкахмедъ 158.
 Кючюклеръ 126.
 Липникъ 177.
 Липница 196.
 Ловечъ 52.
 Лозенградъ (Къркклизе) 31.
 Лозица 190, 68, 70.
 Ломъ-Черковна 181.
 Лопушна 11.
 Лѣсичери 185.
 Лѣсковецъ 183, 184, 188.
 Лѣжене 192, 66, 69, 71, 191,
 189.
 Любленъ (бив. Дагъ-Ени) 135.
 Мадлешъ 31.
 Малка Ада (Адъккой) 145.
 Малка Кайнарджа 162, 165.
 Малка Кокарджа 145.
 Малка Франга 151.
 Малки Арбанаси (Караар-
 наутъ) 140.
 Малко Чамурли 157, 18, 158.
 Малко Ченге 32.
 Малки Чифликъ 184.
 Малко Враново 182.
 Малъкъ Гарванъ 173.
 Малъкъ Дервентъ 124, 125.

Малъкъ Базартъ 158.
 Манастиръ 107, 6.
 Мангалия 170.
 Мандъръ 93.
 Мансъръ 135.
 Марашъ 113.
 Марковецъ (Марковча) 88—
 89, 32, 58, 59, 87, 89, 100,
 164, 172.
 Мартенъ 177.
 Махалъчъ 109.
 Мачинъ 170.
 Медванъ (Папазккой) 32, 46,
 118, 119.
 Мелеклеръ 158.
 Мемишсофуларъ 150.
 Мердана 185.
 Мертикъ 55.
 Мехмеди 135.
 Мехмечккой 30, 61.
 Мечикчилеръ 124—526.
 Мечка (Русеп. ок.) 178.
 Мечка (Никоп. ок.) 190, 26.
 Миневци 47.
 Михайлово (Червешли) 164.
 Михалци 184.
 Могила (Мухла) 83—86, 59,
 88.
 Монастирица (Манастиръ)
 107.
 Мостъ (Кюпрюккой, Подъ)
 106, 6.
 Мусина 185, 187.
 Мурацово (Мурадсофу) 99.
 Мършовица 190.
 Надарево 125.
 Налбантъ 173.
 Небикюсу 158.
 Нейково 46.

Неново 98, 6, 59, 100.
 Нягуша (Нявша, Невша) 99,
 6, 19, 59.
 Николаево (Юруклеръ) 135.
 Николаевка (Хадърча) 150,
 162, 165.
 Никополь 191, 5, 26, 52, 55.
 Нисово 179.
 Новачене 190.
 Нова Шипка 108
 Новиназаръ (Ениназаръ) 76,
 16, 17, 19, 77, 80, 83, 84,
 85, 86, 87, 130.
 Ново Малко (Сепетчи) 134.
 Ново Куюджукъ 152.
 Ново Орѣхово 150.
 Ново Село (Пров. ок.) 101, 6.
 Ново Село (Русенска ок.) 178.
 Ново Село (Котл. ок.) 46.
 Ново Село (Троян. Ок.) 52.
 Обрѣтеникъ 181.
 Овчага, вж. Ченге.
 Овча Могила 189.
 Овчарово (Чобанкѡй) 88.
 Одаитъ 184.
 Одринъ 29.
 Одрене 191.
 Окчуларъ 125.
 Олтеница 161.
 Олуки 166.
 Ольшанка 165.
 Омаревци 70.
 Опака 132, 62, 63, 126, 130,
 133.
 Опанча 158.
 Ораманъ 38, 168.
 Ортакой 109.
 Оручгази 110.
 Орханкой 31.

Орѣховица (Горня-Орѣхо-
 вица) 181.
 Орѣшъ 192.
 Оселна 55.
 Осенець (Хусенче) 137.
 Осиково 181.
 Осма-Калугерово 192.
 Османпазаръ 117, 4, 6, 123.
 Осмаръ 113.
 Османфакъ 157.
 Острець 53.
 Острица 181.
 Отбива 52.
 Павликяни (Павликени) 185.
 186.
 Пазарджикъ (Добричъ) 170.
 Паламарца 127—132, 62, 126,
 133.
 Палица 47.
 Пан(и)чарево 31.
 Паракѡй 173.
 Паскалевецъ 185, 187.
 Патрешъ 185.
 Пашаитъ 153.
 Пашакѡй 150, 32, 148.
 Пашакъшла 174.
 Пелишатъ 191, 190.
 Пепелина 180.
 Петикладенци 189, 66.
 Петковци 47
 Петрина Рѣка, вж. Петрова
 Рѣка.
 Петрова Рѣка (Дерекѡй) 100.
 Пиперково 186, 189.
 Пиргосъ 177.
 Пирне 32.
 Писарево 184.
 Писанецъ 178.
 Плѣвентъ, 26, 55, 141.

Подъ вж. Мостъ.
 Подвисъ 32, 59, 60.
 Поликраице 184.
 Полско Косово 184.
 Попина 160, 161.
 Попово 127, 21, 123, 126.
 Попъ-Русевци 47.
 Пордимъ 191.
 Посъбина 134, 141.
 Потуръ 114, 174.
 Придимчець 67.
 Прилѣпъ (Добралъ) 59, 60.
 Присово 185.
 Провадия 110, 40 105.
 Просекъ 193.
 Просена 177.
 Прѣславъ 112—113, 6, 21,
 61, 74, 111, 117.
 Пъндѣкли 165.
 Рабево 193
 Равента 55.
 Равна 94—95, 6, 59, 100,
 172, 174.
 Раданово 184.
 Радиneneць 191.
 Радуловъ Долъ 55.
 Разградъ 136, 4, 6, 21, 128,
 130, 140, 142, 143.
 Раково 46.
 Рахово 55.
 Рѣсенъ 185.
 Реджебмахле 109, 94.
 Рибенъ 191.
 Ришъ (Чалъкавакъ) 42—43,
 31, 32, 58, 113, 114, 117,
 174.
 Русларъ 147, 151.
 Русокастро 31, 34.
 Русчуеъ 4, 6, 176, 177.

Рѣхово 177.
 Садина 132—133, 62, 133,
 136.
 Сава 110.
 Сазлъ 145.
 Сакартене 93.
 Салиоглу 31.
 Салманово 113.
 Самоводене 184, 181.
 Санджикларе 32.
 Сарънларъ 162.
 Саръгьолъ (Варнен. ок.) 151.
 Саръгьолъ (Добруджа) 174.
 Саръкуванлъкъ 10.
 Саръмахмудъ 157, 158.
 Саръмуса (Бургас. ок.) 31.
 Саръмуса (Балч. ок.) 154.
 Саръюртъ 174.
 Саръяръ 189, 132.
 Сатулново 175.
 Сатълмъшъ 154.
 Сваленикъ 177.
 Свищовъ 187—189, 52, 66,
 190.
 Свети Никола 31.
 Седларево 46.
 Севлиево 51, 53. 66, 193.
 Сеидъ 135.
 Сеидахмедъ 154.
 Сейдолъ 145.
 Семизалъ 158.
 Сенебиръ 93.
 Сепетчи 144.
 Сердименъ 157, 158.
 Сигменъ 32.
 Силистра 136, 4, 6, 17, 64,
 73, 161, 172.
 Синдель 107, 106.
 Ситово 108.

- Славица 191.
 Слатина (Тетев. ок.) 55.
 Слатина (Ловч. ок.) 70, 190, 193.
 Сливенъ 33.
 Сливо Поле 179.
 Слобозия 176.
 Смочанъ 70, 192.
 Смядово 113—116, 42, 58, 174.
 Солуджала 104, 103.
 Сомовитъ 192.
 Спанчево 162.
 Спахларъ (Попов. ок.) 134, 144.
 Спахлари (Разгр. ок.) 121.
 Сребърна 164, 141, 161, 162, 167.
 Срѣдни Чиѣликъ 177.
 Срѣдно Чамурли 157, 158.
 Станчево 167.
 Станьовець (Юруклеръ) 93, 140.
 Стара Загора 30, 173.
 Стара Рѣка 47.
 Старо Орѣхово 150.
 Старо Село 55.
 Старъ Смиль 162.
 Стеврекъ 47.
 Стижаровъ 189, 191.
 Стражица (бив. Кадъкой) 184, 141.
 Стърменъ 181.
 Суджаской 150, 152.
 Султанкой 135.
 Султанларъ 106, 17, 107, 108.
 Сунгурларе 32.
 Сусуской 158.
 Сухелие 125.
 Сухиндолъ 185, 187.
 Сушица 183.
 Суютчукъ 158.
 Сѣново (Тутрак. ок.) 162, 167.
 Сѣново (Разгр. ок.) 137.
 Сѣнър-енимахле 167.
 Сърбе 192.
 Сърбегли 193.
 Сюлиоглу 147, 151.
 Сюмбей 150.
 Таушанъ Козлуджа 93.
 Табанъ 177.
 Табачка 180.
 Таптъкъ 146.
 Тарашкой 32.
 Тастене 32.
 Татари 189.
 Татарица 165.
 Татарларъ 147, 148, 149, 151, 153, 154.
 Татармахле 151.
 Ташчи (Ташчикой) 145.
 Теке 149, 153, 154.
 Телялкой 32.
 Тепава 70.
 Терджуменъ 32.
 Тестеджи 107, 108.
 Тестемеле 175.
 Тетевенъ 54—55.
 Тетово 182.
 Тича (Читакъ) 124. 46.
 Токмаккой 167.
 Топалкой (Шумен. ок.) 75, 140.
 Топалкой (Кеменл. ок.) 139.
 Топчие (Топчикой, Разгр. ок.) 137.
 Топчии (Куртбун. ок.) 162, 166.

Торлакъ 137.
 Троянъ 52—54, 183.
 Тръвна 50—52, 48, 55, 104, 181.
 Тръмбешъ 183.
 Трънчевица 70, 192.
 Тръстеникъ (Русенск.ок.) 178.
 Тръстеникъ (Свищов.ок.) 190.
 Тулча 173, 95, 103, 170.
 Турну Магурели 191.
 Турско Бейкой 32.
 Турсунли 125.
 Тушовица (Топовецъ) 11.
 Търново 183—184, 49, 50.
 Търновца 12.
 Тюлбеллеръ 135.
 Тюмбевци 47.
 Узларъ 158.
 Урумкой 31.
 Факия 31.
 Фердинандово 32.
 Фетиньой 101.
 Флатаръ (Алфатаръ) 165.
 Фрикацей 173.
 Фъндъбли 158.
 Фюлбеллеръ 134.
 Хавса 31.
 Хаджигьоль 173.
 Хаджиларъ 173.
 Хаджимуса 189.
 Хаджишаунькой 110.
 Хадърчелеби 166, 162.
 Хайдаръ 133, 174.
 Халваджи Инджекой 182.
 Хамамджи 174.
 Хамбарлъ-Караагачъ (вж. Караагачъ) 174.
 Хардали 158.
 Харманкъръ 32.

Хасанларъ 137, 142.
 Хасанфагъ (Алакисе) 122, 123.
 Хаской (Авгадънл.ок.) 141, 162, 167.
 Хасъ 75.
 Хидерли 135.
 Ходжаккой 162, 167.
 Хотанецъ 182.
 Хотница 185.
 Христовци 48.
 Хърсово (Кеменларска ок.) 173—140, 75, 93, 160, 163, 164, 167.
 Хърсово (Новопаз. ок.) 140.
 Хърсово (въ Добруджа) 170.
 Хъньювци 48.
 Хюджаккой 182.
 Хюсенче (вж. Осенецъ) 128.
 Царевецъ 66, 186, 189.
 Цѣровецъ 180.
 Цариградъ 79, 86, 119, 122.
 Цѣрова Кория 118.
 Чадърли 193.
 Чайлъкъ 108.
 Чаиркой 184, 134.
 Чаирлъгьоль 154.
 Чаирхарманъ 158.
 Чаку 161.
 Чалъкавакъ вж. Ришъ.
 Чалъмахле 108.
 Чамурна 110.
 Чанакчие 93.
 Чаталджа 150.
 Чаталларъ 113, 149, 154, 162.
 Чатма 150, 165.
 Чаушка Махала 189.
 Чаушово 186.
 Чекендинъ 123.

Ченге (Овчага) 40—42, 6,
 31, 43, 99, 101, 102, 106,
 107, 108, 110.
 Червентъ, 178, 6.
 Червена Вода 178.
 Червена 191.
 Черковна (Провад. ок.) 95—
 96, 58, 59, 82, 97, 99, 105,
 119, 164, 173.
 Черковна (Ескиджум. ок.)
 12, 13.
 Черковна (Кеманл. ок.) 145.
 Черна 174.
 Черешово 182.
 Черешовъ Долъ 47.
 Чешмели 77, 78.
 Чинели 156, 173.
 Чирна 95.
 Чоканеши 161, 162, 167.
 Чомлеккьой 152.
 Шабла 154.
 Шадъкьой 17, 109.
 Шамлиево 191.
 Шереметъ 108.
 Шереметлеръ 135.
 Шипка 51, 108.
 Широково 180.

Шияково 192.
 Шуменъ 73—75, 4, 5, 6, 16,
 19, 21, 41, 58, 85, 85, 111,
 115, 137.
 Щърелево (бив. Кадъкьой)
 177, 178.
 Юнанчешме 175.
 Юперъ 182.
 Юруклери (Търн. ок., бив.
 Паскал. ок.) 185.
 Юруклери (Елен. ок.) 47.
 Явашево 123.
 Яиджи 186, 189.
 Яйла 93—94, 107, 109.
 Якезли 31.
 Ялъмларъ 125.
 Ямболъ 8, 33, 98.
 Ямла 12.
 Янево (вж. Енево) 59.
 Янина 140.
 Янково 6, 94, 116.
 Янурентъ 57, 124, 135.
 Янъкъ 32.
 Янъкларъ 158.
 Ярдъмкьой 134, 145.
 Ясъбаши 150.
 Ясътепе 109.

Вещенъ показалецъ.

<p> Аба 54, 58, 61.
 Аджемка 58.
 Айникежи, айникежи 179.
 Аладжа 58.
 Алияни (къзълбаши) 126, 153.
 Анадолски българи 93—94, 107, 109, 110, 116, 153.
 Ангъчъ 13.
 Антерия 54, 60, 61, 69; длега антерия 60; димиена антерия 57.
 Арнаути (македонци) 161—163, 164.
 Арнаути (албанци, арбанаси) 100, 105, 142—143.
 Аръжъ 13.
 Вебровени, 47, 118.
 Белки 59.
 Беневреци 28, 29, 63, 65, 66.
 Беневречани 29.
 Бирнеци 63, 65, 127.
 Борки 70.
 Браде, брада 57.
 Бреневреци 28.
 Бръснене зета 40.
 Буенецъ 160.
 Бутуши червени 70.
 Бърденци 65, 66, 179. </p> | <p> Бърневци 28.
 Бърчулникъ 53.
 Бѣлодрѣшковци 26.
 Вайковци, вайковчани 38.
 Вардунчани 118.
 Вехти (ерлигъ) българи 23.
 Влияние балканджийско върху говора на поляцитѣ въ Свищовско 66.
 Войници 78, 79, 86, 118—119, 179.
 Войнишки ниви 118—119.
 Войнишки села 78, 79, 96, 118, 179.
 Войнишки субаша 79.
 Вѣлненикъ 27, 28, 29, 69.
 Върбичани 117.
 Вървеле (гривни) 61.
 Габровци 50—52, 106, 145, 181.
 Гагаузи 15, 16—18, 19, 76, 92, 105, 108, 109, 110, 150, 154, 157, 174.
 Гаци дѣнести 53; кълчишни — 66; църни — 57.
 Гаджали 21.
 Герилово, герилецъ 9.
 Герлово 9. </p> |
|--|---|

Главанци 23, 109, 156, 165, 166, 174.

Глухчета 29.

Говорни особености въ Айдемиръ 164; — въ Байрамдере 116; — въ Беброво 47; — въ Върбица 123; — въ Габрово 51; — въ Дръново 49; — въ Елена 48; — въ Еркечъ и Гулица 38; — въ Жеравна 46; — въ Котелъ 45; — въ Кривна 97; — въ Марковецъ (Марковча) 89; — въ Смядово 113; — въ Равна 95; — въ Рипъ (Чалъкавакъ) 43; — въ Тетевенъ 53; — въ Ченге 41; — въ Шуменъ 74.

Горилово 6.

Горненци 23.

Горня дрѣха съ крилье 65.

Гребенци 64, 159—167, 172.

Грижа, грижове 57.

Гунелъ 57.

Гущери (турци) 74.

Гърци 20, 98, 146, 174.

Дамъ, дамища 131.

Данъцитѣ прѣди танзимата 120.

Делиорманъ 6.

Делиорманскитѣ турци 7, 20.

Демирбаба (теке) 137.

Дервентаджи 36.

Джубе 69; червено джубе 70; джубе съ крилье 65.

Димия 28.

Димотишки българи 124, 125, 135.

Добруджа 6, 7, 167—175.

Долактаникъ 29; долактанче 67, 69.

Долама 67.

Дорамче 29, 67.

Дребенка (прѣстилка) 71.

Дръновчани 49, 127, 134, 143.

Думи български въ езика на герловскитѣ турци 13.

Елек, елече 29, 54, 58, 61, 69.

Еленчани 47, 107, 118, 134, 145.

Елийци 159, 161.

Емении 63.

Еневчани 76, 77.

Еранъовци 133,

Еркечани и гуличани 35—40, 102, 104, 107, 146, 150, 154, 156, 162, 165, 172.

Еркечка черга 37.

Етрополци 55.

Забрадка 63.

Забулване зетя 87.

Завезка 27, 28.

Завезчица 190.

Завешка 65.

Завишка 26, 58.

Загорци въ Бургаско и Одринско 23, 29, 30, 32, 33, 64, 147—149, 153.

Загорски села по Айтоска околия 32; — по Бургаска ок. 31; — по Карнобатска ок. 32.

Заими 121—122.

Записка 71.

Заселването на балканджитѣ по Разградско 141.

Иви 70.

Изселвания на българи въ Влашко и Русия 14; изселване отъ Каспичанъ въ Влашко и Бесарабия, 77; — отъ Енево (Янево) 70; — отъ Кривна, 97; — отъ Могила 84; — отъ Равна 95; — отъ Ришъ 42; — отъ Черковна, 95; — отъ Шуменско 75—76.

Илтизамджи 82.

Имена и названия български у герловскитѣ турци 12.

Кавадъ, Кавади 40, 59, 60.

Кавакъ 48.

Калеври 71; армизени калеври 54.

Калпаци кожени 67, 68.

Калци 61, 65 67.

Калцуни 34, 59, 61, 67.

Капанка риза 62.

Катъре, жълти 71.

Кича 39.

Кичинка 39, 41, 60.

Клашникъ 29, 53, 67.

Клинове 29.

Клупове 54.

Кожухъ безъ ржави 63, 127; кожуси 67.

Козякъ 54.

Коланъ 67.

Коренка 71.

Коте 70.

Копаранчани 151—152.

Котленци 43—47, 33, 34, 117, 153, 173.

Кривица 13.

Криката върпа 57.

Ксоро 56.

Кудуунъ, кудуунъе 56.

Кундуре съ капаци 68.

Кунденижъ 56.

Куцуфии 68, 190.

Къзълбаши вж. алияни.

Къркелисийци (Лозенградци) 93, 105, 149, 151, 167.

Кърлянка, кърленки 25, 27, 62, 63, 127, 176, 177.

Късакъ 29.

Късаче, касаче 29, 67.

Късани 50.

Либадета 70.

Липованци 165.

Лозарски царъ (царъ на лозята) 179—180.

Македонци 108., 140, 141.

Маса 65.

Месалъ, месали 40, 41, 50, 61.

Месови обуца 70.

Мингише 61.

Минтанъ 53.

Мора 56.

Мукани 39.

Навои 61.

Нагрѣдница 70.

Нарѣчието на полянцитъ (хърцоитѣ) или о-нарѣчие 24, 25, 32, 33, 123, 126, 127, 183, 184, 185—189; — нарѣчието на планицитѣ (балканджиитѣ) или зт-нарѣчие 24, 25.

Население: българското население въ сѣв. източ. България 3; — българското население въ Добруджа

169, 171; — турското население въ сѣвероизточна България прѣзъ XV. и XVI. в. 5; — турското население въ сѣвероизточна България на 1881 г. 3—4.

Ниневци 191.

Носия: Носията на полянци (хърпоитѣ) 59—71; носията на загоркитѣ по Карнобатско 59; носията въ Прѣславъ 112; носията въ Вардунъ 122; носията въ Паламарца 127; носията въ Еркечъ 39; носията въ Ченге 41; носията въ Смядово 113; носията по Дръновско 50; носията по Троянско 53; носията по Тръвненско и Габровско 52; носията на тракийскитѣ прѣселенци 56—58.

Одринци (прѣселенци) 93, 106, 107, 108, 117, 135, 147, 150, 151, 154, 167, 173.

Опасъ 29, 60; еризати поаси 56.

Орляци 29, 65.

Отвѣдешни (отежовчани, отежзли) 23.

Отрѣзване на кжсо коситѣ на булката 82.

Папуди 57.

Пелешъ 40.

Пелешки 50, 54.

Перчанъ 40, 62.

Перченъ 49.

Перчинъ 71.

Пещемаль, пещемали 25, 27, 62, 63, 64, 68, 177, 179, 190, 192.

Планинци 23, 29.

Подстригване (обичай) 122.

Поли 39, 41, 57, 58.

Полянци 27, 58, 185.

Постали 57, постале 68.

Потури 65, потуре 28, 66.

Потурчвания 6—9, 10, 11, 33, 55, 129, 130, 132.

Прѣвеска 40.

Прѣстилка 62, 58, 71; криката прѣстилка 56.

Пришелци (прѣселенци) въ Шуменско 75—76; въ Провадийско 102—111; — въ Новопазарско 89—94; — въ Добришко и Балчишко 158; — въ Еленско 48.

Прѣдания за пришелци въ Тръвна 50; — за пришелци въ Котелъ 44; — за насилствено потурчване въ Могила 84; — за станало клане въ Еркечъ 37; — за името Ченге 41; — за царъ Бориса 112.

Раятски кжщи въ Каспичанъ 79.

Разселвания на българското население: три главни прѣселнишки групи отъ югъ 147; — прѣселвания на хърцои въ югоизточна Тракия 8; — прѣселвания на

